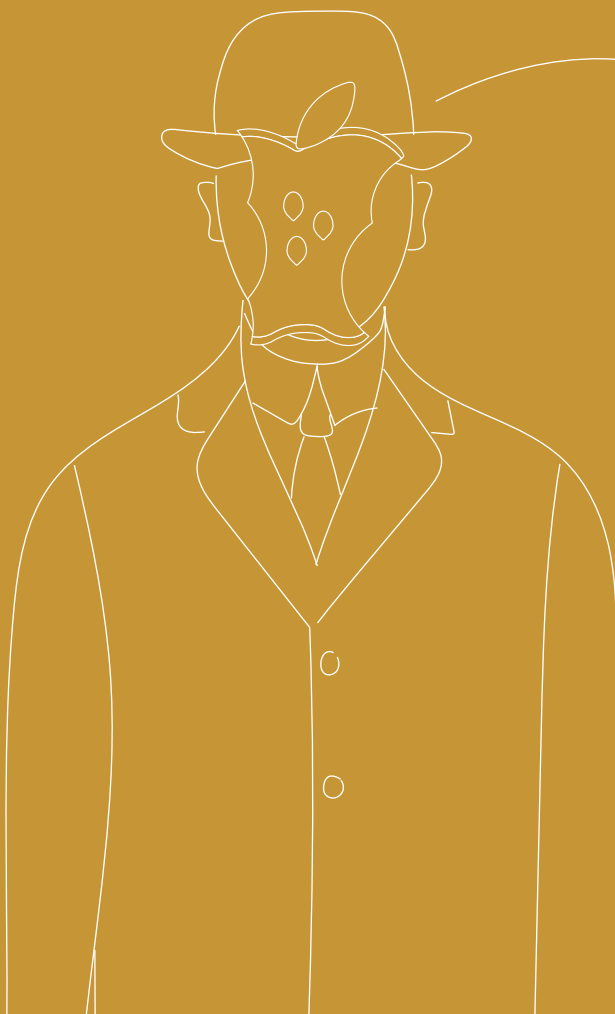

איתותים

כתב עת סטודנטיאלי לפילוסופיה, לכלכלה ולמדע המדינה

ינואר 2025, כסלו התשפ"ה | גליון 6

איתותים

כתב עת סטודנטיאלי לפילוסופיה, לכלכלה ולמדעי המדינה

מערכת כתב העת

עורכים ראשיים

עמרי בן אבי
דנה יוליוסבורגר
יובל עיני

עורכים ועורכות

אילי גושן
רואי שין גוטמן
נועה לאה מאיר
שהם נוה
עדי עוזרי-סלה
אביתר סלע
תומר עתיר
הללי שפנצר

עיצוב כריכה ולוגו

מיתר לובוצקי-אביאור

תודות

תחילה, ברצוננו להודות לתוכנית פכ"מ באוניברסיטה העברית על הליווי והסיוע בהקמת כתב העת ובהפקת הגיליון.

תודות רבות למרכז ברגמן לעיון פילוסופי ולמכון למחקר כלכלי בישראל על-שם מוריס פאלק, תמיכתם הנדיבה אפשרה להוציא לאור את גיליון זה, הן במהדורה דיגיטלית והן במהדורה מודפסת. אנחנו מודים ושמחים על השותפות עימכם בפרויקט חשוב זה.

צוות העורכים והעורכות המוכשר שלנו עבד בנחישות על עריכת המאמרים הרבים לקראת השקת הגיליון. השקעתם המקצועית ניכרת בכל מאמר המופיע לפניכם ואנחנו רוצים להודות להם על עבודתם המסורה. בנוסף, אנחנו רוצים גם להודות לצוות העורכים על חלקן בשלל משימות תשתית ולוגיסטיקה שבלעדיהן לא היה ניתן להוציא לאור גיליון זה, מגיוס תקציב ועד תחזוק אתר האינטרנט.

לבסוף, כבוד לנו להודות לכותבים ולכותבות, שעמלו רבות על מנת לעבד את רעיונותיהם לכדי מאמרים ראויים לפרסום, ולכלל הסטודנטים והסטודנטיות שהגישו מאמרים לגיליון. על אף שלא כל מאמר שהוגש התקבל, נהנינו לקרוא את כלל הטקסטים, ולהיחשף לרעיונותיהם.

תוכן עניינים

מאמר מערכת הפיוס ומגבלותיו	7
מאמר אורח מלחמה, כלכלה ושלום פרופ' אורי חפץ	15
"מזרחי מחמד"? ביטויי הזהות המזרחית במחנה המרכז-שמאל איילה דהן	33
אנדופיליה ואקסופוביה: מחקר התנהגותי על הדינמיקה שמאחורי הקיטוב הרגשי בישראל הלל הרוני	53
בין משפט לפילוסופיה: המקרה של תביעות נזיקין בגין "חיים בעוולה" אורן רהט	79
מחוסרי הכרה: סולידריות ישראלית לאחר מתקפת ה-7 באוקטובר אורי אמיר ודונא גנאים	93
כוח העובדים: בחינה מחודשת של חשיבות איגודי העובדים לאור משבר הדמוקרטיה איתי דייגי	111
ריאיון להבין את סין, בעבר ובהווה: ריאיון עם פרופ' יורי פינס נועה לאה מאיר והלל אביגדור בן-טל	129

מאמר מערכת | הפיוס ומגבלותיו

במהלך הקורס "מבוא לאתיקה ופילוסופיה פוליטית" ייתקלו כל סטודנט וסטודנטית לפכ"מ באופן בו הגדיר הפילוסוף האמריקאי ג'ון רולס את מטרותיה של הפילוסופיה הפוליטית. שלוש מתוך ארבע המטרות שמונה רולס יכולות להיראות כמעט מובנות מאליהן לאדם הנוטה להרהר אפילו מעט בכיצד ראוי שמדינות, ממשלות ומוסדות מדיניים ינהגו. "משימה אחת של הפילוסופיה הפוליטית [...] היא להתמקד בשאלות שנויות במחלוקת ולבחון האם [...] ניתן לחשוף בסיס להסכמה משותפת [...] הפילוסופיה הפוליטית עשויה לתרום לאופן שבו עם חושב על מוסדותיו הפוליטיים והחברתיים כמכלול [...] אנו תופסים את הפילוסופיה הפוליטית כאוטופיה באורח ריאליסטי; כלומר כבודקת את גבולות האפשרות הפוליטית המעשית" (רולס, 2011/2001). ניסיון להגיע להסכמה פוליטית רחבה, תוך שימוש באופן חשיבה הבוחן מוסדות פוליטיים כמכלול וזאת בניסיון לנסח את אידאל פוליטי שהוא עדיין בגבולות האפשרי - נראה שאת כל אלו מבצע, גם אם לא תמיד באופן המוצלח ביותר, כל אזרח הלוקח חלק בדיון פוליטי.

ועדיין, רולס דן במטרה אחת של הפילוסופיה הפוליטית שהיא פחות מובנת מאליה - הפיוס. "הפילוסופיה הפוליטית עשויה לנסות ולשכך את התסכול והזעם שאנחנו חשים כלפי חברתנו ותולדותיה, על ידי כך שתראה לנו כי מוסדותיה [...] הם רציונליים, והתפתחו כפי שהתפתחו במהלך הזמן כדי להשיג את צורתם הנוכחית" (רולס, 2011/2001). תפקיד זה פחות מובן מאלינו שכן הוא שונה משלושת התפקידים האחרים שמציג רולס.

הפיוס מטרתו לא רק לאפשר ניסוח של תיאוריה אודות כיצד ראוי שהחברה ומוסדותיה ינהגו - אלא הוא משמש גם ככלי להבנה ולקידום של שיתוף פעולה בין אזרחים שונים. בחברה דמוקרטית, כותב רולס, האזרחים נבדלים זה מזה בהשקפותיהם ובאורח חייהם. בהתאם, ישנו חיכוך בלתי-נמנע, הבדלים בלתי ניתנים לגישור בין השקפותיהם וזהותם של אזרחים. למרות זאת, יש ביכולתה של הפילוסופיה הפוליטית, דרך הפיוס, להיות מענה לכך. היא הופכת את המוסדות הפוליטיים לניתנים להבנה, ומעניקה לנו מרשם ליצירה של מוסדות שיאפשרו שיתוף פעולה וצדק.

האפשרות של פיוס מתוך מחשבה והתבוננות בסדר הפוליטי מעוררת תקווה, אבל היא גם מוגבלת. לפני שרולס מגיע למסקנה על פיה יש ביכולתה של הפילוסופיה הפוליטית לפייס, הוא כותב שההבדלים בין האזרחים הם דווקא "בלתי-ניתנים-לפיוס" (רולס, 2011/2001). חברה דמוקרטית וחופשית לא תוכל לעולם למנוע את ההתנגשות בין השקפותיהם של אזרחים, בין האינטרסים שלהם ובין הזהויות השונות שלהם. לעולם לא תהיה בקרב האזרחים הסכמה גורפת על כיצד ראוי לחיות. לעולם המרחב הפוליטי יהיה זה בו אינטרסים מתנגשים זה בזה, מרחב של קיטוב. לעולם חברה דמוקרטית וחופשית תהיה זו בה יש אזרחים הנאבקים לזכות בהכרה ואחרים המבקשים לשלול אותה. אחרי הכול, אפשר לשאוף רק לאוטופיה ריאליסטית, ולא לאוטופיה של ממש. תפקידה של המחשבה השקולה על המצב הפוליטי הוא הפיוס המוגבל - לנסות לעצב בתהליך מתמשך את המוסדות השונים בחברה כך שיאפשרו בין אזרחים שונים שיתוף פעולה, הכרה והסכמה.

המאמרים בגיליון זה עוסקים בהיבטים שונים של אותו פיוס מוגבל. **איילה דהן** מציגה במאמרה מחקר מעמיק אודות הביטוי של הבדל זהותי משמעותי בין האזרחים השונים בישראל - הזהות המזרחית. דרך בחינת ביטויי הזהות המזרחית בפעילות חברי הכנסת של מפלגות המרכז-שמאל ומפלגות הימין בכנסת ה-25, מגיעה דהן למסקנה שמפלגות המרכז-שמאל כושלות בייצוג הזהות המזרחית. בהמשך הגיליון תמצאו מחקר חדשני נוסף - אודות תופעה בלתי-נמנעת בחברה דמוקרטית, הקיטוב, פרי עטו של **הלל הרוני**. בעזרת ניסוי שטח המתבסס על הזמנות לכרזות פוליטיות בתקופת הוויכוח סביב הרפורמה המשפטית, מסיק הרוני שהמאפיין המרכזי של הקיטוב הפוליטי בישראל הוא דווקא ההזדהות הרגשית עם קבוצה אידאולוגית מסוימת.

בבחינתו את מטרות הפילוסופיה הפוליטית, הדגיש רולס שבני אדם לא בוחרים לחיות בחברה, אלא הם פשוט מוצאים עצמם בחברה מסוימת בתקופה היסטורית מסוימת. במסגרת הפיוס, על החברה הדמוקרטית לאפשר הכרה ושיתוף פעולה, שכן רק כך יוכלו להיות בני אדם חופשיים בחברה שבה לא היה להם את החופש להיוולד אליה (רולס 2011/2001). ואכן, שלושת המאמרים הנוספים בגיליון בוחנים את ההיבט הזה של הפיוס. **אורן רהט** בוחן במאמרו אולי את המקרה הקיצוני ביותר של עוול חברתי כתוצאה מהיעדר בחירה - חיים בעוולה, וטוען שלפילוסופיה ולמשפט יש מקום ללמוד זו מזה בסוגייה זו. **אורי אמיר ודונא גנאים** מתחקים אחר עלייתה ונפילתה של הסולידריות הישראלית לאחר מתקפת שבעה באוקטובר, ומצביעים על הצורך בהכרה בחברה המורכבת מאנשים שונים שלא בחרו לחיות יחד, אבל מצאו עצמם תחת מסגרת מדינית

אחת. לבסוף, **איתי דייגי** סוקר במאמרו את החשיבות שבמאבק על זכויות והכרה מצד ארגוני עובדים לדמוקרטיה בכלל.

לצד המאמרים המקוריים של הסטודנטים והסטודנטיות, אנחנו מתכבדים ומתכבדות לארח את **פרופ' אורי חפץ**, פרופסור לכלכלה בבית הספר ג'ונסון למנהל עסקים באוניברסיטת קורנל שבארצות הברית, ובמחלקה לכלכלה על שם משפחת בוגן ובמרכז פדרמן לרציונוליות באוניברסיטה העברית בירושלים. במאמר אישי ומאיר עיניים זה, מציג פרופ' חפץ את הפער שבין נתונים מאקרו-כלכליים למציאות היום-יומית בזמנים של משבר ומלחמה, ומה ניתן ללמוד מנתונים אלו למרות ודווקא בגלל פער זה - בימים בהם הדבר רלוונטי לכל אזרח בישראל, ובמיוחד לסטודנט ולסטודנטית הלומדים כלכלה.

לבסוף, אנחנו שמחים ושמחות להביא בפניכם ובפניכן ריאיון עם **פרופ' יורי פינס**, מומחה להגות ולתרבות הפוליטית בסין המסורתית ופרופסור מן המניין בחוג ללימודי אסיה באוניברסיטה העברית, בהובלתן של **נועה לאה מאיר והלל אביגדור בן-טל**. ריאיון מעמיק וחשוב זה עוסק בקשר שבין ההיסטוריה והפילוסופיה הקלאסית הסינית לפוליטיקה ומדיניות החוץ של סין של בימינו. דרך הצצה לשיטת משטר אחרת, ולהגות פוליטית אחרת, הריאיון עם פרופ' פינס מציג כיצד ההגות של סין המסורתית מעניקה מענה אחר, דרך חזון חלופי לדמוקרטיה, לשאלת החיים המשותפים של אזרחים שונים. עם שובו של נשיא ארצות הברית דונלד טראמפ לבית הלבן, שידוע במדיניותו הניצית כלפי סין, ריאיון זה מספק הצצה

חשובה ואקטואלית לאופן בו ההיסטוריה והגות המסורתית של סין מעצבת את תרבותה ומדיניותה גם היום.

אנחנו, חברי וחברות המערכת, גאים וגאות במאמרים המוצגים לפניכם ולפניכן בגיליון זה, בתהליך הכתיבה והעריכה האינטנסיבי העומד מאחוריהם ובזמן הרב שהושקע בהם. שמחנו לפרסם בגיליון זה לראשונה מאמרים של בוגרי ובוגרות תכנית פכ"מ, לצד כותבים וכותבות חדשים וחדשות. אנחנו מזמינים אתכם ואתכן, סטודנטים וסטודנטיות לפכ"מ מכל המוסדות האקדמיים בישראל, להצטרף אלינו ולהגיש מאמרים לגיליון הבא של כתב העת שעתיד להתפרסם במאי 2025.

רשימת מקורות

רולס, ג' (2011). **צדק כהוגנות: הצגה מחודשת** (ד' אגם-סגל, תרגום). ספרי עליית גג . (המקור פורסם בשנת 2001).

מאמר אורח | כלכלה, מלחמה ושלום

פרופ' אורי חפץ

אורי חפץ הוא פרופסור לכלכלה בבית הספר ג'ונסון למנהל עסקים באוניברסיטת קורנל שבארצות הברית, ובמחלקה לכלכלה על שם משפחת בוגן ובמרכז פדרמן לרציונליות באוניברסיטה העברית בירושלים, שם הוא מחזיק בקתדרת מרסי בוגן למצויינות אקדמית. במחקריו עוסק פרופ' חפץ בכלכלה אמפירית – מבוססת סקרים, ניסויים ונתונים מנהליים. בין נושאי מחקריו: התנהגות פרטים ומשקי בית, ציפיות, מתודות מדידה, מדדי רווחה, ומדיניות כלכלית. פרופ' חפץ שותף בפרסום שורה ארוכה של מאמרים מדעיים ומספר מהדורות של ספר לימוד לכלכלה.

(1) הקדמה

נתבקשתי על ידי עורכי הגיליון לכתוב מאמר אורח. ברור שהסכמתי. ואז דחיתי ודחיתי. הסכמתי מסיבה אחת מרכזית: אתן ואתם העתיד שלנו. אתם התקווה, אתם האור. ויש הרבה אור, יש הרבה במה להתגאות. אבל עבודה קשה לפניכם. אלו ימים קשים, של קרע פנימי ושל סכסוך אזורי מדמם ששוב גובה מכל כך הרבה את היקר מכל. שכול וסבל יום יום, סביב סביב, כבר המון זמן. מהתהום הזו אני מתבונן בכם, הסטודנטיות והסטודנטים שלנו, ומתרגש.

הסכמתי לכתוב. התחרטתי כמה פעמים, אבל הבטחתי. בסוף גם קיימתי. לקח לי חודשים. כל פעם התחלתי, ונתקעתי. איך אפשר לכתוב מאמר על כלכלה, מלחמה ושלום באמצע מלחמה. כמאמר הסופר, אם כי בהקשר אחר: האימה, האימה. הבשורות. קיבלנו הודעה שנפל עוד חייל, אח של סטודנט שלנו. הכותרות בעיתונים. התמונות מהעוטף, מעזה, מהצפון ומלבנון. זו כבר שנה שניה שאני נוסע להר הצופים ללמד אתכן ואתכם, ובדרך עולות הדמעות. שומע ברדיו חדשות או ריאיון עם משפחה שכולה, חטופה, מפונה, משרתת. או שיר. רואה פתאום חייל בטרמפיאדה נפרד ממישהי בחיבוק, ושוב דמעות. עוד הלוויה. עוד שבעה.

וכל זה כאן, בבית, במרחק בטוח מהתופת. אני הרי לא רואה במו עיניי את הזוועות או מה קורה מעבר לגבול. שומע, קורא, מדבר עם הסטודנטים שהיו שם. הכול בעקיפין. "אוסף מודיעין" אבל אף פעם לא מרגיש שאני יודע מספיק, מעודכן מספיק, מבין את הסתירות.

ועל זה רציתי לכתוב, אבל מכיוון קצת אחר. לא ממש על כלכלה, מלחמה ושלוש, אלא יותר על איך מלחמות נראות לפעמים אם מסתכלים אך ורק על מספר מצומצם של מה שנקרא האינדיקטורים המאקרו-כלכליים "המרכזיים" העכשוויים, ודרך זה לדבר קצת גם על נושאים אחרים שקשורים באינדיקטורים, במדדי הכלכלות החשובות ובתמונת העולם הלעתיים חלקית מאוד כפי שהיא משתקפת בהם.

זה מאמר של מחשבות, לא של ניתוח כלכלי. מחשבות על מדדי הכותרת, בלי להיכנס לפרטים ודקויות, בלי ניתוח של סיבה ותוצאה ובלי עצות מדיניות. אני אזכיר למשל את שיעור צמיחת

התוצר אבל לא אגיד אף מילה על מה עשו רכיבי התוצר השונים, או מה המגמות לאורך זמן, או מה הסכנות בעתיד. אני אזכיר את שער החליפין אבל לא אנתח את ההשפעות עליו של פעולות בנק ישראל, הממשלה, הריבית בחו"ל ושאר הגורמים. להיפך: אני אראה שהתמקדות אובססיבית במדדי הכותרת, ובהם בלבד, יכולה מאוד להטעות.

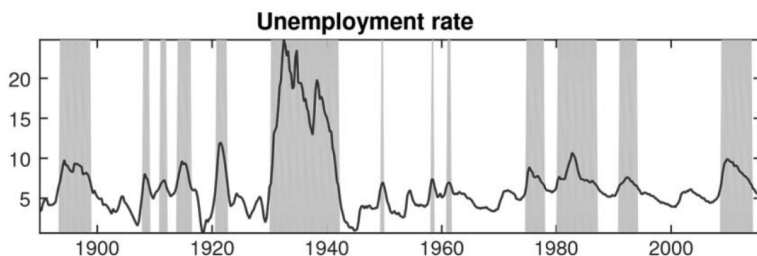
היה לי קשה לכתוב את המאמר הזה, למרות שהוא יחסית קצר ומבוסס על הרצאה שנתתי כבר כמה פעמים מאז פרוץ המלחמה. את ההרצאה נתתי לתלמידי תיכון בתל אביב, לגמלאים בשכונה שלי ולסטודנטים שלנו בירושלים, חלקם על מדים. אפילו לסטודנטים בארה"ב, שחלקם במקור ממדינות ערב, חלקם היגרו מהמזרח התיכון, מאוקראינה או מאפריקה. חלקם היגרו בגלל מלחמות.

(2) המאה העשרים, שם

ההרצאה שלי, שכותרתה זהה לכותרת המאמר, מבוססת על גרף. גרף יחיד, מדד אחד, כותרת. גרף סטנדרטי שמופיע בהרבה ספרי מאקרו-כלכלה, כולל בספר הלימוד שאני אחד מכותביו, שמיועד לסטודנטים לכלכלה בארצות הברית. הגרף מראה את שיעור האבטלה בארצות הברית במאה השנים האחרונות. אני בוהה בגרף הזה כבר בערך עשרים שנים, מאז שהתחלתי ללמד מאקרו-כלכלה. מעדכן אותו בכל פעם שיוצאת לנו מהדורה חדשה, מקדם אותו בעוד כמה שנים. במהדורה של 2024 הוא כבר מתחיל בשנות העשרים של המאה הקודמת, אבל לפני עשרים שנים, הוא כיסה את כל המאה העשרים.

הייתי מראה את הגרף לסטודנטים (תרשים 1), ושואל: לפי הגרף, אילו שתי תקופות היו הטובות ביותר במאה העשרים עבור

העובדות והעובדים בארה"ב? התשובה: השנים האחרונות של מלחמות העולם הראשונה והשנייה. שיעור האבטלה נראה מצוין, כלומר נמוך מאוד, סביב שתי מלחמות עולם אשר בהן נהרגו ונפצעו כמעט מיליון וחצי אמריקאים. שתי הטרגדיות הנוראיות ביותר במאה העשרים - עם עשרות מיליוני הרוגים, נרצחים, ומתים ברעב ובמחלה, ועוד הרבה ניצולים, יתומים, נכים, פגועים, פצועים ופליטים - נראות טוב (מאוד) אם מסתכלים על גרף אחד ויחיד.

תרשים 1: שיעור האבטלה בארצות הברית בין השנים 1890-2015
(Ramey & Zubairy, 2018)

אפשר להסתכל גם על גרפים אחרים, במקום על האבטלה בארה"ב. אפשר למשל להסתכל על נתוני צמיחה כלכלית בארה"ב או על אבטלה בבריטניה (בה רק מספר ההרוגים בשתי מלחמות העולם עבר את המיליון). הפרטים שונים, אבל התמונה דומה: שנים של מוות והרס ושל הרבה שכול - השנים של מלחמות העולם - יכולות להראות טוב למדי במדדי פעילות כלכלית סטנדרטיים. אורח מהחלל החיצון שיסתכל על הגרפים האלו, ורק עליהם, עשוי לענות תשובות נוראיות לשאלה מה היו השנים הטובות ביותר במאה העשרים.

(3) השנים האחרונות, שם וכאן

אני מנגב את הדמעות בדרך לכיתה, נכנס, ומלמד כלכלה. הסמסטר מתחיל, ממשיך ומסתיים. ועוד סמסטר. ועוד אחד. בצד הזה של הגבול, הילדים שלנו ממשיכים ללכת לבית הספר, לחזור עם תעודות, ולעלות כיתה. הסטודנטיות והסטודנטים, בין מילואים להלוויה להפגנה, ממשיכים לסיים תארים, למצוא עבודה, להתחתן, לנסוע, לחזור. המדענים ממשיכים לפתח תרופות חדשות. האופה ממשיך להוציא לחם מן הארץ. הכלכלה ממשיכה לייצר. אפילו בתי הקפה בירושלים מלאים. כמאמר הגשש החיזור: "החייבים חיים להימשך".

אני נכנס לכיתה ומראה נתונים. הסטודנטים אמיתיים. אבל אני מדמיין לעצמי סטודנט או סטודנטית דמיוניים, שנחתו עכשיו בחזרה על כדור הארץ אחרי ששהו בחלל החיצון בשנים האחרונות. הם היו מנותקים לחלוטין מהחדשות. הם חוזרים לפלנטה בשלהי 2024, ורוצים להתעדכן בנעשה ולהבין מה פספסו. מה תהיה מסקנתם?

אופציה א': הכותרות והשיח בעולם

לו היו עוברים על ארכיון תוכניות הטלוויזיה בערוצי החדשות הבינלאומיים מהשנים האחרונות, או מסתכלים על ארכיב הכותרות בעיתונות העולמית, או מתעדכנים וסוגרים כמה שנים של פער במדיה החברתית, הם לא היו מאמינם למראה עיניהם. הכותרות מהשנים האחרונות דרמטיות, כמעט דמיוניות. בזירה הבינלאומית פרצו מספר מלחמות נוראיות שהביאו מוות, הרס, וסבל בהיקפים ובזירות שקיווינו שכבר לא נראה. עם שימוש של הצדדים המעורבים בטכנולוגיות התקפה והגנה חדישות, הכוללות יכולות קטלניות שעליהן לא העזנו לחלום, שפוגעות

באוכלוסיות אזרחיות, ושחלקן זמינות בקלות בלתי נסבלת ובעלות מגוונות לכל דורש (כמעט).

בנוסף למלחמות הצבאיות, פרצו בשנים האחרונות גם מלחמות דיפלומטיות וכלכליות, כולל מלחמות סחר וסנקציות שאין להן כמעט תקדימים היסטוריים. את המלחמות, הצבאיות והכלכליות, מלווה מרוץ חימוש טכנולוגי-צבאי עולמי מחודש. ובנוסף למלחמות שכבר פרצו, ישנם גם איומים. לא רק במלחמות סחר נוספות, אלא גם בפלישות ובהתלקחויות נוספות, בהסלמה, ובפיתוח מתעצם של נשק גרעני, ואף שימוש בו. המוסדות הבינלאומיים, בינתיים, נראים משותקים: הם לא מצליחים, או לא מנסים (או אף גרוע מכך) לשמור על השלום והסדר העולמי. מה שרק מוסף לאי-הוודאות הגלובלית.

גם לגבי הנעשה בזירות הפנימיות, בתוך המדינות, הרבה מהכותרות בארכיון מהשנים האחרונות עשויות לסמר את שערותיהם של התושבים החוזרים מהחלל. בדיקטטורות היריבות למערב - סין, רוסיה, איראן, וגרורותיהן - דוכאו בשנים האחרונות בנחישות ובאלימות מחאות חברתיות, חלקן בעוצמות שכבר הרבה זמן לא ראינו. מחאות שנתנו לרגע תקווה להמונים, לפני שנמחצו באכזריות. היו כמובן גם כמה הפתעות טובות, חלקן ממש לאחרונה, כמו ההתקוממות שהביאה לבסוף לנפילת משטרו של אסד בסוריה - אבל גם זה הגיע אחרי יותר מעשור של זוועות, דיכוי, הרג והרס (ומי יודע מה יבוא אחרי משטר אסד).

גם בדמוקרטיות המערביות וגרורותיהן חוינו בשנים האחרונות מופעי זעם של רבים מהבוחרים, כולל מספר מופעי אלימות מפחידים מסביב לעולם. עם הזמן, הכותרות כבר הפסיקו להתרגש מאיומים על מוסדות השלטון הדמוקרטי, מפוליטיזציה

של המוסדות החברתיים ומכרסום באמון הציבור בהם. משיח של קיטוב ושנאה, כולל שנאת זרים וסתם שנאת האחר. כולל שנאה תהומית ואלימה של היריבים הפוליטיים, שעדיין נחשבים על ידי רבים מהמצביעים בדמוקרטיות המערביות כלא-לגיטימיים או כפושעים או כבוגדים, או גם וגם וגם. ואפילו לא הזכרנו את מה שמתחולל ברשתות החברתיות הסגורות. בכל העולם, וגם אצלנו.

אופציה ב': האינדיקטורים הכלכליים המסורתיים

אבל מה לעשות, החברות והחברים מהחלל החיצון הם כלכלנים. הם עסוקים. אין להם זמן לארכיוני טלוויזיה, רדיו ועיתונות, והם מזמן כבר מאסו בשיח הרדוד והמתלהם ברשתות. הם רוצים את העובדות והמספרים. בסוף השבוע, על הספה, הם יתעדכנו בסיפורים, יתרשמו מהמראות, יצפו בסרטונים, בתחקירי העומק ובכתבות המתעדות את שהתרחש פה בשנים האחרונות. אז הם גם יקשיבו לריאיונות הצבע, לסיפורי הזיכרונות ומורשת הקרב, ולקולות מהשטח. אבל עכשיו הם רק נחתו. ברגע זה הם פותחים את עמוד האינדיקטורים הכלכליים בעיתון ומנסים להבין מה המצב בעולם מבחינת הנתונים הכלכליים "האובייקטיביים". כמאמר המשורר (ההוא שהקים את אימפריית המידע הפיננסי בלומברג, הקרויה על שמו):

In God we trust. Everyone else: bring data.

אז יאללה, הביאו נתונים. לצורך כתיבת הטור הזה, בסוף 2024 ובתחילת 2025, הסתכלתי בצמד עמודי האינדיקטורים השבועיים של האקונומיסט. יש בהם מעין סיכום של תמונת המצב הכלכלית העולמית, עם נתונים מארבעים ומשהו מדינות שהן, בגדול, ארבעים ומשהו הכלכלות הגדולות. כלומר, החשובות בעולם

(תרשים 2). בעמוד הראשון הם מדווחים על שלושת האינדיקטורים שנחשבים המדדים המרכזיים למצב המאקרו-כלכלי של מדינה: שיעור צמיחת התוצר המקומי הגולמי (התמ"ג), שיעור האינפלציה, ושיעור האבטלה - נתונים אחרונים (רבעוני או חודשי) ותחזיות עד סוף השנה. הסטודנטים שלנו מכירים את העמוד הזה, אולי יותר משהיו רוצים.

Economic data

1 of 2

	Gross domestic product			Consumer prices		Unemployment rate			
	% change on year ago: latest	quarter* 2024†	2024†	% change on year ago: latest	2024†	%			
United States	2.7	Q3	3.1	2.7	2.7	2.8	4.2	Nov	
China	4.6	Q3	3.6	4.9	0.2	Nov	0.3	5.0	Nov ⁴
Japan	0.5	Q3	1.2	-0.2	2.9	Nov	2.6	2.5	Nov
Britain	0.9	Q3	0.1	0.9	2.6	Nov	2.9	4.3	Sep ^{††}
Canada	1.5	Q3	1.0	1.3	1.9	Nov	2.4	6.8	Nov
Euro area	0.9	Q3	1.7	0.8	2.4	Dec	2.4	6.3	Nov
Austria	-0.6	Q3	-0.5*	-0.9	2.2	Dec	2.9	5.0	Nov
Belgium	1.2	Q3	1.3	1.1	4.4	Dec	4.3	5.8	Nov
France	1.2	Q3	1.6	1.1	1.8	Dec	2.3	7.7	Nov
Germany	-0.3	Q3	0.4	-0.1	2.8	Dec	2.4	3.4	Nov
Greece	2.5	Q3	1.1	2.2	3.0	Nov	3.0	9.6	Nov
Italy	0.4	Q3	nil	0.6	1.4	Dec	1.1	5.7	Nov
Netherlands	1.7	Q3	3.3	0.9	3.9	Dec	3.4	3.7	Nov
Spain	3.3	Q3	3.2	3.0	2.8	Dec	2.9	11.2	Nov
Czech Republic	2.1	Q3	2.1	1.0	2.8	Nov	2.4	2.8	Nov ⁴
Denmark	2.9	Q3	3.6	1.8	1.6	Nov	1.3	2.9	Nov
Norway	3.5	Q3	-7.1	1.7	2.4	Nov	2.2	3.9	Oct ^{††}
Poland	2.7	Q3	-0.4	2.3	4.8	Dec	3.8	5.1	Dec ⁵
Russia	3.1	Q3	2.7	3.5	8.9	Nov	8.5	2.3	Nov ⁵
Sweden	0.6	Q3	1.1	0.7	1.6	Nov	1.8	7.4	Nov ⁵
Switzerland	2.0	Q3	1.7	1.2	0.6	Dec	1.2	2.6	Nov
Turkey	2.1	Q3	-0.8	2.9	44.4	Dec	57.7	8.5	Oct ⁵
Australia	0.8	Q3	1.3	1.1	2.8	Q3	3.1	3.9	Nov
Hong Kong	1.8	Q3	-4.2	2.5	1.4	Nov	1.9	3.1	Nov ^{††}
India	5.4	Q3	3.0	6.6	5.5	Nov	4.8	7.8	Dec
Indonesia	4.9	Q3	3.8	5.0	1.6	Dec	2.3	4.9	Aug ⁵
Malaysia	5.3	Q3	6.3	5.1	1.8	Nov	1.9	3.2	Oct ⁵
Pakistan	3.2	2024 ^{†††}	na	3.2	4.1	Dec	12.6	6.3	2021
Philippines	5.2	Q3	7.0	5.5	2.9	Dec	3.3	3.9	Q4 ⁵
Singapore	4.3	Q4	0.4	3.8	1.6	Nov	2.4	1.9	Q3
South Korea	1.6	Q3	0.4	2.2	1.9	Dec	2.3	2.2	Nov ⁵
Taiwan	4.2	Q3	0.9	5.0	2.1	Dec	2.2	3.4	Nov
Thailand	3.0	Q3	4.9	2.6	1.2	Dec	0.4	0.9	Nov ⁵
Argentina	-2.1	Q3	16.4	-2.6	166	Nov	220	6.9	Q3 ⁵
Brazil	4.0	Q3	3.7	3.4	4.9	Nov	4.4	6.1	Nov ^{†††}
Chile	2.3	Q3	2.7	2.2	4.5	Dec	4.0	8.2	Nov ^{†††}
Colombia	2.0	Q3	0.8	1.6	5.2	Nov	6.6	8.2	Nov ⁵
Mexico	1.6	Q3	4.4	1.5	4.5	Nov	4.7	2.7	Nov
Peru	3.8	Q3	2.8	3.1	2.0	Dec	2.4	6.2	Nov ⁵
Egypt	3.5	Q3	38.0	2.4	25.5	Nov	28.7	6.7	Q3 ⁵
Israel	-1.0	Q3	3.8	0.3	3.4	Nov	3.0	2.7	Nov
Saudi Arabia	-0.8	2023	na	1.3	2.0	Nov	1.7	3.7	Q3
South Africa	0.3	Q3	-1.4	0.8	2.8	Nov	4.4	32.1	Q3 ⁵

Source: Haver Analytics. *% change on previous quarter, annual rate. †The Economist Intelligence Unit estimate/forecast. ‡Not seasonally adjusted. ††New series. †††Year ending June. †††Latest 3 months. †††3-month moving average. Note: Euro area consumer prices are harmonised.

תרשים 2: שלושת האינדיקטורים המרכזיים על הכלכלות הגדולות
בעולם (The Economist, 2025).

אז מה היה לנו שם? איך נסכם את שנת 2024 אם נסתכל רק על קבוצת הנתונים המאקרו-כלכליים האלו?

כמו הניסיון להתעדכן על מצב המאה העשרים מנתוני הצמיחה והאבטלה, גם כאן נתקבל תמונה מהימנה אך מטעה, מדויקת אך מוטה. הטבלה לא משקרת, אומרים בכדורגל. אז מה היא מראה? מהסתכלות בטבלה כולה, העולם צמח קצת ב-2024. שיעורי הצמיחה די מאכזבים, מחוץ לענקיות האסייתיות (הודו, סין, אינדונזיה, מלזיה), עם שיעורי אבטלה רק קצת גבוהים (דרום אפריקה היא יוצאת דופן, עם שיעור אבטלה מטרורף של מעל 30%). האינפלציה במרבית המדינות גם היא טיפה גבוהה, אבל ממש תחת שליטה, בין 2% ל-3%, מלבד מקרי קצה של ארגנטינה, טורקיה, מצרים, פקיסטן ורוסיה. בגדול, כשמסתכלים על נתוני העולם, יכול היה להיות יותר טוב, אבל לא רואים פה דרמה. (לשם השוואה, ב-2020, שנת הקורונה, צמיחת התוצר הייתה שלילית כמעט בכל ארבעים ומשהו המדינות שבטבלה, ושיעורי האבטלה היו כמעט או ממש דו-ספרתיים בכשליש מהן).

(4) שנת 2024, כאן

ומה אצלנו? האומדנים של האקונומיסט יכולים להיות שונים קצת מאומדנים אחרים, למשל של משרד האוצר או של בנק ישראל, אבל ההבדלים בדרך כלל לא גדולים. האומדנים ראשוניים, ועוד יתעדכנו. כרגע, באקונומיסט מעריכים שהצמיחה בישראל ב-2024 הייתה פחות מחצי אחוז. זהו שיעור מהנמוכים ברשימה, ומהנמוכים בהיסטוריה הישראלית. זה מקור גדול לדאגה. גבוה יותר רק מיפן, גרמניה, אוסטריה, וארגנטינה, שבכולן הצמיחה ב-2024 הייתה כנראה שלילית, ושבהן המצב הכלכלי רע משלל סיבות, שונות לחלוטין אצלנו.

בקיצור, הפעם, התוצר כן משקף במשהו את המצב: מישהו שהיה מסתכל רק על צמיחת התוצר בישראל ב-2024 היה מנחש שמישהו מדאיג קורה כאן. מכל מיני סיבות שעדיין נחקרות, ולא ניכנס אליהן כאן, האינפלציה ב-2024 הייתה מעל לרף ה-3% של בנק ישראל, אבל לא בהרבה. מצד שני, האבטלה בישראל מהנמוכות בשימה. מסיבות רעות מאוד, אבל כמו בגרף ההוא של שיעור האבטלה בארה"ב (או בבריטניה) במאה העשרים, שיעור האבטלה הרשמי בישראל של סוף 2024 נראה מצוין.

מאחורי הקלעים של הנתונים האלו, הדרמה רבה: חישוב התוצר בישראל בזמן מלחמה הוא הרפתקה בפני עצמה: איך סופרים ומתמחרים מיליוני ימי מילואים, תגמולים מיוחדים למשרתים, מענקי אכלוס למפונים, או תרומות לא-כספיות (של ציוד, למשל)? האם ההוצאות הביטחוניות הן רכישה או השקעה? המדידה היא אתגר, גם בימי שלום. השוואות הן אתגר, גם ברמה הבינלאומית וגם בין שנים שונות. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס), כמו אחיותיה בעולם המתקדם, עושה נסים ונפלאות, מכמתת את הכמעט בלתי אפשרי למדידה ונותנת לנו תמונת מצב. חלקית. מוגבלת. הכי טובה שמצליחים כרגע. והמתודות משתפרות ומשתכללות כל הזמן. כסיסמת הלמ"ס: "בכל רגע נתון".

אבל זו הדרמה הקטנה - הדרמה של איך סופרים את מה שיש. הדרמה הגדולה, של איך סופרים את מה שאין, בכלל לא בעמודי הנתונים של האקונומיסט. מכל מדינות אפריקה, נכנסו רק שתיים: מצרים ודרום אפריקה. השאר לא מספיק חשובות כלכלית, כלומר לא מייצרות מספיק, או לפחות לא מודדות את זה מספיק טוב. המדינות ביבשת שבה 1.5 מיליארד איש, ובה

מלחמות רצחניות, ושלפי התחזיות בסוף העשור תהיה בית ל-80% מעניי העולם, בכלל לא מגיעות לעמודי הנתונים האלה. הן גם בקושי נכנסות לחדשות העולמיות הלא-כלכליות. מישהו הסיק כנראה שהן פשוט לא משפיעות מספיק באופן ישיר על העולם או על כלכלתו. וכמו באפריקה, גם חלקים גדולים במזרח התיכון. קריסות כלכליות בעיראק, איראן, לבנון או סוריה? לא בעמודים האלו. כאן זה הכללות החשובות.

ישראל, כאמור, כן מופיעה כאן, ברשימה המכובדת של ארבעים ומשהו הכלכלות הגדולות. זו עוד ראייה לנס הכלכלי הישראלי. זה פרט שאסור לפספס. עזבו לרגע את המזרח התיכון. נתקרב לאירופה: מה מצב הכלכלה באוקראינה, שנמצאת במלחמה עקובה מדם כבר שלוש שנים? את התשובה צריך לחפש במקום אחר; אוקראינה לא מופיעה בטבלה. כלכלית, היא לא מספיק גדולה. ב-2021, לפני הפלישה הרוסית, האוכלוסייה באוקראינה הייתה גדולה יותר מפי 4 מאשר בישראל, בשעה שהתוצר הישראלי היה כמעט פי 2.5 מהאוקראיני. הנס הכלכלי של 75 השנים הראשונות של מדינת ישראל בולט לא רק באזורנו, אלא גם ביחס לשאר העולם.

ויש עוד דרמה שאינה כאן בטבלה, ושהישראלים ממודרים ממנה. חיפשתי באינטרנט את אתר הלמ"ס הפלסטיני. הגולש הישראלי חסום. הצלחתי להיכנס אליו בעת ביקור באמריקה. בנתוני סוף השנה הרשמיים, התוצר בעזה צנח ביותר משמונים אחוזים, שיעור האבטלה עלה לכשמונים אחוזים, והמחירים עלו במאות אחוזים. אני לא יודע מה איכות הנתונים, ובכלל, לא ברורה לי המשמעות של איסוף, ייצור, ניתוח, ופרשנות של נתונים כלכליים "סטנדרטיים" כשהם מגיעים מעיי החורבות שעזה הפכה להיות.

מה פירוש שיעור האבטלה באזור של הרס והרג בסדר גודל כזה? אני לא יודע, אבל הלמ"ס הפלסטינית מפרסמת. מה שבטוח זה שמי ששהו בחלל החיצון בשנה פלוס האחרונות, וחוזרים עכשיו לכדור הארץ ומסתכלים על נתון מאקרו-כלכלי אחד או שניים מעזה, יסיקו מיד שמהו רע מאוד התרחש שם.

אני חוזר לעמודי המדדים הכלכליים של האקונומיסט, לארבעים ומשהו "הכלכלות החשובות". בעמוד השני של הטבלה (תרשים 3) מובאים עוד כמה נתונים: המאזן בחשבון השוטף (כלומר, בפשטות, יצוא פחות יבוא של סחורות ושירותים, ועוד כמה דברים); הגירעון בתקציב הממשלה (כמה הממשלה הוציאה לעומת כמה הכניסה, בדרך כלל ממסים); הריבית של אג"ח ממשלתי לעשר שנים (כלומר, בפשטות, כמה עולה לממשלה ללוות לצורך כיסוי גירעונותיה בתקציב, בהווה ובעבר) והשינוי בה בשנה האחרונה; שער החליפין (כלומר מחיר הדולר במטבע מקומי) והשינוי בו בשנה האחרונה; ולבסוף, מה עשו הבורסות המקומיות בשבוע ובשנה האחרונים. אלו כל הנתונים, כל שבוע, על נייר כרומו צבעוני יקר, באתר ובאפליקציה. לא בחרתי פה רק את הנתונים שמסתדרים לי עם הסיפור - אלו כל המספרים אחריהם עוקב האקונומיסט. הסטודנטים שלנו, כאמור, כבר מכירים. ואלו שלא, יכירו בסוף סמסטר א' של שנה ב'. או במבחן.

Economic data

2 of 2

	Current-account balance	Budget balance	Interest rates	change on year ago, bp	Currency units	
	% of GDP, 2024 [†]	% of GDP, 2024 [†]	10-yr gov't bonds latest, %		per \$ Jan 8th	% change on year ago
United States	-3.4	-7.1	4.7	66.0	-	-
China	2.1	-4.4	1.4	99	-103	7.33
Japan	4.2	-4.7	1.1	51.0	158	-9.2
Britain	-2.9	-4.0	4.6	79.0	0.81	-3.7
Canada	-1.0	-1.2	3.3	4.0	1.44	-7.0
Euro area	3.4	-3.1	2.5	38.0	0.97	-6.2
Austria	2.2	-2.3	2.9	24.0	0.97	-6.2
Belgium	-0.5	-4.6	3.1	31.0	0.97	-6.2
France	-0.4	-6.2	3.4	69.0	0.97	-6.2
Germany	6.3	-1.6	2.5	38.0	0.97	-6.2
Greece	-6.4	-1.3	3.4	-1.0	0.97	-6.2
Italy	1.3	-4.1	3.7	-12.0	0.97	-6.2
Netherlands	9.9	-2.0	2.8	29.0	0.97	-6.2
Spain	3.4	-3.2	3.1	nil	0.97	-6.2
Czech Republic	1.1	-2.4	4.1	27.0	24.4	-8.5
Denmark	10.8	2.1	2.2	-15.0	7.24	-6.2
Norway	17.3	12.5	3.9	55.0	11.4	-9.2
Poland	0.4	-5.7	6.0	75.0	4.15	-4.8
Russia	3.3	-1.7	15.1	327	105	-13.6
Sweden	6.5	-0.9	2.4	14.0	11.2	-8.5
Switzerland	7.4	-0.9	0.4	-40.0	0.91	-6.6
Turkey	-0.9	-4.1	26.7	233	35.4	-15.4
Australia	-0.6	-1.0	4.4	41.0	1.61	-7.5
Hong Kong	12.2	-3.2	4.0	41.0	7.78	0.4
India	-0.5	-4.9	6.8	-44.0	85.9	-3.2
Indonesia	-0.2	-2.4	7.1	56.0	16,195	-4.1
Malaysia	1.4	-4.5	3.8	-3.0	4.50	3.3
Pakistan	0.5	-6.7	12.1	***	-294	279
Philippines	-2.8	-6.1	6.2	-4.0	58.4	-4.6
Singapore	19.6	0.2	3.0	17.0	1.37	-2.9
South Korea	4.1	-1.8	2.8	-54.0	1,455	-9.6
Taiwan	13.5	0.5	1.7	43.0	32.9	-5.8
Thailand	2.2	-3.7	2.3	-44.0	34.6	1.2
Argentina	0.4	0.3	na	na	1,036	-21.4
Brazil	-2.1	-7.5	14.6	399	6.12	-20.4
Chile	-2.4	-2.2	6.0	40.0	1,003	-9.8
Colombia	-2.8	-5.7	11.3	137	4,342	-10.8
Mexico	-1.0	-4.9	10.3	117	20.4	-17.5
Peru	1.7	-3.9	6.7	-4.0	3.78	-1.6
Egypt	-5.2	-3.7	na	na	50.6	-38.9
Israel	4.6	-7.3	4.5	37.0	3.67	1.1
Saudi Arabia	0.4	-2.5	na	na	3.75	nil
South Africa	-1.9	-5.2	9.1	-74.0	18.9	-1.5

Source: Haver Analytics. [†]5-year yield. ^{***}Dollar-denominated bonds.

תרשים 3: המאזן בחשבון השוטר, הגירעון, הריבית ושער החליפין (The Economist, 2025)

בתמונה המוגבלת שמעבירים האינדיקטורים העכשוויים הנוספים האלו, ישראל נראית ממש בסדר. החשבון השוטר חיובי, וכאחוז תוצר הוא מכניס את ישראל לעשיריה הפותחת של ארבעים ומשהו המדינות. הגירעון אומנם שלילי וגדול - ברשימה הוא קטן רק מזה של ברזיל, וכמעט זהה לזה של ארה"ב. אבל הריבית שמשלמת הממשלה הישראלית על החוב שהיא מגדילה,

נמוכה מעט מזו שמשלמות, למשל, ממשלות ארה"ב ובריטניה. וזה עוד אחרי הורדת דירוג האשראי של ישראל. גם השקל, שידע כבר עליות ומורדות, נסחר בימים אלו מול הדולר באותו שער החליפין בו הוא נסחר במרץ-אפריל 2023, כלומר כחצי שנה לפני השביעי לאוקטובר. אחרון חביב, מדד ת"א 125 (שמופיע באקונומיסט אבל לא נכלל בתרשים 3) מראה שהבורסה הישראלית עלתה ב-2024 בשיעור שהוא בין חמשת הגבוהים שבטבלה. דרך אנב, גם את 2023 סיימה הבורסה הישראלית בעלייה.

השילוב הזה של המדדים נראה כהצבעת אמון מרשימה של השווקים בכלכלה הישראלית. למרות נתוני התוצר והגירעון של השנה החולפת. למרות המלחמה, עלויותיה והשלכותיה.

(5) כמה מחשבות לסיכום

אז מצד אחד, לפעמים בעתות משבר ההרגשה היא שאיפה המציאות ואיפה המדדים הכלכליים החשובים. כולל בשתי מלחמות עולם. ברור שלא תמיד, ולא בכל המקומות, ואפשר גם לחזות לפעמים איפה כן ואיפה לא, ולמה. אבל בכל זאת. השבות והשבים מהחלל החיצון בינואר 2025 יכולים לסרוק את טבלת הנתונים של האקונומיסט עד שתעלה עשן. זה לא יעזור להם: הם בחיים לא ינחשו, מהסתכלות בטבלה בלבד, איזו שנה הייתה פה שנת 2024. או בכלל, מה מצב העולם בימים טרופים אלו.

מצד שני, גם המדדים הם מציאות. משקפים מציאות וגם יוצרים מציאות. כן, גם הקבוצה הקטנה הזו של המדדים החשובים. ובטח כשמרחיבים אותה, כפי שאנחנו בדרך כלל עושים, ומסתכלים על עוד כמה עשרות, או אפילו מאות, אינדיקטורים.

מבריאות, חינוך, ותוחלת חיים ועד שביעות רצון, חוסן חברתי, והוצאות על תרבות ועל דת. מביטחון פיזי וכלכלי ועד איכות חיים וסביבה. ממדדי אי-שוויון ומוביליות חברתית ועד שיעורי פשיעה, התנדבות, מדדי אמון במוסדות, לידות, והגירה חיובית ושלילית. אצלנו ובשאר העולם. שותפיי למחקר ואני חוקרים ומפתחים את האינדיקטורים הנוספים האלו כבר יותר מעשרים שנה. אנחנו כותבים ומפרסמים עליהם הרבה. הסטודנטיות והסטודנטים שלנו שומעים עליהם קצת בתואר הראשון. אולי לא מספיק. אתם כבר יודעים איפה תוכלו למצוא עוד. תנסו להשלים את התמונה. ואז לשפר אותה, בשביל כולנו.

כאמור, כתבתי את המאמר הזה בשבילכן ובשבילכם. כשתסיימו את התואר, תתווסף שורה לקורות החיים שלכם: בוגרות ובוגרי האוניברסיטה העברית בירושלים. כן, האוניברסיטה העברית. זו שעגנון כתב עליה שאיינשטיין היה אחד מהאבות המייסדים שלה. באתר האוניברסיטה מצוין בגאווה שבשנת 1923 נשא איינשטיין על הר הצופים את ההרצאה המדעית הראשונה שהתקיימה בה, וש"האוניברסיטה יצגה עבורו שילוב של מחויבות לזהות יהודית, חתירה לאמת, וכבוד האדם". זה היה לפני יותר ממאה שנה. בין שתי מלחמות עולם. לפני שהקימו פה מדינה.

אז ברוכות וברוכים הבאים לקהילה של האוניברסיטה העברית. להיות בוגרות ובוגרי המוסד הזה משקף עבור רבים, בצדק, הישג גדול ומקור לגאווה. במיוחד עבור אלו שמגיעים אלינו מקבוצות אוכלוסייה שחו בעבר, ועדיין חוות, תתייצוג במקומות כאלו. מוטלת עליכם אחריות גדולה. גם, ואולי בעיקר, כלפי כל אלו שלא זכו, ולא יזכו, להעביר שנים מכוונות כל כך בחייהם כחלק

מקהילה כזו, אשר חותרת לאמת. אנחנו, הפרופסורים והפרופסורים שלכם במחלקות השונות, מנסים לשמר את הרוח ההיא של איינשטיין, אבל גם להמשיך ולשפר את המצב, להגן על הטוב ולתקן את המקולקל. ננסה לעזור לכם כמיטב יכולתנו, אבל, כאמור, אתן ואתם העתיד. זה עליכם. בחברה ובכלכלה, במלחמה ובשלום.

רשימת מקורות

Ramey, V. A., & Zubairy, S. (2018). Government Spending Multipliers in Good Times and in Bad: Evidence from US Historical Data. *Journal of Political Economy*, 126(2), 850-901.

The Economist. (2025, January 9). *Economic data, commodities, and markets*. The Economist (Online).
<https://www.economist.com/economic-and-financial-indicators/2025/01/09/economic-data-commodities-and-markets>.

"מזרחי מחמד"? ביטויי הזהות המזרחית במחנה המרכז-שמאל

איילה דהן

בוגרת פכ"מ באוניברסיטה העברית, תשפ"ד

תקציר: נדמה שהציבוריות הישראלית נמצאת בעידן רווי בפוליטיקת זהויות, כשאחת מהמרכזיות שבהן היא הזהות המזרחית. אם כן, כיצד קרה שהזהות המזרחית משויכת בבלעדיות למחנה הימין, וכמעט ולא נוכחת במחנה המרכז-שמאל? מאמר זה בוחן את השאלה הזו תוך התמקדות בזירה הפוליטית, ובפרט מהתבוננות בכנסת ה-25. המאמר מבקש לעמוד על ההבדלים בזהות המזרחית בשני המחנות, באמצעות ניתוח זהותי-כמותי של חברי הכנסת, בחינת נאומים, הצעות חוק ומצעי מפלגות. המאמר מציע שמחנה המרכז-שמאל מייצג פחות את הזהות המזרחית הן מבחינה כמותית והן מבחינה מהותית. למרות שהייצוג המהותי של מזרחים לוקה בחסר בשני המחנות, היעדר התייחסות אקטיבית למזרחים במרכז-שמאל יקשה על המחנה לשאת בעצמו את הזהות המזרחית.

(1) מבוא

הישראלית הממוצעת מחזיקה במספר רב של זהויות. בין אם אלו זהויות נרכשות או זהויות מולדות, כאלו שניתנות לשינוי וכאלו שלא - כמעט תמיד הן יתבטאו במכלול השיקולים שלה בהצבעה למפלגה כזו או אחרת. במאמר זה ארצה להתמקד בזהות שעולה לשיח רבות, ובדרך כלל כזאת המחלקת אנשים למחנות

פוליטיים שונים: הזהות המזרחית. הרעיון למאמר זה הגיע מתקופת עבודתי במטה השטח של אחת ממפלגות המרכז-שמאל הציוני. בתקופת בחירות ארצית שאלתי מדוע חברי הכנסת ממעטים להגיע, אם בכלל, לערים בפריפריה, ובפרט לעיר מולדתי, דימונה. המענה שניתן לי שוב ושוב, היה שעדיף לנצל את המשאבים המוגבלים על אלפיים מצביעים בטוחים למפלגה, במקום להתאמץ ולנסות לשכנע מאה מצביעים מתלבטים בפריפריה. חוויה זו וחוויות דומות גרמו לי לחשוב על הזהויות שלי כמזרחית, כאישה וכדתייה, ועל מקומן ומקומי במפלגות אלו. מדוע הזהות המזרחית מבוזרת עד כדי כך במחנה הימין, שמחנה המרכז-שמאל כלל לא מנסה לנכס אותה בחזרה?

מאמר זה יעסוק בזהות מזרחית ובאופנים בהם מחנה הימין מחזיק בה ומחנה השמאל איננו. הסיבות לכך רבות ומגוונות - החל מסיבות היסטוריות ותרבותיות וכלה בסיבות פוליטיות, בהן אתרכז במאמר. אנסה להבין את המאפיינים הפוליטיים לכך שהזהות המזרחית לא נוכחת במחנה המרכז-שמאל הציוני. לצורך כך, אשתמש כמקרה בוחן בכנסת המכהנת נכון למועד פרסום מאמר זה: הכנסת ה-25. אבחן סוגיה זו על ידי ניתוח זהותי של נאומי בכורה, הצעות חוק הקשורות לזהות מזרחית, וריצוף בינארי של חברי הכנסת ה-25, על פי מיהו מזרחי ומיהו אינו מזרחי. אבחן כיצד זהות מזרחית מתנהגת בימין ובמרכז-שמאל העכשווי בישראל, ומהם הגורמים שהופכים אותה לפעילה בכל מחנה. אבצע אינטגרציה לנתונים שהוצגו, ואטען שלעומת מחנה הימין, אשר מחזיק בזהות מזרחית חזקה, מחנה המרכז-שמאל לא מבטא זהות מזרחית "פעילה" במישור הפוליטי. לבסוף, אטען שכדי להתגבר על השסע הפוליטי-הזהותי

בדמוקרטיה הישראלית, גם מחנה המרכז-שמאל יצטרך לנכס לעצמו את הזהות המזרחית.

(2) רקע תיאורטי: חשיבות הזהות בפוליטיקה

בכדי לדבר על זהות, על פוליטיקה של זהויות, על פריפריה ועל מזרחיות, יש קודם להגדיר מהם. הגדרה "צרה" של זהות על פי סירס היא הגבול שמחלק קבוצות לישויות חברתיות וקהילתיות שונות, ולעיתים אף מפריד ביניהן באופן טריטוריאלי או חברתי (Sears, 1993). פוליטיקת זהויות, אם כן, היא פרקטיקה פוליטית, שלעיתים רבות מייצגת את הקשר שבין חוויה אינדיבידואלית ותפיסה עצמית של זהות לבין עמדה או דרך פעולה פוליטית. פוליטיקת הזהויות אינה תופעה חדשה בשדה הפוליטי, אך בשנים האחרונות ניתן להבחין בבירור שזהויות משחקות תפקיד מרכזי בפעולות הפוליטיות של נבחרים ושל בוחרים. בשל מרכזיותה הגוברת, מופנית כלפי פרקטיקה זו ביקורת רבה.

מארי ברנשטיין סוקרת את מושג פוליטיקת הזהויות ממגוון כיוונים. ראשית, היא מבחינה בין גישות ניאו-מרקסיסטיות לבין גישות של תנועות חברתיות חדשות. גישות ניאו-מרקסיסטיות סוברות כי פוליטיקת הזהויות אינה אלא התחמקות והסחת דעת מפעילות פוליטית המבוססת בשורשיה על מעמד סוציו-אקונומי. ניתוח פוסט-מודרני אף רואה בקטגוריות של מעמד כלכלי או חברתי כצורה של ויסות (regulation). ועל כן כל פעולה פוליטית הנובעת מהן לא משנה את הקטגוריות אלא מקבעת אותן, וכך מקבעת גם כן את אי-השוויון הקיים. לעומת זאת, תנועות חברתיות חדשות מדגישות בבסיסן נושאים תרבותיים המבוססים על זהות (Bernstein, 2005, pp. 49-55). לכן, על פי

ברנשטיין, הן רואות בפוליטיקת זהויות גישה פוליטית לגיטימית, שמביאה את מורכבות השוני בין תרבויות בחברה אל הזירה הפוליטית.

אחת הזהויות המרכזיות עליה מושתתת פוליטיקת הזהויות בישראל היא הזהות המזרחית, אשר היא בבסיסה זהות מצרפית המורכבת מזהויות אתניות שונות. אדם יהודי הוא מזרחי אם הוא עצמו או אבותיו הגיעו מארצות המזרח התיכון, צפון אפריקה או מדינות באסיה, לעומת אדם יהודי אשכנזי, שהוא או אבותיו הגיעו מארצות אירופה. התקבעות הזהויות הובילה לשיוכן של הקבוצות להיררכיות מעמדיות שונות. אבוטבול-זלינגר טוען שישנם מנגנונים תרבותיים הנובעים ישירות מהזהות האתנית, אשר שומרים על ההבדל ההיררכי בין יהודים מזרחים לבין יהודים אשכנזים (אבוטבול-זלינגר, 2013, עמ' 127-130). הוא יוצא נגד הגישה שסוברת שמעמד כלכלי הוא שקובע את ההיררכיה המעמדית בחברה, וקובע כי הזהות העדתית היא הקובעת היררכיה זו. בדומה לניתוח זה, במקרים רבים הזיהוי החברתי של אשכנזים יהיה עם "האליטה", בעוד המזרחים יזהו כ"העם".

עולים מזרחים בקום המדינה שוכנו לרוב בעיירות פיתוח, אשר נבנו לצורך יישוב אזורים שמחוץ למרכזים הכלכליים והחברתיים הקיימים דאז. אין אומנם הגדרה פורמלית לעיירות פיתוח בפריפריה הישראלית, אך בכל זאת דוח של מרכז המחקר והמידע של הכנסת משנת 2018 קובע שקיימים פערים ניכרים בין עיירות פיתוח לבין ערים שונות בישראל, כמעט בכל התחומים: בחינוך, בשיעורי האבטלה ובשכר הממוצע, וכן ביציבות הכלכלית ובמצב

הסוציו-אקונומי של הרשויות (בניטה ובקר, 2018). בכל התחומים הללו, עיירות הפיתוח בפריפריה נשארות מאחור.

(3) מתודולוגיה

כדי לחקור את התבטאות הזהות המזרחית בשדה הפוליטי, לקחתי כמקרה בוחן את הכנסת המכהנת בעת כתיבת המאמר, היא הכנסת ה-25. בחרתי להתמקד דווקא בכנסת זו ממספר סיבות. ראשית, בתוך הנוף הפוליטי ההפכפך של מוסדות הכנסת והממשלה בישראל, בחירה בכנסת המכהנת תוכל להציג לנו את תמונת המצב העכשווית והרלוונטית ביותר. שנית, לרבים נדמה שהקיסוב העדתי כבר אינו רלוונטי כיום; התמקדות דווקא בכנסת העדכנית ביותר תראה כי קיים עדיין עיסוק נרחב בזהות המזרחית גם בימים אלו.

שיטת הניתוח במחקר זה תתבסס בעיקר על סקירה כמותית של חברי כנסת על פי זהותם המזרחית, ניתוח נאומי בכורה וניתוח הצעות חוק. אפיון חברי הכנסת המזרחים במרכז-שמאל יספק פרספקטיבה רחבה על ייצוג המזרחיות במחנה הפוליטי. ניתוחים רטוריים, כפי שאבצע לנאומי הבכורה ולחילופי הדברים במליאת הכנסת, יכולים להציע הסברים לסוגיות מורכבות הנוגעות לייצוג מהותי של מזרחיות ולספק הבנה איכותנית של זהות חברי הכנסת. ניתוח מספרי של חברי הכנסת, לעומת זאת, יעניק מבט-על בנוגע לייצוג התיאורי של מזרחים בכנסת בחלוקה למחנות פוליטיים. את הניתוח המספרי האמור ביצעתי באמצעות שימוש במאגרי מידע ציבוריים כמו אתר הכנסת, והצלבת המידע עם יועצים פרלמנטרים.

(4) זהות מזרחית במחנה הימין

הזהות המזרחית משויכת בבירור למחנה הימין ממספר סיבות, כאשר אחת המרכזיות בהן היא היסטורית. על פי גרינברג (Grinberg, 2013, p. 174), מפלגת "הליכוד" הצליחה לרתום את התסכול והכעס של המזרחים, שנבעו מהקיפוח המתמשך שחוו כשעלו לישראל. "הליכוד" הציעה למזרחים אלטרנטיבה פוליטית ראויה למפלגות השמאל שהיו בשלטון באותה העת ונהגו כלפיהם במדיניות מפלה. בנוסף, זהות מזרחית מתקשרת באופן כמעט בלעדי למסורתיות (ידגר, 2012, עמ' 146-148); מחנה הימין, מעבר להחזקתו בזהות זו, מכיל בתוכו את המפלגות הדתיות ואת התפיסה היהודית האורתודוקסית השלטת. כך, אדם מזרחי בעל זיקה למסורת היהודית, עשוי לראות קשר זהותי למחנה זה.

שיוך זה מתבטא גם בדפוסי ההצבעה של מזרחים. לפי נתונים של המכון הישראלי לדמוקרטיה משנת 2014, 61% מהמזרחים מצביעים למפלגות ימין, 18% למפלגות שמאל, ו-21% למפלגות מרכז. לעומת זאת, דפוסי ההצבעה של אשכנזים מתחלקים באופן שווה יחסית בין הגושים הפוליטיים: 34% מצביעים למפלגות ימין, 29% למפלגות שמאל, ו-37% למפלגות מרכז (Hermann et al., 2014).

ביטוי בולט לשיוך הזהותי בזירה הפוליטית יימצא בדיונים במליאת הכנסת. בדיוני המליאה, ניתן לשמוע את חברי הכנסת מהימין מתייחסים לעצמם כחלק מ"העם" המזרחי אל מול "האליטה" האשכנזית. אחת מהדוגמאות הבולטות לכך נמצאת בנאומו של השר דוד (דודי) אמסלם מסיעת "הליכוד", שעוסק ברפורמה המשפטית ובמפגינים כנגדה (ערוץ כנסת, 2023ב). שני

הוריו של אמסלם עלו ממרוקו והגיעו לירושלים בשנות ה-50. הוא מספר שתחת שלטון מפא"י, הוריו שוכנו באוהל ולא סופק להם מזון. את דבריו אלה הוא מפנה בנאצה לחבר הכנסת ולדימיר בליאק ("יש עתיד"), ששייך לטענתו באופן מובהק ל"אליטה" האשכנזית.

נאום נוסף בו מתגלמת הזהות המזרחית המחנתית הוא נאומה של חברת הכנסת והשרה לשעבר גלית דיסטל-אטבריאן מסיעת "הליכוד", שעונה על טענות מצד חברת הכנסת מירב בן ארי ("יש עתיד") על כך שקיפוח המזרחים נמשך גם בכהונת ממשלת "ימין על מלא", הממשלה ה-37 (ערוץ כנסת, 2023א). שתי הנשים הן מזרחיות, וזהותן המזרחית היא מרכזית בחילופי הדברים ביניהן. דיסטל-אטבריאן, כמו אמסלם, מנגידה ברטוריקה שלה בין האליטות האשכנזיות והמזרחים המקופחים. היא טוענת שממשלת הימין נחושה להכחיד את דיכוי המזרחים, וצופה שאי-שוויון בין מזרחים לאשכנזים יקטן משמעותית בכהונתה. בכך, דיסטל מציבה את הימין כמחנה הנלחם עבור זכויות המזרחים.

גם כשחברי כנסת מהמרכז-שמאל מנסים לנכס את הזהות המזרחית לעצמם, הם עושים זאת מתוך הבנה שעליהם לכוון את דבריהם למחנה הימין. מי שמרבה להגיב ולהעלות את הנושא מתוך האופוזיציה היא ח"כ מירב בן ארי. בן ארי דיברה במספר נאומים וראיונות על זהותה המזרחית ועל הדיכוי והקיפוח של האוכלוסייה המזרחית בכלל (ערוץ כנסת, 2023ג; ערוץ כנסת, 2024). באחד מנאומיה, בן ארי מכנה את דודי אמסלם "מזרחי מחמד", מפני שהלה טען שהממשלה שלו עצמו היא גזענית כי לא העניקה לו את המינוי שרצה, אך ברגע שהציעו לו תפקיד חלופי הוא כנע ללחץ והסכים לקבל אותו (ערוץ כנסת, 2023ד). באותו

נאום, בן ארי אמרה לאמסלם כי "שנינו מאותו הכפר", מתוך כוונה לכך ששניהם מזרחים. "כשאתה אומר 'אמסלמים', אני חושבת על המשפחה שלי", היא הוסיפה (ערוץ כנסת, 2023, 1:39-2:05).

(5) ייצוג תיאורי של זהות מזרחית בפוליטיקה הישראלית

לאחר שראינו כי הזהות המזרחית מתבטאת באופן רטורי אצל מחנה הימין בכנסת, נבדוק כעת האם השיוך של הזהות המזרחית למחנה הימין מתבטא גם בייצוג תיאורי גדול יותר של חברי כנסת מזרחים במפלגות ימין. בבדיקה פשטנית, בקואליציה של הכנסת ה-25 כחודש לאחר הקמתה, אחוז חברי הכנסת המזרחים גדול משמעותית משיעורם באופוזיציה.¹

בקואליציה ישנם 37 חברי כנסת מזרחים מתוך 64 חברי כנסת, כלומר הם מרכיבים 58% מכלל הקואליציה.² לעומת זאת, באופוזיציה, ישנם 19 חברי כנסת מזרחים מתוך 56 חברי כנסת, כלומר הם מרכיבים 35% מחברי האופוזיציה בכללותה.³ ניתוח זה פשטני למדי, כיוון שהוא מתייחס לקואליציה ולאופוזיציה מבלי להתחשב במורכבויות המבניות שלהן, הכוללות את הומוגניות הקואליציה ואת העובדה שחברי הכנסת הערבים לא נופלים בסיווג הבינארי של יהודים מזרחים ושאינם מזרחים.

¹ הספירה התבצעה באופן בינארי: ח"כ הוגדר מזרחי אם הוא יהודי ואם הוא או אחד מהוריו עלו מארצות אסיה וצפון אפריקה.

² החישוב נעשה על הסיעות הבאות: הליכוד, ש"ס, יהדות התורה, עוצמה יהודית ונעם.

³ בחישוב נכללות הסיעות הבאות: יש עתיד, המחנה הממלכתי (כולל הימין הממלכתי), ישראל ביתנו, רע"מ, חד"ש-תע"ל והעבודה.

הסתכלות שונה על החלוקה המזרחית-לא מזרחית בקרב חברי הכנסת יכולה להיגזר דווקא מבחינה של הסיעות הגדולות ביותר והמובילות בקואליציה ובאופוזיציה: "הליכוד" ו"יש עתיד". למרות צמצום מדגם חברי הכנסת הנבחרים, להשוואה בין שתי הסיעות יתרונות בכך שהיא מנטרלת את ההטיה שנוצרת מהכללתן של המפלגות ההומוגניות "ש"ס" ו"יהדות התורה", ומהמורכבות שבהתייחסות למפלגות הערביות. בנוסף לכך, שתי המפלגות היו או עודן מפלגות שלטון, והן מייצגות אלטרנטיבה שלטונית אחת לשנייה; על כן, ביכולתן לייצג תמונה מוקטנת וגסה של המפה הפוליטית הישראלית.

בסיעת "הליכוד", החלוקה מובהקת: כ-62 אחוזים מחברי הכנסת מזרחים. בעשיריה הפותחת של המפלגה, חמישה חברי כנסת הם מזרחים וחמישה אשכנזים. גם סיעת "יש עתיד" מחזיקה באחוזים דומים, אם כי לא זהים בחלוקה, כאשר 54% מחברי כנסת שלה הם מזרחים. בעשירייה הפותחת, באופן דומה למפלגת הליכוד, יש חלוקה שוויונית בין אשכנזים למזרחים.

ניתן לראות שאחוז המזרחים במפלגות המובילות את המחנות השונים הוא יחסית דומה. עם יתרון קל למזרחים במפלגת הליכוד, נראה בבירור כי ייצוג תיאורי במפלגות המובילות את הקואליציה והאופוזיציה אינו יכול להסביר בצורה ברורה מדוע הזהות המזרחית משויכת דווקא לימין, וכי הסיבה לכך מורכבת יותר. אומנם נמצא יתרון מובהק יותר בייצוג התיאורי של מזרחים בין הקואליציה והאופוזיציה בכללותן, אך צוינה כבר ההטיה הנובעת ממאפיינים ייחודיים בהרכבי הקואליציה והאופוזיציה. בנוסף, ייתכן שעודף הייצוג התיאורי למזרחים

בקואליציה הוא מעין מעגל שמזין את עצמו: הזהות המזרחית מזוהה עם הימין, לכן יקלוט לשורותיו יותר חברי כנסת מזרחים.

(6) ניתוח מחנה המרכז-שמאל - ייצוג מהותי

מכאן, נפנה לניתוח הזהות המזרחית במחנה המרכז-שמאל בפן הייצוג המהותי: כיצד חברי הכנסת מייצגים בפעולותיהם זהויות וסוגיות מזרחיות? הניתוח יתבצע על ידי בחינת ניתוח נאומי בכורה והצעות חוק של חברי הכנסת מהמרכז-שמאל. בחרתי להתמקד בנאומי הבכורה של חברי הכנסת כיוון שהם מתאפיינים בהצגת התפיסה העצמית של כל חבר הכנסת ובהצגת עשייתו עד לאותה הנקודה, ועל כן יכולים לשקף באופן מיטבי את שיוכו הזהותי.

חברי הכנסת מהמרכז-שמאל שזהותם המזרחית מופיעה באופן בולט בנאומי הבכורה שלהם הם, בין השאר, מיכאל ביטון "המחנה הממלכתי", מאיר כהן ממפלגת "יש עתיד" ונעמה לזימי ממפלגת "העבודה". שלושתם מתייחסים רבות להיסטוריה המשפחתית שלהם, לחשיבות הפן המזרחי בעשייתם החברתית-אקטיביסטית או המקצועית לפני כניסתם לכנסת, ולמחויבותם לפעול דווקא מתוך ההיסטוריה המדוברת (מיכאל ביטון; Michael Biton, 2019 - יאיר לפיד, 2013; ערוץ כנסת, 2022א).

לעומת זאת, ישנם חברי כנסת מזרחים שזהותם המזרחית לא בולטת בנאומיהם, וזאת למרות שההיסטוריה המשפחתית שלהם דומה לחברי כנסת עם זהות מזרחית "פעילה"⁴, כמו מירב

⁴ זהות מזרחית פעילה - פעילותו של אדם הנובעת מתוך הזהות המזרחית והגדרותיה.

כהן ממפלגת "יש עתיד" וגדי איזנקוט מ"המחנה הממלכתי" (חברת הכנסת מירב כהן, 2019; ערוץ כנסת, 2022). הם ממעטים לדבר על ההיסטוריה המשפחתית שלהם, ומתמקדים בעיקר בעשייה שאינה קשורה באופן ישיר לזהותם המזרחית.

הבחירה בחברי הכנסת המצוינים מעלה נעשתה בכדי לשקף שתי קצוות של ספקטרום הזהות המזרחית בכל סיעה במרכז-שמאל: חבר כנסת מזרחי שזהותו לא פעילה כלל, וחבר כנסת שזהותו פעילה מאוד. בחנתי את החקיקה של אותם חמישה ח"כים ממפלגות המרכז-שמאל על מנת לבדוק אם קיים קשר בין רמת הזהות המזרחית הפעילה שלהם, לבין החקיקה שהציעו בנושאים מזרחיים. זאת, בכדי להעמיק בשאלת הייצוג התיאורי לעומת הייצוג המהותי - האם חבר הכנסת שזהותו המזרחית בלטה בנאום הבכורה שלו, יציע יותר חוקים העוסקים בזהותו המזרחית?

מהי חקיקה בנושאים מזרחיים? השאלה הזו מורכבת מאוד, אך לצורך המאמר הגדרתי אותה כחקיקה העוסקת במספר נושאים שמקובל לזהותם עם מזרחים באופן המובהק ביותר. במאגר החקיקה של הכנסת, חיפשתי הצעות חוק שכוללים את המושגים "פריפריה", "מורשת" ו"עירויות פיתוח". נכון לאוקטובר 2024, נמצאו בסך הכול 37 הצעות חוק שחברי הכנסת הנבחרים העלו להצבעה. נמצא גם שכל שחבר כנסת הדגיש יותר את זהותו המזרחית בנאום הבכורה שלו, כך הגיש יותר הצעות חוק בנושאים הנחשבים מזרחיים.

בנוסף, בעיון במצעים של מפלגות המרכז-שמאל עולה התייחסות מעורבת לנושאים הנחשבים מזרחיים. מפלגות "יש עתיד"

ו"המחנה הממלכתי" מציינות במצעהן את הפריפריה ומציעות דרכים לפתח אותה ולצמצם את אי-השוויון בינה לבין המרכז ("עקרונות המחנה הממלכתי", 2022; "מצע המפלגה. יש עתיד בראשות יאיר לפיד", 2015). לעומת זאת, במצעה של מפלגת "העבודה" לא מצוין אף נושא הקשור לזהות מזרחית במובהק, זאת למרות הפירוט הרב הקיים במצע לגבי קבוצות זהותיות אחרות ("חזון. מצע. אמת. העבודה בראשות מרב מיכאלי", 2022).

(7) מסקנות

מחנה הימין מזוהה עם הזהות המזרחית באופן כמעט בלעדי. דוגמה אחת לכך ניתן למצוא בניתוח תיאורי שנעשה בעבודה זו: מחנה הימין בכנסת כולל אחוז גבוה יותר של מזרחים בשורותיו; לעומת זאת, מחנה המרכז-שמאל בכנסת לוקה בחסר מבחינת ייצוג תיאורי של מזרחים. בהתמקדות במפלגות המובילות בכל מחנה, "יש עתיד" ו"הליכוד", פער זה מצטמצם. עם זאת, בהסתכלות איכותנית על חברי הכנסת המזרחים עצמם במחנה המרכז-שמאל, ניתן לראות כי אצל חלקם הזהות המזרחית מצומצמת, ושחלקה בתפיסה העצמית של חברי הכנסת לא תופס מקום ניכר. גם כשכן - במבחן התוצאה זה לא מצליח להטות את הכף לטובת מחנה המרכז-שמאל.

יש שיטענו כי הימין משתמש בזהות המזרחית באופן פופוליסטי, המתבטא בעיקר ברטוריקה. במידה ונקבל טענה זו, צריך ואף חובה עלינו לשאול: האם המחנה השני כן פועל למען מזרחים? המסקנה אינה חד-משמעית. גם מבחינת ייצוג וגם מבחינת מדיניות ודגש מפלגתי, אין במחנה המרכז-שמאל התמקדות משמעותית בפריפריה, או בכל נושא אחר הקשור לזהות

המזרחית. חברי הכנסת המזרחים במחנה זה ממעטים לשאת את הזהות המזרחית כדגל המניע אותם לפעולה, למעט חברי הכנסת בעלי הזהות הפעילה ביותר כדוגמת מיכאל ביטון ומאיר כהן.

ניתן לראות שהאמירות שעולות ונשמעות לא פעם מתוך מחנה המרכז-שמאל, לפיהן מזרחים ותושבי הפריפריה מצביעים רק "למי שדופק אותם" בשל סיבות זהותיות, אינן נכונות באופן מלא. מעבר לסיבות ההיסטוריות והדתיות-תרבותיות, לא מפתיע שחוסר ההתייחסות הבסיסי בייצוג ואולי אף ברטוריקה "מזרחית" גורר עמו התרחקות של מצביעים מזרחים ממפלגות המרכז-שמאל, כמשתקף בנתוני ההצבעה.

(8) סיכום

לעניות דעתי, מסקנת מאמר זה נושאת השלכות עגומות עבור שני המחנות הפוליטיים. גם מחנה הימין וגם מחנה המרכז-שמאל הזניחו וממשיכים להזניח את הציבור המזרחי, כפי שניכר בפערים שקיימים בין עיירות הפיתוח לבין הערים האחרות. לטעמי, אין חפים מפשע בנוגע להזנחה זו. החל ממפא"י ועד לליכוד של ימינו, הן מפלגות שלטון והן מפלגות שאינן, אף אחת לא נתנה מענה מספק לבעיות אמיתיות וכואבות של הציבור המזרחי. יש המשתמשים באותן בעיות על מנת להגביר את השסעים בדמוקרטיה הישראלית הרעועה. אין ספק שפוליטיקת זהויות רעילה היא רק אחד מן הגורמים הרבים לכך. השסעים ההולכים וגוברים בנושאים ציבוריים כמו הימשכות המלחמה והרפורמה המשפטית נטועים לפחות באופן חלקי בפרקטיקה פוליטית זו.

עם זאת, אני חושבת שעל מנת להשתתף בפוליטיקת הזהויות בצורה קונסטרוקטיבית דווקא, כפי שהיא מפורשת בתנועות חברתיות חדשות, מחנה המרכז-שמאל יצטרך לנכס לעצמו את הזהות המזרחית. ייתכן שזהות זו תופיע באופן שונה מהצורה בה היא נראית במחנה הימין כיום, אך אין זה מוריד מהצורך בזהות מזרחית פעילה יותר במחנה. התייחסות לאפליה העדתית באופן מפורש במצעי המפלגות, התחייבות לטפל בפערי הפריפריה-מרכז וביקורי שטח בערי הפריפריה עצמן, הם צעדים שמפלגות המרכז-שמאל יכולות לנקוט בהם כבר עכשיו, אף מבלי לשנות את הייצוג התיאורי בסיעותיהן. הכרה בחוסר הטיפול הראוי בהשלכות קיפוח המזרחים, שמשפיעות עד היום על אזרחים רבים בפריפריה הגיאוגרפית והחברתית, יכולה להוות צעד ראשון לשינוי המהותי הנדרש לחיזוק הדמוקרטיה.

רשימת מקורות

בניטה, ר' ובקר, א'. (2018, 12 ביוני). מבט על ערי הפיתוח: -1972

2016. מרכז המחקר והמידע של הכנסת.

https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/aabfbc0e-2342-e811-80df-00155d0a9876/2_aabfbc0e-2342-e811-80df-00155d0a9876_11_10527.pdf.

חברת הכנסת מירב כהן. (2019, 21 במאי). נאום בכורה - ח"כ

מירב כהן [סרטון].

<https://www.youtube.com/watch?v=pLbeYLlyoQI>

חזון. מצע. אמת. העבודה בראשת מרב מיכאלי. (2022, נובמבר).

המכון הישראלי לדמוקרטיה.

<https://www.idi.org.il/media/18506/%D7%9E%D7%A4%D7%9C%D7%92%D7%AA-%D7%94%D7%A2%D7%91%D7%95%D7%93%D7%94.pdf>

יאיר לפיד (2013, 26 פברואר). נאום הבכורה בכנסת של ח"כ מאיר

כהן [סרטון]. יוטיוב.

<https://www.youtube.com/watch?v=FkgERpUUxSU>

ידגר, י' (2012). מסורתיות. מפתח: כתב-עת לקסיקלי למחשבה

פוליטית, 5, 143-164.

מיכאל ביטון-Michael Biton (2019, 16 במאי). **נאום הבכורה של**

חבר הכנסת מיכאל ביטון [סרטון]. יוטיוב.

<https://www.youtube.com/watch?v=I22ERMG50Yw>

מצע המפלגה. יש עתיד בראשות יאיר לפיד. (2015). המכון

הישראלי לדמוקרטיה.

<https://www.idi.org.il/media/6076/%D7%99%D7%A9->

[.%D7%A2%D7%AA%D7%99%D7%93-2015.pdf](https://www.idi.org.il/media/6076/%D7%99%D7%A9-%D7%A2%D7%AA%D7%99%D7%93-2015.pdf)

עקרונות המחנה הממלכתי (2022). המכון הישראלי

לדמוקרטיה.

<https://www.idi.org.il/media/18468/%D7%94%D7%9E>

[%D7%97%D7%A0%D7%94-](https://www.idi.org.il/media/18468/%D7%94%D7%9E-%D7%97%D7%A0%D7%94-)

[%D7%94%D7%9E%D7%9E%D7%9C%D7%9B%D7%AA%D7%9](https://www.idi.org.il/media/18468/%D7%94%D7%9E%D7%9E%D7%9C%D7%9B%D7%AA%D7%9)

[9.pdf](https://www.idi.org.il/media/18468/%D7%94%D7%9E%D7%9E%D7%9C%D7%9B%D7%AA%D7%99.pdf).

ערוץ כנסת (2024, 10 אפריל). **"אי אפשר לסבול את הסגנון**

הברברי של מירב בן ארי" - ח"כ טלי גוטליב כינתה את

ח"כ בן ארי 'צווחנית' [סרטון]. יוטיוב.

[.https://www.youtube.com/watch?v=S7BgE9b3tIg](https://www.youtube.com/watch?v=S7BgE9b3tIg)

ערוץ כנסת. (2022, 18 אוקטובר). **תכנית איזנקוט לטיפול בפשיעה**

והחזרת משילות - מתוך הצהרת המחנה הממלכתי

[סרטון]. יוטיוב.

[.https://www.youtube.com/watch?v=F1ti3skl5dg](https://www.youtube.com/watch?v=F1ti3skl5dg)

ערוץ כנסת. (2022, 24 אוגוסט). **נאום הבכורה של נעמה לזימי,**

העבודה [סרטון]. יוטיוב.

[.https://www.youtube.com/watch?v=8bCPE5C-yMQ](https://www.youtube.com/watch?v=8bCPE5C-yMQ)

ערוץ כנסת. (2023, 12 מרץ). **ח"כ מירב בן ארי על היחסים עם**

חברות הכנסת מאי גולן וגלית דיסטל, אלמוג כהן

וקיפוח מזרחים בציונות הדתית [סרטון]. יוטיוב.

<https://www.youtube.com/watch?v=UkNujMC13xY>
[.&t=202s](https://www.youtube.com/watch?v=UkNujMC13xY)

ערוץ כנסת. (2023, 16 אוגוסט). **"הם לא מזרחים, הם לא ימנים**

והם לא חילונים, הם אחרים" - השרה גלית דיסטל

אטבריאן דיברה היום. [סרטון]. יוטיוב.

[.https://www.youtube.com/watch?v=VK5N8HljVlg](https://www.youtube.com/watch?v=VK5N8HljVlg)

ערוץ כנסת. (2023, 23 אפריל). **ח"כ מירב בן ארי תוקפת את השר**

דודי אמסלם "אמסלם שלנו הפך להיות אמסלם-מזרחי

מחמד?!" [סרטון]. יוטיוב.

https://www.youtube.com/watch?v=qr4z_d2TLZE

ערוץ כנסת. (2023, 23 פברואר). **השר דודי אמסלם על הרפורמה**

המשפטית - נעשה את המהפכה על אפכם וחמתכם, מי

שיעבור על החוק ישב בבית סוהר! [סרטון]. יוטיוב.

https://www.youtube.com/watch?v=1e8zMQmC_sU

Grinberg, L. (2013). *Mo(ve)ments of Resistance: Politics, Economy, and Society in Israel/Palestine, 1931-2013* Academic Studies Press.

Hermann, T., Heller, E., Cohen, C., Gilad Be'ery, & Lebel, Y. (2014). *The Israeli Democracy Index*. Israel Democracy Institute.

https://www.idi.org.il/media/3666/democracy_index_2014_eng.pdf.

אנדופיליה ואקסופוביה: מחקר התנהגותי על הדינמיקה שמאחורי הקיטוב הרגשי בישראל¹

הלל הרוני
סטודנט לתואר שני במחלקה לכלכלה באוניברסיטה העברית,
בוגר פכ"מ תשפ"ד

תקציר: למול תופעת הקיטוב שהופכת לאחרונה לרלוונטית יותר ויותר, מאמר זה מציע שיטת מדידה המתמקדת בהתנהגות אמיתית במקום דיווחים סובייקטיביים. באמצעות ניסוי שדה שנערך בישראל בקיץ 2023 סביב מה שכונה "הרפורמה המשפטית", המאמר מציע מתודה שמאפשרת להבין לעומק את הדינמיקה הכפולה של הקיטוב - חיזוק עצמי לצד דחייה של האחר - ולהציע דרכים ממוקדות יותר לצמצומו או למניעת החרפתו. גישה זו מדגישה את החשיבות של ניתוח קונקרטי של האינטראקציות המעצבות את הקיטוב, כבסיס להתמודדות חברתית ופוליטית יעילה יותר. בעזרת המחקר, המאמר מבסס את החשיבות בהתמקדות בנטייה של אנשים להזדהות רגשית עם הקבוצה האידאולוגית שלהם כאלמנט המובהק בקיטוב פוליטי.

(1) מבוא

ישנה מודעות גוברת לממד הרגשי של הקיטוב הפוליטי בנוסף לזה האידאולוגי המוכר. ממד זה מתבטא בהזדהות חברתית ורגשית

¹ מאמר זה מבוסס על עבודת חקר בקורס "נושאים במיקרו-כלכלה יישומית" בתואר הראשון. רוב תודות לפרופ' אסף זוסמן על הנחיית תהליך המחקר ועל הלימוד שהוביל אליו. תודה נוספת לפרופ' נעם גדרון על ההכוונה הראשונית לספרות על מדדי קיטוב.

עם מפלגה או עמדה פוליטית, הגורמת להתבדלות חברתית. השתייכות הרגשית לקבוצות היא תופעה טבעית - אנשים רואים עצמם יותר כמייצגים קטגוריות סוציו-אקונומיות ותרבותיות מאשר אוסף תכונות מורכב וייחודי (Tajfel, 1991; Brewer, 1978), ואפילו חלוקה רנדומלית לקבוצות יכולה לגרום הזדהות רגשית עם הקבוצה אליה פרט כלשהו משתייך (Tajfel & Billig, 1973).

תופעת "הקיטוב הרגשי" מוגדרת כנטייה של אנשים המזדהים עם מפלגה פוליטית לראות את יריביהם הפוליטיים באור שלילי ואת שותפיהם הפוליטיים באור חיובי (Iyengar & Westwood, 2015). נטיות אלו יכולות להתבטא בהעדפות אותן אכנה אנדופיליה - העדפות לטובת הדומה, ואקסופוביה - העדפות נגד השונה, כפי שעשו הכלכלנים יאן פילד ועמיתים (2015).

מפני שהקיטוב הרגשי תלוי בשני אספקטים אלו, מעניין יהיה להבין את יחסי הכוחות ביניהם ואת מידת ההשפעה של כל אחד מאלו על תופעת הקיטוב כפי שאנו תופסים אותה באופן יומיומי. יתר על כן, לאנליזה מעין זו חשיבות רבה: אם נבין אילו העדפות הינן דומיננטיות יותר, אולי יתאפשר לנו "לשים את האצבע" על מה שקורה לנו בעת גילויי הקיטוב הרגשי. בהינתן שזו תופעה שנרצה לצמצם, תובנה כזו תסייע לניסיון לטפל בשורש שלה.

במאמר זה, אציע ראשית שימוש בכלים התנהגותיים, כמו ניסויים בנוגע לאפליה והטיה, בכדי למדוד את הקיטוב הרגשי ובפרט את האפקט האנדופילי והאפקט האקסופובי שבו. לאחר מכן, אציג ניסוי שדה שערכתי בשוק ההדפסות על הצעות מחיר הניתנות לזהויות פוליטיות ביחס לזהות ניטרלית, בכדי לאמוד

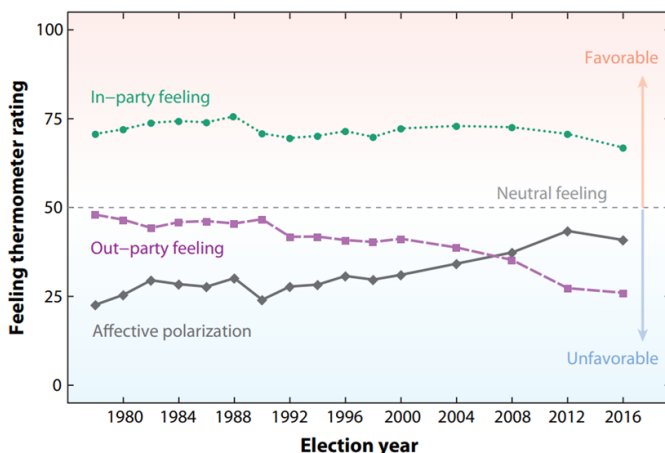
אפקטים אלו. תוצאות הניסוי יראו כי קיטוב הרגשי מונע בעיקר מהעדפות אנדופיליות. לבסוף, אציע דרכים שעשויות לייעל את הניסיונות למתן את הקיטוב הרגשי, תוך יישום מסקנה זו.

(2) מדידת הקיטוב הרגשי

הדרך המקובלת ביותר למדוד קיטוב רגשי הינה באמצעות סקרים לדיווח עצמי. הבולט שבהם הינו "מדחום רגשות" (איור 1), בו המשיבים מתבקשים לדרג את הרגשות שלהם ביחס למצביעי הצדדים הפוליטיים השונים בציון הנע בין של 0-100 ($0 = \text{קר}$, 100 = חם). הקיטוב הרגשי נמדד לפי ההפרש שבין הציון הניתן לצד הפוליטי הזהה למשיב לבין הציון הניתן לצד השונה ממנו (Iyengar et al., 2019). מדדים נוספים מסוג דיווח עצמי כוללים שאלות היפותטיות, למשל לגבי המוכנות לנישואים עם תומכי יריבים פוליטיים (Iyengar et al., 2012).

אולם, מתודות אלו מעוררות ספקות. ראשית, דיווחים עצמיים מעלים שאלות לגבי אמינות התשובות - שמא אדם המדווח על רגשותיו אינו לגמרי כן, ומעדיף למשל להציג עצמו כאדם ש"שונא פחות". במילים אחרות, מדדים התלויים במודע מסתכנים בהטיות. שנית, ענייננו במדידת הקיטוב במובנו היומיומי, זה הנוגע ל"עולם האמיתי". הקיטוב במלוא חומרתו מתבטא באינטראקציות בין אנשים. אם אנחנו חפצים בסדר חברתי, זה המתבטא לא רק במחשבות כי אם גם בהתנהגות חברתית ראויה, מוטב לגלות את הקיטוב כפי שהוא מתבטא במפגש עם האחר. לבסוף, קיטוב אינו רק חונה במודע (שרק לגביו אנחנו מסוגלים לדווח) אלא גם בלא-מודע - ממנו נובעות פעולות רבות המבטאות קיטוב. כאשר מדובר בדינמיקה המסתורית שבין אנדופיליה ואקסופוביה, נראה שטענה זו מקבלת משנה תוקף. למשל,

ההנחה כי הציון 50 מהווה נקודת ייחוס ניטרלית שמעליו הרגשות מוגדרים "חמים" ומתחתיו "קררים" נראית חזקה מדי. ההשוואה בין העדפות פנים-קבוצתיות להעדפות חוץ-קבוצתיות דורשת ניתוח מעמיק מאוד שאינו מסתפק באינטרוספקציה אנושית.

איור 1: American National Election Study (ANES)

דרך נוספת והפוכה מזו הראשונה למדוד את הקיטוב הרגשי הינה באמצעים משתמעים. ניסויים קוגניטיביים כמו מבחני אסוציאציות יכולים להעיד על הטיה בלתי-מודעת בין קבוצות פוליטיות. ב-2015, כ-70% מהדמוקרטים ומהרפובליקנים בארה"ב הראו הטיה קוגניטיבית פנים-קבוצתית (Iyengar & Westwood, 2015). מעניין כי בסקרים מפורשים הטיה זו חזקה יותר ונצפתה אצל 91% מהרפובליקנים ו-75% מהדמוקרטים (Iyengar et al., 2019).

דרך זו חסינה יותר בפני מניפולציות בדיווח וכן מאפשרת זיהוי מדויק יותר לגבי יחסי הכוחות האנדופיליים והאקסופוביים שאינם בהכרח שקופים לנו. אולם, היא אינה עונה על הצורך שעלה קודם בדבר מדידת הקיטוב כפי שבא לידי ביטוי בעולם האמיתי. הטייות בין קבוצות הנשארות בתוך גבולות הקוגניציה - כל עוד לא הוכח שיש להן אחיזה כלשהי במציאות - הינן פחות רלוונטיות כאינדיקציה לתופעת הקיטוב. בנוסף, רצוי שהקיטוב הרגשי יימדד באופן שיאפשר יישום נורמטיבי - כלומר, שנוכל להשתמש בממצאיו לכדי שינוי הרגלים לטובת מיתון הקיטוב הרגשי. לפיכך, ממצאים לגבי תפיסות החונות רק בתת-המודע אינם מועילים לנו במיוחד, שהרי כסוכנים אין לנו באמת השפעה עליהן.

טענות אלו מובילות אותנו לדרך השלישית למדידת הקיטוב הרגשי: התנהגות. בפרט, מדובר במדידת אפליה והטיה התנהגותית בין קבוצות פוליטיות. המדידה נעשית באמצעות ניסויים: מניסויי מעבדה, ובעיקר משחקי הקצאות כספים (Iyengar & Westwood, 2015; Carlin & Love, 2013; Gidron et al., 2022; Sheffer, 2020), ועד ניסויי שדה או ניסויים טבעיים, הבודקים למשל כיצד זהויות פוליטיות משפיעות על אינטראקציות כלכליות בשוקי שירותים ומוצרים או בשוק העבודה (Michelitch, 2015; Iyengar & Westwood, 2015, Gift) (& Gift, 2014; McConnell et al., 2018).

הדרך השלישית, בפרט זו העושה שימוש בניסויים טבעיים או ניסויי שדה, איננה לוקה בחסרונות של השתיים הראשונות. ראשית, תנאי הניסויים הללו הופכים אותם לנקיים ממניפולציות אפשריות. בניסוי שדה או בניסוי טבעי הנבדקים

אינם מודעים לניסוי ולפיכך אינם מסוגלים להתערב בו. שנית, ההקשרים הטבעיים של הניסוי מחזקים את הרלוונטיות של ממצאיו לעולם האמיתי. במילים אחרות, המדד ההתנהגותי של אפליה והטיה הינו מוצלח הן בשל התוקף הפנימי שלו, כלומר מהימנותה של המתודה האמפירית, הן בשל התוקף החיצוני שלו, כלומר המידה בה הממצאים מלמדים על העולם.

בנוסף, מתודה זו עונה על הצורך במדד שימושי מבחינה נורמטיבית (Cartwright & Montuschi, 2014). נראה כי השאיפה שלנו לצמצם את הקיטוב נובעת משיפוט מוסרי ביחס לביטויי הקיטוב השונים. מדד שישמש אותנו לצמצום זה צריך להוות מעין "מראה נורמטיבית" המשקפת לנו את הפגמים המוסריים המצויים בקיטוב. כאשר שואלים "מה (לא) ראוי?" הדרישה לסוג מדד ביהביוריסטי מקבלת הצדקה יתרה, שהרי אנחנו כמעט ולא נשפטים לפי המחשבות שלנו אלא לפי המעשים שלנו.² אתן לכך אנלוגיה מסוימת. גם היום אין זה נדיר שאנשים חווים אמוציות הקשורות לגזע - עדה או צבע עור לעיתים עשויים לשחק תפקיד בתפיסתם את האחר ובדעות קדומות. אולם, הם עושים כל שביכולתם שלא להראות זאת לזולת. האם נכון לשפוט אותם על אמוציות אלו? סביר שלא. ואם האמוציות הללו נובעות מהשקפה פוליטית? נראה שאין זה משנה. לפיכך למדידת הטיה הנוגעת לפעולות דווקא, ישנה גם חשיבות יישומית בכדי לדון על תופעת הקיטוב הרגשי ובמה שניתן לעשות לגביה.

² אפשר להרחיב את הדין: גישות תוצאתניות באתיקה בהחלט יצדדו בכך יותר בעוד שגישות קאנטיאניות, המסיבות חשיבות לכוונה של המעשה, פחות. בכל אופן, הדין הינו יותר אודות האפשרות של שיפוט מוסרי ביחס למחשבה לכשעצמה - מה שנראה פחות אינטואיטיבי - ולא ביחס לשילוב שלה עם מעשה. ראו טיעון לכך בהמשך הפסקה.

(3) אנדופיליה ואקסופוביה

מחקרים רבים נערכו על אפליה והטיה פוליטית, אך מעטים עמדו על טיבם של הרכיב האנדופילי והרכיב האקסופובי שלה. מרבית המחקרים שכן עסקו בהשפעות אלו ביצעו ניסויים במעבדה או סקרים (Panagopoulos et al, 2016; Lelkes & Westwood, 2017; Sheffer, 2020), והשאר עשו שימוש בניסויי שדה (McConnell et al., 2018). בעוד שניסויי המעבדה מצאו ביטוי הן לאנדופיליה והן לאקסופוביה, ניסויי השדה מצאו לרוב העדפות אנדופיליות. חשוב לציין כי התנאים הלא-טבעיים הקיימים בניסויי מעבדה מחלישים את תוקפם, הן החיצוני והן הפנימי. לפיכך במחקר זה אבחר בגישה הטבעית, דרך עריכת ניסוי-שדה.

ביטויי ההטיה במסגרת ניסוי שדה או ניסוי טבעי לא רק תקפים יותר אלא גם ניתנים לאנליזה אמפירית טובה ביחס למרכיביה, אנדופיליה ואקסופוביה, כפי שעשו יאן פילד ושות' (2015). אלו בדקו האם הופעת שם הסטודנט על בחינה באוניברסיטה, וכך חשיפת זהותו האתנית, משפיעה על ציון הבחינה. הם מצאו כי הציונים שהעניקו הבוחנים לסטודנטים מקבוצה אתנית זהה לקבוצתם היו גבוהים יותר כאשר הבחינה הייתה לא-אנונימית בהשוואה לאנונימית. לעומת זאת, במקרים של אי-התאמה אתנית בין הבוחן והנבחן לא נמצא שינוי מובהק בין בחינות אנונימיות ללא-אנונימיות. כלומר, נמצאה אנדופיליה דומיננטית ולא אקסופוביה.

במחקר זה אאמץ את השיטה הכללית של יאן פילד ועמיתים (2015) לתחום הזהויות הפוליטיות, תוך הבנה כי הקיטוב הרגשי על רכיביו השונים נמדד היטב בכלים התנהגותיים אלו. אולם קודם, יש להתייחס בכובד ראש גם למרחב ולזמן הניסוי. ברצוננו

לחקור את הקיטוב הרגשי, על רכיביו, המתרחש בישראל. ניסוי שערכתי בחודשים יוני-אוגוסט 2023, ימים בהם המחלוקת בישראל סביב ה"רפורמה המשפטית" הייתה בשיאה,³ מבקש לעשות זאת. הניסוי עושה שימוש בשוק ההדפסות ברחבי הארץ, בפרט הדפסת סטיקרים וחולצות. הדפסות עבור מחאות פוליטיות כוללות סימנים מובהקים לזהות הפוליטית של הלקוח בבית הדפוס ולכן מהוות קרקע טבעית לבדיקת אפליה באינטראקציה הכלכלית.

(4) הניסוי

הניסוי כלל שלושה שלבים. בשלב ראשון, נשלחו באמצעות דואר אלקטרוני בקשות להצעת מחיר עבור הדפסה "ניטרלית" - כזו שאין לה מטרה פוליטית ולכן אינה חושפת את זהותו הפוליטית של הלקוח. בקשת המחיר הניטרלית נשלחה ל-368 בתי דפוס ברחבי הארץ, מתוכם 174 השיבו במייל חוזר עם הצעת מחיר. הצעות אלו מהוות קבוצת ביקורת.⁴

בשלב השני נשלחו לבתי הדפוס שענו לבקשה הראשונה (מספר שבועות מאוחר יותר) בקשת מחיר עבור כמות זהה ומוצר זהה לזו הניטרלית, מלבד שהפעם הגלופה הכילה מסרים פוליטיים. חציין של ההדפסות הכילו מסר התומך ברפורמה המשפטית

³ למעשה, שלב ב' של הניסוי (שיתואר בהמשך) נעשה ממש ביום ביטול עילת הסבירות.

⁴ תהליך המחקר התבסס על הכשרה אתית למחקרים בבני אדם (CITI). בפרט, ההתקשרות עם בתי הדפוס נעשתה בצורה שנועדה למנוע צער או פגיעה מכל סוג בבתי העסק. למשל, זמן קצר לאחר שהתקבלה הצעת המחיר, נשלח מייל נוסף לבית הדפוס לפיו "הוחלט" לבסוף שלא להדפיס את הגלופה בכלל (יחד עם הבעת תודה והערכה). זאת, בכדי למנוע המתנה או ציפייה מיותרת של בית הדפוס ו/או צער על אובדן עסקה לטובת מתחרים.

("העם בחר רפורמה משפטית") וחציין מסר המתנגד לה ("חובה להתנגד להפיכה המשטרית"). חלוקה זו נעשתה באופן רנדומלי בתוך כל קבוצת בתי דפוס הנמצאים באותו יישוב: למשל, אם ישנם 50 בתי דפוס בתל אביב, אזי שנשלחו לאלו 25 בקשות מ"תומכים" ו-25 בקשות מ"מתנגדים".⁵ בסוף שלב זה התקבלו 129 הצעות מחיר. כלומר, 129 בתי דפוס הציעו הן הצעת מחיר ניטרלית והן הצעת מחיר פוליטית. ההצעות הפוליטיות מהוות שתי קבוצות טיפול. חשוב לציין כי על מנת לנטרל השפעות נוספות על המחירים המוצעים, בקשות המחיר היו אחידות מבחינת סימנים מזהים (כמו שם הלקוח או תכונות של ההדפסה).

מטרת השלב השלישי הייתה לזהות את השינוי בין המחיר שבית הדפוס הציע ל"לקוח ניטרלי", לבין זה שהציע ל"לקוח פוליטי". ההנחה הייתה כי אם בית הדפוס מזדהה עם עמדתו של הלקוח ומוריד את המחיר ביחס לבקשה הראשונה, אזי שגודל ההנחה במחיר מסמל את מידת האנדופיליה. וכן להיפך, גודל ההתייקרות במחיר שמציע בית דפוס בעל עמדה הפוכה לזו של הלקוח מסמל את מידת האקסופוביה (איור 2).

⁵ חלוקה זו ממעיטה את הסיכוי לקבל מדגם מוטה (יותר מתנגדים או יותר תומכים) על סמך הנחה של הומוגניות פוליטית באזורים גיאוגרפיים (Bishop, 2009).

איור 2: שינוי במחירים המוצעים של בתי הדפוס כמדד לאקסופוביה או אנדופיליה

מתבקש לשאול כיצד ניתן לדעת מהי עמדתו של בית הדפוס ביחס לרפורמה. למעשה, לא ניתן, אך אפשר להעריך את הסיכויים. ראשית, אם בית הדפוס (הבעלים/המנהל/העובדים) הצביע לקואליציה דאז, אז ניתן להניח שמרבית הסיכויים הינם שהוא גם תומך ברפורמה. לפיכך, נעשה שימוש באחוזי ההצבעה לקואליציה ("קואליציית ה-64") ביישובים השונים (ועדת הבחירות לכנסת ה-25, 2022). נתון זה מהווה אינדיקציה טובה לסיכוי שבית הדפוס מאותו היישוב הינו מזוהה עם הקואליציה או לאו, ולכן כאמור גם לסיכוי שהינו תומך ברפורמה או לאו.

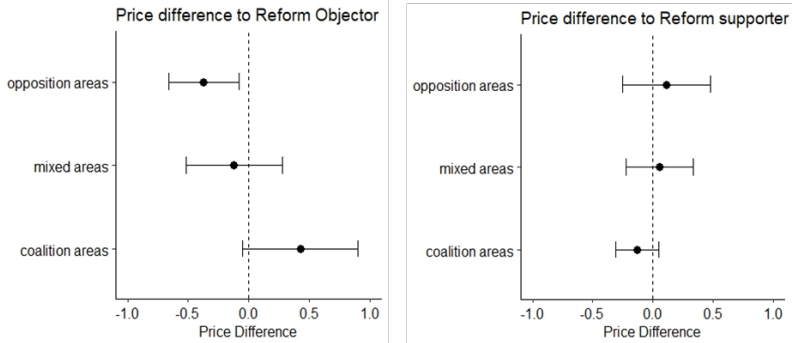
בכדי ליישם גישה זו, היישובים השונים סווגו לפי שלישוני הצבעה. שלישון 1 כולל את כל היישובים ששיעור ההצבעה לקואליציה בהם נמוך משליש, שלישון 2 את אלו שבהם שיעור זה נע בין שליש לשני-שליש ושלישון 3 את היישובים בעלי שיעור הגבוה משני-שליש. לכן, בתי הדפוס בשלישון 1 מחזיקים בלפחות שני-שליש סיכוי שהם מתנגדי הקואליציה, ובתי דפוס בשלישון 3 מחזיקים בלפחות שני-שליש סיכוי שהם תומכי הקואליציה (איור 3).

העובדה שמדובר בבית דפוס דווקא מחזקת את ההנחה לגבי הקשר בין דפוסי ההצבעה המקומיים לבין עמדת בית הדפוס ביחס לרפורמה. ראשית, מספר בתי הדפוס שפעילים בכל אזור הינו קטן יחסית לבתי עסק משווקים אחרים, כמו מכולות, חנויות בגדים או מסעדות אלו (כאמור, היו רק 174 הצעות ראשוניות ברחבי הארץ). הבלעדיות האזורית של בתי הדפוס רומזת על קשר עסקי בין בית הדפוס ורבים מלקוחות האזור. אוסיף כי מדובר בעסק שמטבעו סביר מאוד שיקבל "בקשות פוליטיות", ובפרט כאלו המוטות לצד הפוליטי הדומיננטי ביישוב (הטיה הקיימת בשלישונים 1, 3). אם אדם יבחר להקים בית דפוס באזור המוטה פוליטית לצד ההפוך משלו, אז או שיחליט לסייע תדיר בהפצת רעיונות הפוכים משלו או שיחליט לסרב לכך - מה שעלול לפגוע ברווחיות העסק. שתי האפשרויות נראות לא סבירות, כך שמלכתחילה הגיוני יותר כי עמדת בית הדפוס תתאים לאזור שבו הוקם. שנית, מציאת קורלציה בין שותפות או יריבות פוליטית לבין הנחות או העלאות במחיר, בהתאמה, תתמוך מאוד בהנחה זו גם היא. אם בתי דפוס מפלים במחיר מסיבה פוליטית (שהרי מדובר בשינוי מהצעת מחיר ניטרלית) לטובת העמדה הדומיננטית באזורם, מוצדק לחשוב שעשו זאת מתוך הזדהות עימה. בנוסף, סביר שהעמדה הממוצעת של כל השלישון ביחס לרפורמה תואמת את אחוזי ההצבעה שבו - כך שניתוח אמפירי המתייחס לסובייקט ה"שלישון" ולא אל בית הדפוס עצמו יהיה לגיטימי מבחינה מתודולוגית.

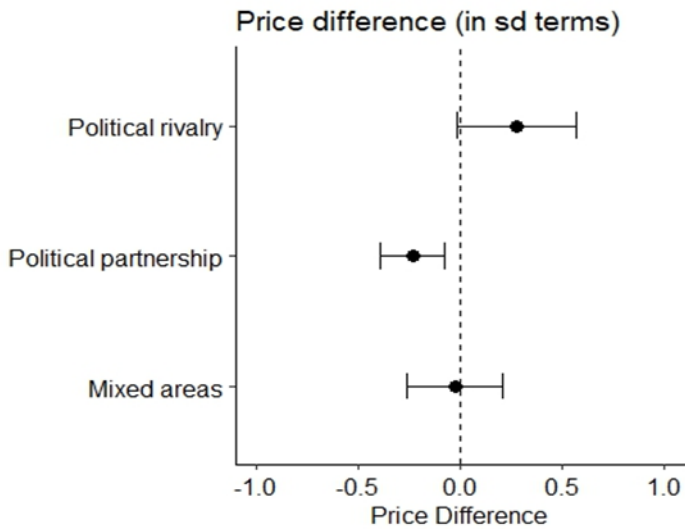
שלישון 3	שלישון 2	שלישון 1
67%-100% תמיכה בקואליציה אזורים "תומכי" קואליציה	33%-67% תמיכה בקואליציה אזורים "ניטרליים"	0%-33% תמיכה בקואליציה אזורים "מתנגדי" קואליציה
אשדוד (67%) שדרות (79%) בני-ברק (97%)	פרדס חנה-כרכור (42%) פתח תקווה (56%) יבנה (62%)	אום אל פאחם (1%) הוד השרון (26%) תל אביב (27%)

איור 3: דוגמאות ליישובים בכל שלישון ואחוזי ההצבעה לקואליציה

השערות המחקר הינן ששותפות פוליטית גורמת לבית הדפוס לתת הנחה במחיר (H1), וכי יריבות פוליטית מביאה להתייקרות (H2), ממצאים שיעידו על אנדופיליה ועל אקסופוביה, בהתאמה. אם רק אחת מההשערות תראה מובהקות אזי שההשפעה המיוחסת לה תיחשב להיות זו הדומיננטית בהטיה על רקע פוליטי ולכן גם בתופעת הקיטוב. בדיקת ההשערות נעשתה ראשית באמצעות מבחני T. נמצא כי שלישון 1 מוריד באופן מובהק מחירים עבור מתנגדי רפורמה ($p=0.016$) וכי שלישון 3 מוריד מחירים עבור תומכי רפורמה באופן לא מובהק, אך יחסית קרוב למובהקות ($p=0.117$, רווח סמך $[-0.34, 0.04]$ במונחי סטיות-תקן). שאר האינטראקציות אינן מראות מובהקות בשינויים (איור 4). מבחני T לכלל המדגם עבור השינויים במחיר לפי סוג האינטראקציה (כלומר לפי חלוקה לשותפות פוליטית ויריבות פוליטית), מראים אנדופיליה מובהקת מאוד ($p=0.004$) ואילו אקסופוביה לא מובהקת אך קרובה למובהקות ($p=0.051$) (איור 4).

איור 4: מבחני T עם רווח סמך של 95% לכל סוג אינטראקציה

איור 5: מבחני T עם רווח סמך של 95% לפי כלל היריבויות וכלל השותפויות הפוליטיות

צריך לקחת בחשבון גורמים נוספים העשויים להשפיע על ההבדל בין הצעות המחיר. ככלל, העובדה ששינויי המחיר מחושבים עבור כל בית דפוס ביחס לעצמו אמורה לנטרל מגוון רחב של השפעות. ההבדלים היחידים שעשויים להשפיע על השינוי במחיר מצויים במסרים המודפסים, כך שהצעות המחיר לא אמורות להיות נתונות להטיות משמעותיות. אולם, ייתכן שבתי דפוס מאזורים המחזיקים בעמדה פוליטית מסוימת מתאפיינים בנוסף בתכונות סוציו-אקונומיות או דמוגרפיות המשפיעות על החלטות כלכליות, כמו המוכנות לתת הנחה או העלאה במחיר. אם למשל מתנגדי הקואליציה מתאפיינים בהכנסה גבוהה ביחס לתומכיה אז לא מן הנמנע שזו הסיבה לכך שהם מאפשרים לעצמם לתת הנחה משמעותית יותר לשותף הפוליטי.

לפיכך, בדיקת ההשערות נעשתה גם באמצעות רגרסיה לינארית מרובת משתנים של השינוי במחיר כתלות בסוג האינטראקציה, דהיינו משתני 'דמי' עבור שותפות או יריבות פוליטית, הכוללת משתני בקרה נוספים על תכונות חשובות של היישוב: גודל האוכלוסייה ביישוב, מדד סוציו-אקונומי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ושכר ממוצע של עצמאים ביישוב. תוצאות הרגרסיה עקביות עם מבחני ה-T, ומראות גם הן אנדופיליה כללית מובהקת מאוד ($p < 0.01$) ואף אקסופוביה מאוד לא מובהקת ($p < 0.4$).⁶

(5) יחסים בינאריים

המדגם עד כה כלל רק את בתי הדפוס שענו לשתי בקשות המחיר, אולם מה לגבי אלו שענו לבקשה הראשונה ולא לשנייה (45 בתי

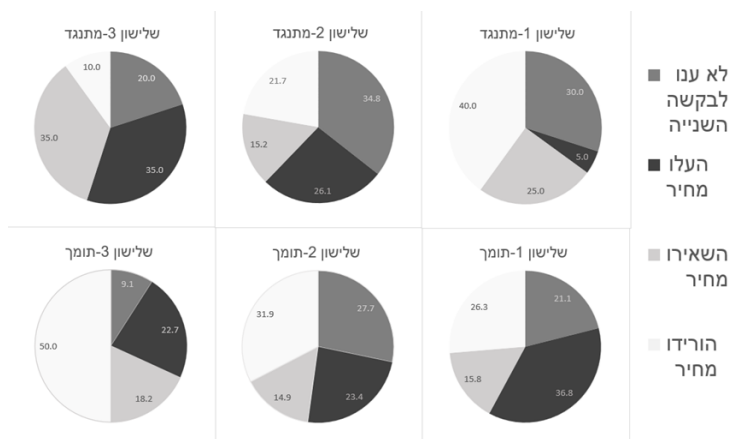
⁶ ברגרסיה זו נקודת הייחוס, המתבטאת בחותך, הייתה השינוי הממוצע במחיר שנותן שלישון 2 הן לתומכים והן למתנגדים.

דפוס)? האם יש להם משמעות? בניגוד לאנדופיליה שיכולה להתבטא באופן של הנחות במחיר המקובל יותר חברתית, הביטוי לאקסופוביה (העלאה במחיר), עלול להיות מקובל פחות ואף לא מקצועי. לפיכך, אם בית הדפוס מעוניין מחד גיסא שלא להועיל לאגינדה פוליטית השונה משלו ומאידך גיסא לא מעוניין להציע מחיר מוטה כלפי מעלה, לא מן הנמנע שישתפק באי-מענה לבקשה, גם במחיר של אובדן עסקה. לכן, סביר כי אי-מענה נובע, בחלק מהמקרים לפחות, מיחס שלילי כלשהו. סבירות זו מתחזקת לאור כך שמדובר בבתי דפוס שכן ענו לבקשה הראשונה - עובדה המחלישה את האפשרות שאי-המענה הינו "תמים" ונובע מפסיביות עסקית גרידא.

בנוסף, עד כה ניתנה משמעות לגודל השינוי בהצעה, אך מעניין להתייחס לכיוון. נראה שיש משמעות לעצם ההחלטה לשנות את המחיר. כמובן שהעלאת המחיר ב-30% אינה דומה להעלאה ב-10%. אולם בית דפוס המחזיק בהעדפות מאוד אקסופוביות ולכן מחליט להכפיל את המחיר, עלול לגרום להערכת-יתר של רמת האקסופוביה הממוצעת. לכן, התחשבות בגודל עלולה להביא להטיות.⁷ אם כן, נרצה לנתח את התנהגות בתי הדפוס באופן בינארי, כך שמשנתנה התוצאה יכלול ארבעה סוגי תגובות של בית הדפוס לבקשת המחיר השנייה: "לא ענה", "העלה מחיר", "הוריד מחיר" ו"השאיר מחיר". ניתן לראות באיור את התפלגות היחסים הללו בקרב כל אינטראקציה (3 שלישונים \times 2 עמדות): "יחס שלילי", המוגדר כהעלאת מחיר או אי-מענה (סך הנתח

⁷ ברם, הניתוח הראשון שלנו מניח התפלגות נורמלית, הנחה שאמורה לקחת בחישוב נטיות רחוקות יותר מהנורמה. אולם זו עדיין הנחה.

הכהה בכל דיאגרמה), מתואם עם יריבות פוליטית והנחה מתואמת עם שותפות פוליטית.^{8,9}

איור 6: התפלגות באחוזים של היחסים השונים לכל קבוצת אינטראקציה

ניתוח נוסף מחשב את הסיכויים לקבל כל סוג יחס בהינתן כל סוג אינטראקציה. מדובר ברגרסיה לוגיסטית של הסיכוי לקבל כל סוג תגובה על משתני 'דמי' עבור אינטראקציה של יריבות פוליטית או שותפות פוליטית.¹⁰ נמצא כי שותפות פוליטית הן מעלה את הסיכויים ב-26% להנחה במחיר והן מורידה את

⁸ מה שמחזק את ההנחה שלנו בדבר הקשר בין אחוזי ההצבעה לקואליציה באזור הגיאוגרפי של בית הדפוס ועמדת בית הדפוס כלפי הרפורמה.
⁹ באופן ויזואלי ניתן לראות כי הנחות לשותפים הפוליטיים היו יותר תדירות מהעלאות מחיר ליריבים הפוליטיים.
¹⁰ כאשר החותך במשוואה הינו הסיכויים של שלישון 2 להגיב לפי היחס המדובר.

הסיכויים ב-31% ל"יחס שלילי" ($p < 0.05$ בשניהם). לעומת זאת, יריבות פוליטית לא משפיעה באופן מובהק על משתנים אלו. כלומר, גם אם נגדיר אי-מענה עבור יריב פוליטי כיחס אקסופובי - אין ליחס זה ביטוי מובהק בנתונים. לסיכום, ניתוח בינארי של הצעות המחיר מעיד גם הוא על אנדופיליה דומיננטית בהטיה ולכן בקיטוב הרגשי.

(6) מסקנות ודיון

נראה כי מרבית ההטיה על רקע פוליטי מושפעת מהעדפות אנדופיליות ($p < 0.0041$), מה שעולה בקנה אחד עם ספרות מחקרית הכוללת ניסויי שדה, ניסויים טבעיים ופסיכולוגיה חברתית (Iyengar et al., 2019). אנדופיליה מסמלת הגנה מסוימת על העצמי, התבצרות וחזוק "האמת שלי". יחד עם זאת, ההתנהגות הנצפית לא נקייה גם מגילויי אקסופוביה מעטים ($p < 0.051$), אשר אינם מפתיעים לאור ממצאים קודמים מניסויי מעבדה וסקרים (ANES; Sheffer, 2020 - איור 1). אולם, התוקף הפנימי והתוקף החיצוני והשימושיות הנורמטיבית של ניסויי השדה בהשוואה לניסויי מעבדה וסקרים מחזקים את ממצאי הראשונים. מכאן נובעת המסקנה כי האפקט האנדופילי הינו הכוח העיקרי מבין אלו המשפיעים על הקיטוב הפוליטי הרגשי.¹¹

אנדופיליה פוליטית יכולה להסביר תופעות רבות של הומופיליה, היא הנטייה ליצור קשרים עם אנשים החולקים תכונות או אמונות משותפות לאלו שלנו - ובייחוד הומופיליה במדיה

¹¹ תוספת האקסופוביה שמתגלה בניסויים במעבדה בהשוואה לניסויים טבעיים יותר תואמת את ההשוואה של יינגאר ושות' (2019) בין מחקרם של מקקונל ושות' (2018) לבין זה של פאנאגופולוס ושות' (2016). ראו יינגאר ושות' (2019) עמ' 138.

החברתית והתקשורתית, המכונה גם "תיבות תהודה" (Echo Chambers) (Cinelli et al., 2021). אם הקיטוב מושפע בעיקר מאהבת הקבוצה שלי, אז סביר שאנשים מעוניינים במיוחד לקבל אינפורמציה שמתקפת את דעותיהם שלהם. אחרת, אם אקסופוביה אכן הייתה משחקת כאן תפקיד, היינו מצפים מאנשים לצרוך יותר תוכן פוליטי המנוגד לדעותיהם (למשל, קוראים יותר פוסטים של יריבים פוליטיים בפייסבוק) בכדי להביע התנגדות.

המסקנה לגבי הדומיננטיות של האפקט האנדופילי יכולה להוות מקור עבור מידה מסוימת של אופטימיות. ההבנה כי אנשים ביסודם מעוניינים יותר בטובת עצמם מאשר ברעת יריביהם ממתנת מעט תפיסה מקובלת של קיטוב אכזרי הנובע מכך ש"אדם לאדם זאב". במקומה, מתגלה בפנינו אדם הרוצה להגן על אמונתו מפני איומים חיצוניים. המטרה אמנם איננה מקדשת את האמצעים - אך היא תמימה יותר משהיא נראית. הבנה כזו יכולה לסייע לנו בחישוב מסלול מחדש: מוטב לשמור על האמת שלנו בדרכים אחרות שהן לא בניית חומה בצורה סביבה.

מסקנות המחקר מצביעות על כיוון שייתכן ויאפשר לצמצם בצורה יותר אפקטיבית את הקיטוב הרגשי. ניסיונות לגישור חברתי צפויים לשאת יותר פרי אם יתרכזו לא בריבוי ההקשבה ל"אחר" אלא במיתון ההקשבה ל"עצמי". הווה אומר: במקום לנסות להתקרב לקבוצה השנייה, נסה קודם להרפות קצת מהקבוצה שלך. שיח מקרב כבודו במקומו מונח, אך המחקר יכול ללמד כי ראשית יש לטפל בנטייה המיידית להזדהות רגשית עם המחנה הפוליטי אליו האדם משתייך, במיוחד זו המתבטאת במדיה.

ממצאים בספרות אודות ההשפעה של חשיפה למדיה (הן חברתית והן מסורתית) על הקיטוב הרגשי תואמים את המסקנה הזו (Kubin & von Sikorski, 2021). מחד גיסא, השפעת חשיפה סלקטיבית למידע הנוגד עמדות אישיות על הקיטוב הרגשי אינה כל כך ברורה. חלק מהמחקרים מראים כי חשיפה זו יכולה לצמצם את הקיטוב הרגשי (Kim, 2015) בעוד שאחרים מראים ההיפך (Garrett et al., 2014). מאידך גיסא, חשיפה סלקטיבית למידע התומך בעמדות אישיות נמצאה בספרות באופן גורף כמחמירה את הקיטוב הרגשי (Kubin & von Sikorski, 2021; Kim, 2015).¹² כלומר, כאשר אנחנו צורכים תוכן תקשורתי וחברתי המתאים להשקפותינו הפוליטיות - הקיטוב הרגשי (והאידיאולוגי) גובר באופן חד-משמעי, בעוד שכאשר מדובר בתוכן המנוגד לנו - ההשפעה אינה ברורה. ממצא זה ממחיש את הדומיננטיות של השפעת הצורך ההומופילי (התאגדות עם הדומים לי) על הקיטוב הרגשי - ולכן תואם את הדומיננטיות של ההעדפות האנדופיליות (העדפת הדומה) על הקיטוב הרגשי.

אמונה פוליטית היא חלק אינטגרלי מהזהות ומ"האמת שלנו", לכן קשה מאוד לשחרר אפילו מעט מהאחיזה בה. אך אולי ההבנה שאחיזה זו היא יותר רגשית מאשר אידיאולוגית (Brewer, 1991; Tajfel, 1978), עשויה לסייע לניסיון להרפות. הרפיה סוציולוגית אין משמעה הרפיה אידיאולוגית, משום שקבוצה פוליטית היא רק ייצוג חברתי של הרעיון ולא הרעיון עצמו. להתקרב פחות לקבוצה הפוליטית שלי אין משמעה להתרחק מהאמונה שהיא מייצגת. להיפך, בדרך זו האמונה יכולה להתנקות מהשפעות

¹² קביעה זו מתבססת על מחקר איכותני של קובין ובון סיקורסקי (2021) שכלל את כל המאמרים בנושא - אולם עד 2021. לא נמצאו מחקרים מאוחרים יותר השוללים קביעה זו.

סוציולוגיות ולהתבסס יותר על האמת. כך, הוויכוח יכול להישאר על קרקע אידיאולוגית יציבה ולא להיסחף בגלים האמוציונליים. נראה שוויכוח ענייני שמטרתו חקר האמת, "מחלוקת שהינה לשם שמייים", יכול למתן לפחות במעט את תופעת הקיטוב הרגשי.

ניסויי שדה כפי שנעשה כאן מודדים נאמנה את הקיטוב הרגשי ואת מאזן הכוחות שבו. דינמיקה חברתית מכומתת היטב על ידי כסף וכלכלת חליפין. בפרט, הצעות מחיר הן דרך טובה למדוד העדפות ביחס לזהויות, אולם, הן רק דרך אחת, המשקפת סוג מסוים של אינטראקציה. רצוי שמחקרים עתידיים אודות הקיטוב הרגשי - כאלו העושים שימוש בניסויים התנהגותיים - ילכו בערוצים נוספים של כימות ההעדפות, כמו זה של בדיקת בחינות או שיבוצים. שימוש במנעד רחב של ביטויים לגילוי ההעדפות הללו, יביא לתמונה בהירה יותר לגבי הקיטוב הרגשי והגלגלים המניעים אותו - ובכך יסייע אולי לצמצם אותו, או לפחות למנוע ממנו להחמיר.

רשימת מקורות

- Billig, M., & Tajfel, H. (1973). Social categorization and similarity in intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 3(1), 27-52.
<https://doi.org/10.1002/ejsp.2420030103>
- Bishop, B. (2009). The big sort: why the clustering of like-minded America is tearing us apart. Mariner Books.
- Brewer, M. B. (1991). The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(5), 475-482.
<https://doi.org/10.1177/0146167291175001>
- Carlin, R. E., & Love, G. J. (2013). The Politics of Interpersonal Trust and Reciprocity: An Experimental Approach. *Political Behavior*, 35(1), 43-63. <https://doi.org/10.1007/s11109-011-9181-x>
- Cartwright, N., & Montuschi, E. (2014). *Philosophy of social science: A new introduction* (pp. 265-287). New York: Oxford University Press.
- Cinelli, M., Morales, G. D. F., Galeazzi, A., Quattrociochi, W., & Starnini, M. (2021). The Echo Chamber Effect on Social Media. *Proceedings of the National*

- Academy of Sciences*, 118(9), 1-8. PNAS.
<https://doi.org/10.1073/pnas.2023301118>
- Feld, J., Salamanca, N., & Hamermesh, D. S. (2016). Endophilia or Exophobia: Beyond Discrimination. *The Economic Journal*, 126(594), 1503-1527. <https://doi.org/10.1111/ecoj.12289>
- Garrett, R. K., Gvirsman, S. D., Johnson, B. K., Tsfati, Y., Neo, R., & Dal, A. (2014). Implications of Pro- and Counterattitudinal Information Exposure for Affective Polarization. *Human Communication Research*, 40(3), 309-332. <https://doi.org/10.1111/hcre.12028>
- Gidron, N., Sheffer, L., & Mor, G. (2022). The Israel Polarization Panel Dataset, 2019-2021. *Electoral Studies*, 80, 102512. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2022.102512>
- Gift, K., & Gift, T. (2014). Does Politics Influence Hiring? Evidence from a Randomized Experiment. *Political Behavior*, 37(3), 653-675. <https://doi.org/10.1007/s11109-014-9286-0>

- Iyengar, S., & Westwood, S. J. (2015). Fear and Loathing across Party Lines: New Evidence on Group Polarization. *American Journal of Political Science*, 59(3), 690-707.
<https://doi.org/10.1111/ajps.12152>
- Iyengar, S., Lelkes, Y., Levendusky, M., Malhotra, N., & Westwood, S. J. (2019). The origins and consequences of affective polarization in the United States. *Annual Review of Political Science*, 22(1), 129-146.
<https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev-polisci-051117-073034>
- Iyengar, S., Sood, G., & Lelkes, Y. (2012). Affect, Not Ideology: A Social Identity Perspective on Polarization. *Public Opinion Quarterly*, 76(3), 405-431. <https://doi.org/10.1093/poq/nfs038>
- Kim, Y. (2015). Does Disagreement Mitigate Polarization? How Selective Exposure and Disagreement Affect Political Polarization. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 92(4), 915-937.
<https://doi.org/10.1177/1077699015596328>

- Kubin, E., & von Sikorski, C. (2021). The Role of (social) Media in Political polarization: a Systematic Review. *Annals of the International Communication Association*, 45(3), 188–206.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23808985.2021.1976070#abstract>
- Lelkes, Y., & Westwood, S. J. (2017). The Limits of Partisan Prejudice. *The Journal of Politics*, 79(2), 485–501.
<https://doi.org/10.1086/688223>
- McConnell, C., Margalit, Y., Malhotra, N., & Levendusky, M. (2018). The Economic Consequences of Partisanship in a Polarized Era. *American Journal of Political Science*, 62(1), 5–18. JSTOR.
<https://doi.org/10.2307/26598747>
- Michelitch, K. (2015). Does Electoral Competition Exacerbate Interethnic or Interpartisan Economic Discrimination? Evidence from a Field Experiment in Market Price Bargaining. *American Political Science Review*, 109(1), 43–61.
<https://doi.org/10.1017/s0003055414000628>

Panagopoulos C, Green DP, Krasno J, Schwam-Baird M, Moore E, Endres K. 2016. Risky business: Does corporate political giving affect consumer behavior? Paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Philadelphia, PA, Sept. 1-4.

Sheffer, L. (2020). Partisan in-group bias before and after elections. *Electoral Studies*, 67, 102191. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2020.102191>

Tajfel, H. (1978). *Differentiation between social groups: studies in the social psychology of intergroup relations*. Academic Press.

בין משפט לפילוסופיה: המקרה של תביעות נזיקין בגין "חיים בעוולה"

אורן רהט

סטודנט לתואר שני במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית, בוגר פכ"מ תשפ"ד

תקציר: לעיתים משפטנים ופילוסופים ניגשים לשאלות דומות מנקודות מבט שונות במהותן, המשקפות את השיטות וסדרי העדיפויות הייחודיים לכל דיסציפלינה. כך קרה למשל בפרשת "זייצוב" - מקרה משפטי שבחן את זכותו של יילוד הנולד עם מוגבלות לתבוע בנזיקין גורמים רפואיים אשר נטען כי התרשלו במניעת לידתו. האם ניתן לראות בלידתו של אדם כנזק שנגרם לו? המשפטנים והפילוסופים חלקו בנושא. מאמר זה בוחן פערים בין גישות משפטיות המצדדות בפיצוי היילוד, ובין גישות פילוסופיות אשר טוענות כי לא ניתן לראות בעצם היוולדו של יילוד בתור נזק שנגרם לו. בעקבות המתח בין הדיסציפלינות המאמר מסכם בהדגשת חשיבותה של ראייה אינטרדיסציפלינרית, אשר תגשר בין המסקנות השונות הנובעות מכל דיסציפלינה ותסייע בעיצוב חוק נכון, צודק ומוסרי יותר.

(1) מבוא

בשנה ג' בחרתי לכתוב עבודת סמינר שתבחן מזווית פילוסופית את עילת התביעה הנזיקית בגין "חיים בעוולה". עילת התביעה, במסגרתה נטען כי רופא או מוסד רפואי התרשלו במניעת לידתו של אדם שנולד עם מחלה תורשתית קשה, היא דוגמה לסוגייה

המשלבת היבטים משפטיים ופילוסופיים כאחד. ההשלכות המוסריות, החברתיות והמעשיות הכרוכות בהכרה ב"חיים בעוולה" כעילה לתביעת נזיקין, מחייבות מענה על השאלה שבבסיסה: האם אפשר לראות בעצם היוולדו של אדם בתור נזק שנגרם לו?

במהלך המחקר הבנתי כי בהקשרים מסוימים, קיים פער מהותי בין האופנים בהם משפטנים ופילוסופים ניגשים לסוגיות דומות. הניתוח המשפטי מעוגן בדרך כלל בדוקטרינות ובתקדימים במטרה לפתור מחלוקות, להגדיר התחייבויות ולהציע פתרונות ישימים תחת המסגרת המשפטית הקיימת. הפילוסופיה, לעומת זאת, עוסקת פחות ביישוב מחלוקות ספציפיות, ויותר בחקר העקרונות המופשטים העומדים בבסיסן. פילוסופים מבקשים להבין את הממדים האתיים של סוגיות מורכבות, תוך התעמקות בשאלות נורמטיביות, אונטולוגיות ואפיסטמיות בדבר אידיאות הצדק והאמת. כאשר המשפט עשוי להעדיף תוצאות, הפילוסופיה מעדיפה הבנה מעמיקה; במקום שבו המשפט פועל במסגרת הנורמות החברתיות, הפילוסופיה מטילה בהן ספק.

מאמר זה מבקש לגשר על הפער בין הדיסציפלינות על ידי בחינה ביקורתית של האופן שבו עילת התביעה בגין "חיים בעוולה" נדונה בפועל, ובחינת השלכותיה הפילוסופיות העמוקות יותר. באמצעות בחינת גישות משפטיות ופילוסופיות, מטרתי היא להדגיש את ההנחות המעצבות את הדיונים בכל אחת מהדיסציפלינות, ולהמחיש את הגבולות של שתי הדיסציפלינות כשהן פועלות בנפרד. הראייה האינטרדיסציפלינרית, אטען, זו אשר בתווך בין המשפט והפילוסופיה, מספקת לנו הבנה טובה יותר הן של המשפט הקיים, והן של העולות החברתיות העלולות

להיווצר ממנו. היא מעמיקה את שיח הזכויות והחובות הנזיקי אל מחוזות של משמעות, ערך ואחריות, ובזכותה נוכל לעצב חוק נכון, צודק ומוסרי, התואם את ערכיה של החברה בה אנו חיים.

(2) "הולדה" ו"חיים" בעוולה: פרשת זייצוב כמקרה בוחן

תביעת נזיקין בגין "הולדה בעוולה" היא תביעת רשלנות רפואית אשר מוגשת על ידי הוריו של יילוד שנולד עם מוגבלות מולדת כנגד רופא או מוסד רפואי, בטענה כי רשלנותם מנעה מההורים את האפשרות לקבל החלטה מושכלת האם להימנע מההיריון או להפסיקו לאחר שהחל (Wrongful Birth, n.d.). לעומתה, תביעה בגין "חיים בעוולה" מוגשת מטעמו של היילוד עצמו - כאשר יילוד תובע רופא או מוסד רפואי אשר בגין רשלנותו לא נמנעה הגעתו לעולם כאשר הוא סובל ממחלה תורשתית.

עילות התביעה בגין "הולדה" ו"חיים בעוולה" הוכרו לראשונה בדין הישראלי על ידי בית המשפט העליון בפסק הדין בפרשת זייצוב נ' כץ (להלן: "פרשת זייצוב") בשנת 1986, כאשר הזכאות לפיצויים בגין רשלנות רפואית מסוג זה ניתנה לא רק להוריו של יילוד שנולד עם מוגבלות - אלא גם ליילוד עצמו (משרד המשפטים, 2012, 3). המקרה הנדון בפרשת זייצוב היה של אישה אשר פנתה בטרם נישואיה לרופאה מומחית בבקשה לברר האם מחלת האנטר, מחלה תורשתית בה לקו כמה מבני משפחתה, עלולה לפגוע בצאצאיה העתידיים. אם היה מתברר שהמחלה אכן עלולה לפגוע בצאצאיה העתידיים של האישה, הייתה היא נחושה בדעתה שלא להביאם לעולם כלל. הרופאה המומחית שללה את קיומו של חשש כזה. בהמשך, בהסתמך על הייעוץ שסיפקה לה הרופאה, הרתה האישה וילדה בן הלוקה באותה מחלה תורשתית מפניה חששה, אשר פגעה קשות בהתפתחותו הפיזית והנפשית של

בנה. על בסיס עובדות אלו הגישו הוריו של היילוד תביעת נזיקין בשמם ובשם בנם כנגד הרופאה, בטענה כי התרשלה בעבודתה וגרמה להם נזק בגינו היא חייבת לפצותם (ד"ר רינה זייצוב נ' שאול כץ, 1986, 88).

קביעת נזק במשפט הישראלי, ככלל, מחייבת השוואה בין מצבו של תובע לאחר האירוע בגינו הוא תובע, לבין מצבו לפני אירוע זה. דוד הד (2002, 256) מציג זאת בתור 'הצורה הלוגית' של הנזיקין, אשר כוללת שני צדדים ושני מצבים: צד א', הפוגע, אשר אחראי על שינוי במצב נתון של צד ב', הנפגע, למצב גרוע יותר. כך, שני הצדדים הם הפוגע מחד והנפגע מאידך, שני המצבים הם לפני היווצרות הנזק ואחרי היווצרות הנזק, וקיים קשר סיבתי של אחריות במסגרתו פעולת הפוגע במצב א' גורמת למצבו החדש והנחות של הנפגע במצב ב'.

על אף הבעיה האתית והחברתית הכרוכה בראיית היוולדו של ילד כנזק שנגרם להוריו, מבחינת תביעות "הולדה בעוולה", בהן רק ההורים מוגדרים כצד הנפגע ובמנותק מהפגיעה ביילוד, הצורה הלוגית של הנזיקין נשמרת באופן ברור. בפרשת זייצוב, הייעוץ הרשלני של הרופאה במצב שלפני האירוע גזר על ההורים את האחריות לשאת בעלויות גידולו של ילד בעל צרכים מיוחדים במצב שלאחר האירוע. זאת, בהשוואה לעלויות הטיפול בילד בריא אשר היו יכולים לבחור לאמץ אילו ידעו שילדם עלול להיוולד עם המחלה ממנה הוא סובל. עתה, לאחר שנולד הילד ו"הנזק נגרם", ההורים מוכרחים לשאת בעלויות גידול הילד ולדאוג לצרכיו המיוחדים. יש כאן חלוקה ברורה לשני מצבים, לפני האירוע ולאחריו, וקל להראות כיצד ההורים, צד ב', ניזוקו בעקבות ייעוץ רשלני, שהוא פעולת הרופאה שמהווה צד א'. יתרה

מכך, החוק בישראל מכיר גם בעוגמת הנפש שנגרמה להורים כנזק שנגרם להם; המבנה הלוגי כאן דומה, ומכאן זכותם לתבוע פיצויים על פי דיני הנזיקין (הד, 2002, 256-258).

אולם, כשמדובר בתביעות בגין "חיים בעוולה", עולה קושי להעריך את מצבו של התובע לאחר האירוע נשוא תביעתו - מצבו לאחר שנגרם לו נזק - לעומת מצבו לפני האירוע, במצב בו טרם נגרם הנזק. הצדדים ברורים - היילוד בתור הנפגע והרופאה בתור הפוגעת - והמצב שלאחר האירוע ברור, משום שישנו יילוד אשר נאלץ לסבול סבל רב בעקבות מחלה שמלווה אותו מיום היוולדו. עם זאת, המצב שלפני האירוע אינו ברור. לפני האירוע אותו יילוד לא היה קיים; כלומר, שרוי במצב המכונה "אי-קיום" אשר על טיבו אעמוד בהמשך. יתרה מכך, גם הקשר הסיבתי על פיו פעולת הרופאה במצב א' הביאה לנזק במצב ב' אינו ברור, משום שהיילוד לא יכול היה להיוולד ללא המוגבלות שקיבל מאמו בתורשה. הרשלנות הנטענת היא בעצם היוולדו, ולא בגין המחלה ממנה הוא סובל. על כן, המחלוקת בין המשפטנים והפילוסופים בהקשר זה נוגעת לאי-הסכמה בסיסית על האפשרות שפעולת הייעוץ הרשלני של הרופאה היא הגורם הסיבתי אשר אחראי להרעה במצבו של היילוד בהגיעו למצב ב', קיומו במוגבלות.

(3) העמדה המשפטית והעמדה הפילוסופית

מבחינת משפטנים המכירים בעילת "חיים בעוולה" כעילת נזיקין תקפה, ייעוץ הרשלני של הרופאה הוא הגורם הסיבתי אשר הביא לקיומו של נזק במצב ב' שהציג הד - יילוד הסובל ממוגבלות. בפרשת זייצוב השופטים קבעו כי הופרה "חובת זהירות" המוטלת על רופאים למנוע התהוות של נזק. מרגע שהופרה חובת הזהירות, מחויבים הרופאים לדאוג לפיצוי היילוד

על הנזק שנגרם לו בגין אותה הפרה (ד"ר רינה זייצוב נ' שאול כץ, 1986, 102-104, 121-122; הד, 2002, 259-260). מבחינת משפטנים אלה, אין הכרח בהגדרה מוסכמת וברורה למצב א', אי-הקיום, על מנת לקבוע כי ייעוץ רשלני והפרת חובת הזהירות של הרופא במצב זה אחראיים להיווצרותו של נזק במצב ב', קיום עם מוגבלות. עם זאת, מחלוקת בין המשפטנים עצמם נוגעת לאופן שבו יש לאמוד את הנזק שבמצב ב', בהינתן שמצב אי-הקיום אינו מוגדר (משרד המשפטים, 2012, 6-12; הד, 2002, 259-260). כלומר, ההכרח לנקוב בפיצויים מוגדרים עבור היילוד, מחייב משפטנים להתמודד עם השאלה כיצד יש לאמוד את הנזק שממנו נגזרים הפיצויים הללו - הנזק הכרוך בחיים במוגבלות.

בפרשת זייצוב, השופט אהרן ברק טען כי התרשלות הרופאה יצרה את המחלה והחיים גם יחד, והם בלתי-נפרדים זה מזה (ד"ר רינה זייצוב נ' שאול כץ, 1986, 115-117). קיום המחלה מניח את קיום החיים, וקיום החיים מניח את קיום המחלה. לכן, הפיצוי על הנזק שבחיים עם מוגבלות לא יכול להגיע מהשוואה לאי-חיים, משום שהשוואה זו מעריכה את ערך החיים עצמם. יתרה מכך, השופט ברק סבר כי בכלל אין ביכולתנו להעריך מצב של אי-קיום, משום שכל הידוע לנו לגבי מצב זה הוא שהוא אינו מכיל בו חיים כלל. חסרות לנו אמות המידה הקוהרנטיות הבסיסיות אשר נחוצות להערכת מצב שלא מכיל בו חיים, שהם כל המוכר לנו. במקום זאת, טען ברק, על אומדן הנזק להיגזר מהשוואת החיים במוגבלות לחיים ללא מוגבלות, משום שהשוואה זו מעריכה את עצם המוגבלות שבחיים - הוא הנזק לו אחראית הרופאה. ברק הדגיש שאין מדובר בהשוואה אונטולוגית, משום שמצב של חיים בריאים כלל לא היה אפשרי עבור היילוד מלכתחילה. השוואת

חיו עם מחלתו לחיים בריאים נועדה, בעיני ברק, אך ורק עבור אומדן הנזק.

ההשוואה שערך השופט ברק בין חיים עם מוגבלות לחיים בריאים היוותה מוקד לביקורת מצד חברתו להרכב השופטים, השופטת מרים בן-פורת. לדבריה, פיצויים המבוססים על השוואה כזו מהווים "הענשה על יסוד מציאות דמיונית", בדיוק משום שהיילוד לא יכול היה להיוולד בריא (ד"ר רינה זייצוב נ' שאול כץ, 1986, 104). אילו היה נולד יילוד בריא, היה זה יילוד אחר לגמרי, שנוצר מביצית שונה מזו שיצרה את היילוד החולה. במקום, השופטת בן-פורת טענה כי המצב הלא מוגדר של אי-קיום הוא מצב עדיף וטוב יותר עבור היילוד מאשר מצב של קיום עם מוגבלות. עם זאת, לראייתה, איננו נדרשים כלל להעריך עד כמה אי-הקיום עדיף על הקיום בעבור היילוד, על מנת לפסוק לו פיצויים. אין לשאוף לפצות את היילוד במידה כזו שתאפשר לו להעדיף את הקיום על פני אי-הקיום. במקום, הפיצוי צריך להיות כזה שיאפשר ליילוד למצות את הפוטנציאל הגלום במצבו הקיים, "כדי שיתפקד טוב יותר, ויסבול פחות, במצבו הנחות" (ד"ר רינה זייצוב נ' שאול כץ, 1986, 101-99).

פרספקטיבה פילוסופית-אנליטית מוצאת כשל בולט בעמדות השופטים בפרשת זייצוב. ראשית, טוענים השופטים כי אין באמתחתנו הכלים המחשבתיים להשוות בין מצב א', אי-קיום, ובין מצב ב', קיום עם מוגבלות. למרות הראייה הזו, טענת השופטים היא כי הפרת חובת הזהירות שבמתן ייעוץ רשלני מצד הרופאה הביאה להרעה במצבו של היילוד במצב ב', קיומו עם מוגבלות. ואולם, העמדה הפילוסופית תטען כי בהיעדר מצב א' מוגדר שאליו ניתן להשוות, לא ניתן לקבוע כי מצבו של היילוד

אכן הורע במצב ב' לעומת מצבו המקורי. לפיכך, אין הפילוסופים נדרשים כלל להכרעה בשאלת אומדן הנזק - בהיעדר נזק שיש לאמוד.

אין מחלוקת בין העמדה האנליטית ובין המשפטנים על הגדרת הצדדים, הפוגע והנפגע, והמצבים, אי-הקיום וקיום עם מוגבלות. אין מחלוקת כי התבצעה פעולה במצב א' שהסבה נזק להוריו של אותו יילוד במצב ב', כפי שהוסבר מעלה. עם זאת, פילוסופים רבים גורסים כי בהיעדר קיומו של היילוד בשני המצבים, מצבו לא הורע בעקבות הייעוץ הרשלני שסופק להוריו, אלא מצב ב' הוא נקודת המוצא שלו (Benatar, 2000, 175-176); Heyd, 1992, 35-36). מצבו לא הורע, משום שלא היה ליילוד "מצב" כלל בשלב מתן הייעוץ הרשלני.

(4) אי-הקיום בראי המשפט והפילוסופיה

בפרשת זייצוב השופטת בן-פורת טענה במפורש כי מוטב היה ליילוד אלמלא נולד, כלומר, שמצב אי-הקיום עדיף עבורו מאשר קיום במוגבלות. השופט ברק הסביר לעומתה כי הוא נמנע מלקבוע כי מוטב היה ליילוד באי-קיומו מאשר בקיומו עם מוגבלות, משום שחסרות לנו אמות המידה הקוהרנטיות הנדרשות על מנת להעריך את אי-הקיום. ברק, שתופס את החיים כדבר חיובי, סבור כי אין ביכולותינו המחשבתיות והתפיסתיות להשוות בין החיים, כדבר חיובי, לבין דבר שאינו ידוע לנו כמו אי-הקיום, אשר הדבר היחיד שאנו יודעים לגביו הוא היעדר החיים שבו (ד"ר רינה זייצוב נ' שאול כץ, 1986, 108-109, 115-116). היעדר החיים, על פי ברק, אינו דבר שלילי כשלעצמו - רעיון דומה לרעיון שהעלה הפילוסוף דוד בנעטר (Benatar, 1997), שגורס כי היעדרו של טוב אינו מהווה דבר רע כשלעצמו. ואולם, בהמשך דבריו

מסביר ברק כי אין צורך להכריע האם מצב של אי-קיום הוא טוב יותר או טוב פחות ממצב של קיום במוגבלות, ולכן סוגייה זו נזנחת מבחינתו.

ספרות פילוסופית ענפה תומכת ברעיון כי אין לנו אפשרות להעריך דבר אשר אין בו ממשות כאי-הקיום, ולכן, לא ניתן להכריע כי אי-הקיום הוא מצב עדיף עבור יילוד הסובל ממוגבלות. אולם, הבדל חשוב בין הספרות הפילוסופית לבין דבריו של ברק נוגע לעובדה שברק לא הסתייג מהאפשרות לשייך ערך כלשהו לאי-קיום. טענתו הייתה שאנחנו לא יכולים לשייך ערך לאי-הקיום, אך הוא לא מתייחס לאפשרות שמא ייתכן ערך כלשהו באי-הקיום, שעשוי פשוט להימצא מעבר למה שאנו מסוגלים לתפוס.

דוד הד (2002, 256) למשל, משתייך לאותם פילוסופים אשר טוענים כי אין ביכולתנו להעריך את מצב אי-הקיום, והדגש החשוב שבדבריו נוגע להתייחסותו המפורשת לאי-קיום כמצב שאינו מצב כלל. הד מסביר כי אי-הקיום אינו מצב מסתורי שאין בידינו כלים לחוקרו, אלא "אין דבר שניתן לחוקרו באי-קיום". על כן, אין אי-הקיום מצב שאפשר להחשיבו כטוב יותר או כרע יותר עבור היילוד, אלא שהוא פשוט אינו מצב כלל. לא ניתן לשייך ערך כלשהו לאי-קיום, כטוב יותר או פחות ממצב אחר, משום שהוא מצב שאינו קיים ומהותו היא שלא להתקיים (Heyd, 2014, 9).

כך, "נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא" (בבלי, עירובין י"ג, ב') - או האמירה ההפוכה - יכולה להתפרש כקביעה שאומרת שהמאזן בין האושר לסבל בחיים הוא שלילי או חיובי. אבל אי אפשר להבין את האמירה הזו כהשוואה בין מצב של חיים למצב

של אי-קיום המעדיפה את אי-הקיום, משום שבמצב כזה אין כלל אושר או סבל, על פי הפילוסופים (טדסקי, תשל"ח, 287-288). גם אם מקבלים את טענת השופטת בן-פורת לפיה "מבחינתו [של היילוד בפרשת זייצוב] עדיף היה שלא יבוא לעולם על פני קיומו כשהוא חולה במחלת האנטר" (משרד המשפטים, 2012, 7), היעדר הערך שבמצב אי-הקיום מבסס את הטענה כי אפילו חיים "שליליים" שהתובע עשוי לחיות במצבו לא מהווים נזק עבורו; לא היה מצב ממנו נגרם לתובע "חיסור" או "הרעה", אלא מדובר בנקודת המוצא של קיומו. החיים הם לא דבר שיצור חי מקבל, אלא הם ה-esse (עצם קיומו) שלו (טדסקי, תשל"ח, 287-288).

אם כן, למרות הכרת השופטים בקיומה של עילה לתביעה בגין "חיים בעוולה", הגישה הפילוסופית מראה כי לא ניתן לראות בעצם היוולדו של אדם כנזק שנגרם לו. "נזק", במובנו המשפטי הרגיל של "החסרה" או "הרעה" במצבו של אדם, לא אפשרי במקרה של פרט אשר קיומו בלתי-נפרד מקיום המוגבלות אשר מלווה אותו (טדסקי, תשל"ח, 287-288). הגישה המשפטית והגישה הפילוסופית מובילות למסקנות שונות בתכלית: הגישה המשפטית מזכה את היילוד בפיצויים בגין נזק שנגרם לו בעצם הגעתו לכדי קיום, בעוד הגישה הפילוסופית לא רואה בעצם היוולדו של היילוד בתור נזק שנגרם לו, ומכאן, שוללת את האפשרות לזכותו בפיצויים.

המשפטן פרופ' גד טדסקי (תשל"ח, 288-291) מסביר כי השופטים בפרשת זייצוב הכריעו לטובת פיצוי היילוד מכיוון שהם חשו תחושת אי-סיפוק מהמצב המתבקש, הן פילוסופית והן משפטית, שלא מקנה לו עילה בנזיקין. עם זאת, אני סבור שקשה להאשים אותם על כך. חוש הצדק של רובנו, אני מאמין, מניע אותנו לחשוב

כי התרשלות הרופאה הייתה עוול מוסרי שנעשה ליילוד, ומצב בו הוא אינו זכאי לפיצויים נראה לנו כמצב בלתי צודק. עם זאת, וכפי שמציינת דעת המיעוט של השופט גולדברג בפסק הדין בפרשה, "כללי המשפט הקיימים אינם חובקים את עולם הנסתר..."; "יסוד הבעיה שלפנינו [...] מצוי כל כולו בתחום ההגות על סודות הבריאה ולא בתחום המעש-משפט" (ד"ר רינה זייצוב נ' שאול כץ, 1986, 127). אין בסיס פילוסופי או משפטי אמיתי להכרעה בדבר זכותו של היילוד לפיצויים בפרשה, וזו אינה הכרעה נורמטיבית - אלא תיאור המצב הקיים (שטרסברג-כהן, 2023, 402).

המעמד המשפטי של עילות התביעה בגין "הולדה" ו"חיים" בעוולה בדיון הישראלי השתנה בשנים שחלפו מאז פרשת זייצוב. ועדה ציבורית שהוקמה במשרד המשפטים (2012, 13-14) במטרה לבחון את הסוגייה שמעה את עמדותיהם של רופאים, משפטנים ופילוסופים כאחד, הגישה את מסקנותיה, ובעקבותיהן חלה רפורמה אשר נותנת מענה לצרכים של יילודים אשר "חיהם בעוולה" באמצעות עילת התביעה של הוריהם (ליאור המר נ' פרופ' עמי עמית, 2012). בד בבד, בוטלה עילת התביעה בגין "חיים בעוולה", בשל הבעיה האונטולוגית שהציג השופט גולדברג בדעת המיעוט שכתב, אשר מקשה על הכרה במוגבלות הכרוכה בעצם קיומו של אדם בתור נזק שנגרם לו.

(5) סוף דבר

הוויכוחים הפילוסופיים והמשפטיים סביב עילת ה"חיים בעוולה" משקפים מתח עמוק יותר בין מסגרות משפטיות-מעשיות ומסגרות פילוסופיות-תיאורטיות. המשפט שואף ליישב סתירות בין עקרונות כמו חובה, פגיעה ופיצוי במסגרת מעשית,

אך מתקשה להתמודד עם המשמעויות הקיומיות שמחוץ לגבולות הנזיקין. מנגד, החקירה הפילוסופית מציבה שאלות רחבות על ערך החיים, זהות ואחריות מוסרית - שאלות שאמנם מעשירות את הבנתנו את העולם שסביבנו, את הצדק והמוסר, אולם לא תמיד משאירות אותנו מסופקים מהתשובות שקיבלנו.

פרשת זייצוב ממחישה את הגבולות של שתי הדיסציפלינות כשהן פועלות בנפרד. במקרה זה, השופטים מכירים בזכויות ובחובות, אך מתקשים לבטא את הפגיעה באופן ברור. הפילוסופיה, לעומת זאת, מערערת על עצם מסגור החיים כנזק, ומציגה את האתגרים האונטולוגיים והאתיים הכרוכים בכך. המתח בין הדיסציפלינות מדגיש את הצורך בגישה בין-תחומית, המשלבת בין הכלים המעשיים של המשפט לבין השאלות העמוקות של הפילוסופיה. השילוב, מעבר לאופן שבו הוא מעשיר את הבנתנו, מציע דרך להתמודדות עם סוגיות דומות בעתיד. גישה כזו מאפשרת לנו לגשר בין המעשה לבין הרעיון, בין פתרון מיידי ובין שיח עמוק על משמעות, ערך ואחריות. היא מזכירה לנו שלעיתים, הפתרון אשר מגיע בסוף ההליך המשפטי מהווה רק התחלה של שיח - שיח שמטרתו לעצב חוק נכון, צודק ומוסרי, אשר מותאם לערכי החברה בה אנחנו חיים.

רשימת מקורות

בבלי, עירובין י"ג, ב'.

הד, ד' (2002). הזכות לא להיוולד בפגם?. בתוך ר' כהן-אלמגור (עורך), **דילמות באתיקה רפואית** (עמ' 255-261). מכון ון ליר; הקיבוץ המאוחד.

טדסקי, ג' (תשל"ח). **מסות במשפט**. המכון למחקרי חקיקה ומשפט השוואתי ע"ש הרי סאקר.

משרד המשפטים (2012). **הוועדה הציבורית בנושא "הולדה בעוולה": דין וחשבון**.

ע"א 518/82 ד"ר רינה זייצוב נ' שאול כץ, מ(2) 85 (1986)

ע"א 1326/07 ליאור המר נ' פרופ' עמי עמית (נבו 28.5.2012).

שטרסברג-כהן, ט' (תשפ"ג-2023). להיות או לא להיות? על 'הולדה בעוולה'. בתוך ד' ברק-אראז (עורכת), **75 שנות עצמאות במשפט: שופטים מספרים על פסקי דין משבעים וחמש שנות שפיטה** (עמ' 400-404). הנהלת בתי המשפט.

Benatar, D. (1997). Why It Is Better Never to Come into Existence. *American Philosophical Quarterly*, 34 (3), 345-355.

Benatar, D. (2000). The Wrong of Wrongful Life. *American Philosophical Quarterly*, 37 (2), 175-183.

Heyd, D. (1992). *Genethics: Moral Issues in the Creation of People*. University of California Press.

Heyd, D. (2014). Parfit on the Non-identity Problem, Again. *The Law & Ethics of Human Rights*, 8 (1), 1-20.

Wrongful Birth (n.d.). Merriam-Webster.com Dictionary.

<https://www.merriam->

[webster.com/dictionary/wrongful%20birth](https://www.merriam-webster.com/dictionary/wrongful%20birth)

מחוסרי הכרה: סולידריות ישראלית לאחר מתקפת ה-7 באוקטובר

אורי אמיר
סטודנט שנה ג' באוניברסיטה העברית

דונא גנאים
סטודנטית שנה ג' באוניברסיטה העברית

תקציר: מאמר זה עוסק בניתוח מעמיק של הסולידריות הישראלית שצמחה בעקבות מתקפת שבעה באוקטובר 2023, תוך בחינת מגבלותיה והסיבות להתפרקותה המהירה. המאמר יציע תשתית תיאורטית הממחישה את הצורך בהכרה הדדית כבסיס ללכידות חברתית, תוך הצגת הקשר בין ממדים זהותיים שונים לבין הצורך בסוגי הכרה המביאים אותם לכדי ביטוי ומימוש. בהסתמך על תיאוריות בתחום, המאמר יבחן את ביטויי הסולידריות הישראלית בעקבות פרוץ המלחמה, ויבצע ניתוח השוואתי בין מאפייני סולידריות אפקטיבית לבין המציאות החברתית שהשתקפה במהלך המשבר, עד לרגעי הקריסה של האחוה המשותפת. ממצאי הניתוח יראו כי הסולידריות שנרקמה בתגובה המיידית לאירועים הייתה חסרה במאפיינים הכרחיים, ובפרט בחוסר בהכרה עמוקה ומכבדת של ההבדלים החברתיים, התרבותיים והפוליטיים בחברה הישראלית. המאמר יטען כי על מנת להבטיח סולידריות יציבה וארוכת טווח, יש להעמיק את ההכרה בחברה הישראלית ולשלב בה חמלה, חסד והבנה הדדית, שיוכלו לעודד עימות חיובי ופורה עם השונה

המהווה בסיס איתן לפתרון בעיות פנימיות ולבניית חברה חזקה, מגוונת ומלוכדת יותר.

(1) מבוא

בואו נתנסה בניסוי מחשבתי. דמיינו מדינה שבה מתנהל ויכוח ציבורי טעון על סוגיות מהותיות לקיומה - למשל, חקיקה המשנה את מאזן הכוחות בין הרשות השופטת לבין שתי הרשויות האחרות. נניח שהוויכוח הזה פוער קיטוב רגשי עמוק בחברה. כעת, דמיינו שבשיאו של הוויכוח המדינה מותקפת על ידי אויב רצחני, חווה אסון לאומי ונכנסת למלחמה ממושכת. נשמע מוכר? לטובת הנוחות שבניסוי, נקרא למציאות הזו ישראל בשנת 2023.¹

במאמר זה נבקש לטעון כי הפרץ האדיר של הסולידריות שחוותה החברה הישראלית אחרי השביעי באוקטובר 2023, דעך במהירות כיוון שלא התבסס על יסודות עמוקים של ראיית האחר. לשם כך, ננתח את תופעת הסולידריות על בסיס "הכרה" - נבחן את סוג ההכרה שהישראלים העניקו זה לזה וננתח את הרכיבים המרכזיים שהיו בה, ואת אלו שנעדרו ממנה. כל זאת, במטרה לטעון שבסולידריות הישראלית חסרה הכרה ברכיבי הזהות הייחודיים של קבוצות שונות בחברה. היעדרם של אלו, לטענתנו,

¹ תכליתו של מאמר זה היא הצגת רעיון בתיאוריה פוליטית, שאינו נשען או מגובה בנתונים אמפיריים. אם אינכם מסכימים עם ניתוח המציאות שאנחנו מציעים, שאינו מבוסס על עדויות אמפיריות, תוכלו להתייחס אליו כרעיון תיאורטי גרידא, שאינו מתיימר בהכרח להסביר את המציאות הישראלית.

הם שמנעו את התבססותה של סולידריות רחבה וממושכת לאורך זמן.

(2) מהי סולידריות?

כמבוא לדיון בסולידריות בראי תיאוריות שונות, נעמוד נחילה על משמעותה. סולידריות היא ערך שבבסיסו עומדת אחווה, והיא גם תיאור של מצב חברתי. לעיתים קרובות, היא נולדת מתוך משברים ואירועי קיצון - כשהחברה עומדת בפני איום למשל, היא נוטה להתאחד סביב מטרה משותפת. כדי שהסולידריות לא תחדל מלהתקיים, עליה להיות עמוקה, יציבה ומשמעותית. סולידריות קלאסית מתוארת במחקר כהדהוד האנושיות שבתוכי עם זו של האחר (רורטי, 2006, עמ' 219). הספרות מציעה גם חלוקה של הסולידריות לשני פנים: פן דסקריפטיבי, הבוחן אם קיימת סולידריות בחברה מסוימת ומהו "הדבק" שמחזיק אותה יחד ומאפשר לפרטים לפעול כקולקטיב; ופן פרספקטיבי-נורמטיבי, הבוחן מה ראוי לצפות מהפרטים ומהחברה, ובאילו נסיבות ניתן לכפות עליהם חובות, הנובעות מהרצון לקדם את טובת הכלל (שגית, 2022, עמ' 430).

מרכיב מרכזי במושג הסולידריות, המעיד על חשיבותו, הוא הדגשת התלות ההדדית כמרכיב בסיסי ביחסים חברתיים מודרניים; מה שמסביר את הפוטנציאל הגלום בסולידריות לגשר על פערים ומתחים בין יחיד לכלל, ובין פרט לקהילה. אבל, תלות גרידא אינה מספיקה כדי שהסולידריות תוכל לשרוד ולהתפתח לאורך זמן: לצורך כך, היא זקוקה לתשתית מוסרית, שתשמש לה כעוגן; ערבות הדדית, המבוססת על הכרה בזכויות האדם ועל דאגה כנה לאחר, היא שמעניקה לסולידריות משנה כוח, מעבר לצורך המיידי בעת משבר. ערבות זו מחייבת אותנו לפקוח עיניים

כלפי סבלו של האחר, להכיר בערכו הייחודי של כל פרט בחברה, ולפתח נכונות לתת ללא ציפייה לתמורה. כך, יכולה הסולידריות ליצור חברה שאינה רק מונעת מכורח הנסיבות ואירועים קשים כמו מלחמה פתאומית, אלא נבנית על יסודות של צדק, חמלה ודאגה כנה לרַע, מתוך רצון כן לבניית עתיד משותף (ידידה ובנימין, 2014, עמ' 254).

(3) שני פנים של גיבוש זהות

לאור זאת, ננסה להסביר את חשיבותו של מרכיב חיוני בבניית סולידריות חברתית יציבה - הכרה. נניח תשתית לבחינת סוג ההכרה ההדדית שהישראלים גילו זה כלפי זה אחרי השביעי באוקטובר, ואת אופן השימוש שלה כאבן יסוד לסולידריות ביניהם; לצורך כך נתבסס על רעיון מאת צ'רלס טיילור במאמרו "הפוליטיקה של ההכרה". מצד אחד, זהותו של הפרט מתעצבת מתוך מפגש והכרה עם "אחרים משמעותיים" בחייו, כמו משפחה וקרובים אחרים. זהות זו מתפתחת דרך דיאלוג מתמשך עם החברה והאחרים הסובבים אותו, כשההכרה החברתית ממלאת תפקיד מרכזי בגיבוש תפיסתו העצמית. מצד שני, "אידיאל האוטנטיות", כפי שמתואר על ידי טיילור, קורא לכל אדם או חברה להבליט את הייחודי שבהם, מתוך דיאלוג פנימי, מבלי להיכנע לתכתיבי האחר.

הכרה שוויונית בזהותם של יחידים וקבוצות, היא תנאי יסוד ללכידות חברתית, שמבטיחה לכל פרט תחושת שייכות וכבוד (טיילור, 1994). בהקשר זה, נוכל לראות כיצד ההכרה ההדדית, שהיא אבן יסוד בסולידריות, נוגעת גם ליכולתו של הפרט להרגיש חלק ממארג חברתי רחב יותר, המכיר בערכו ובייחודו.

(4) שני סוגים של הכרה

בהינתן הפנים השונים של גיבוש הזהות, טיילור מנסה לאפיין את ההכרה שפרטים נותנים לזהותם של פרטים אחרים על בסיס רעיונות ליברליים, ודן בהתפתחויות מנוגדות של רעיונות אלו. גישה אחת היא "ליברליזם שוויוני", שואפת לאי-נקיטת עמדה ערכית אחידה, ומתן זכויות שוות לכל הפרטים כדי שיממשו את חייהם כרצונם. גישה זו מתעלמת מהבדלים תרבותיים וחברתיים המשפיעים על יכולת הפרטים לממש עצמם בצורה שוויונית בחברה. בפרט, הליברליזם השוויוני מתעלם מהפערים בין יוצאי התרבות הדומיננטית ליוצאי תרבויות אחרות, ועשוי להעמיק את קשיי המיעוטים בחברה ולפגוע בשוויון המהותי ביניהם (טיילור, 1994).

מנגד עומדת תפיסה "מבוססת מוצא", ולפיה שוויון אמיתי מחייב הכרה בעוולות היסטוריות והתחשבות במאפיינים הייחודיים של זהויות שונות. בהתאם לכך, יש להעניק זכויות ייחודיות לקבוצות על בסיס זהותן, במטרה לתקן פערים מבניים ולמען הבטחת שוויון אמיתי. חסרונה של גישה זו הוא החשש מ"עריצות משנה" או השפעה לא פרופורציונלית של קבוצת מיעוט מסוימת, שתזכה במעמד ייחודי על פני מיעוטים אחרים, וכן מפני הכרה מלאכותית-אוטומטית שעלולה ליצור תחושת עלבון, במקום להשיג את מטרתה. טיילור למעשה מציע סינתזה בין שתי הגישות: צריך וחשוב להכיר בייחודיות האחר, ולתת מקום לשונות שלו - אך לא מתוך צורך בהזדהות אישית עם ערכיו, אלא מתוך נורמה חברתית שמכירה בחשיבות המאפיינים הייחודיים שלו בשבילו (טיילור, 1994).

(5) ההכרה הישראלית פוסט שבעה באוקטובר

אנו טוענים כי במובן הטיילוריאני, המשקעים הבין-קבוצתיים טרום שבעה באוקטובר, ובפרט הקיטוב הרגשי העמוק, הם מחסום בפני הסולידריות משום שהם משקפים אי-ההכרה באחר. כדי לפתח תחושת סולידריות, המבוססת כאמור על זיהוי של הפרט את הזהוד האחר בתוכו, יש להכיר באחר כחבר לגיטימי בחברה. אולם, כפי שמלמד טיילור, הכרה אינה מושג חד-ממדי ויכולה להתקיים באופנים שונים. לטענתנו, החברה הישראלית נתנה הכרה לחבריה באופן שהדגיש במובהק רק את המכנים המשותפים בין חלקיה השונים. הרכיבים הזהותיים המבדילים בין הקבוצות השונות הונחו בצד, והחברה התמקדה אך ורק במה שמאחד, משותף ומחבר בין כלל חלקיה.

במובן הזה, אנו סבורים שהחברה הישראלית פעלה במודל הדומה לזה שטיילור מביא בהשראת רוסו. לפי טיילור, רוסו מתאר חברה המתאגדת סביב רעיונות משותפים, תוך הדגשת הדומה והמאחד (טיילור, 1994, עמ' 34-35). בהשלכה על החברה הישראלית, הצורך להילחם במלחמת קיום פתאומית נתפס כרעיון מאגד ומאחד, שחלחל עוד בשעותיה הראשונות של המלחמה, חצה זהויות ומגזרים, עמדות פוליטיות ואי הסכמות שבשגרה, והיה משותף בקרב כלל הישראלים.

יתרה מזאת, רוסו מדגיש את מקומה של התרבות היוונית, ובייחוד את ההתמודדויות בזירה, שבהן כיבדו והעריכו פרטים על הצטיינותם בערכים משותפים. בעיניו, תופעה זו שימשה כלי לחיזוק הקשר של אזרחים לארצם (Rousseau, 1782/1972, p.8).

ניתן לראות הקבלה חלקית בהקשר הישראלי, שבו החברה הגיבה על ידי התגייסות מהירה של אזרחים רבים למילואים ולמאמצים ביטחוניים ומדיניים אחרים, לצד התנדבות אזרחית רחבה. התגייסות זו התבססה על הערכה משותפת לערכי השירות למען המדינה - הן בפן המקצועי והן בפן ההתנדבותי. משום כך, משרתי הצבא בסדיר ובמילואים הפכו בן לילה לגיבורי תרבות, ואזרחים שבימים כתיקונם לא עמדו במוקד תשומת הלב הציבורית, הפכו מושא להערכה ואהבה ברגע שלבשו ירוק זית ויצאו להגן על המדינה. כך למעשה, החברה הישראלית התארגנה סביב סדר חברתי חדש המשקף את ערכיה המשותפים, שהוליד תחושת אחדות רחבה.

מגמה זו, של התכנסות סביב בסיסים ערכיים, חברתיים ותרבותיים משותפים, בלטה גם בזירה המסחרית, התקשורתית והפוליטית. בפרסומות מסחריות רבות במהלך הרבעון האחרון של 2023, ניכרה הדגשה שיווקית מכוונת של אלמנטים ישראלים משותפים ומאחדים, המהווים נקודות חיבור והזדהות של כלל החברה הישראלית. גם בזירה הפוליטית, מחלוקות יסוד עמוקות הונחו במהרה בצד: פוליטיקאים משני צדי המתרס, שהובילו או התנגדו לשינויים שנויים במחלוקת ערב המלחמה, מצאו לנכון להצהיר כי "זו לא העת" (מערכת ישראל היום, 2023). מכל אלו עולה שהתחושה הכללית שאפפה את המדינה הייתה הצורך לפעול, ולהיות חלק מצביון ההסכמה הרחבה החדש. על הפרק עמדו בעיות המצריכות טיפול מיידי ודחוף, שלטובתן יש להניח את המחלוקות בצד ולסייע למען המטרה המשותפת החדשה.

טענתנו היא שהחברה הישראלית בחרה להדגיש את המשותף בין חבריה, מה שהוביל להיווצרות סולידריות מבוססת ערכים

מאחדים. סולידריות זו לא הצליחה להחזיק מעמד לאורך זמן כי ההכרה שעליה נשענה - הדגשת המשותף תוך צמצום מקומם של ההבדלים התרבותיים והזהותיים - לא הצליחה להתמודד עם המורכבויות המאפיינות את החברה הישראלית בשגרה. הניסיון ליצור אחדות רק על בסיס ערכים משותפים בלבד הוביל להתעלמות ממרכיבי זהות ייחודיים ולדחיקת נושאים שנויים במחלוקת אל מחוץ לשיח הציבורי. כשנושאים אלו שבו אל פני השטח, הם ערערו את הסולידריות שנבנתה והיא לא יכלה להם. היעדר ההכרה בזהויות הייחודיות יצר חיכוך מסוים - פרט שלא זכה להכרה בזהותו, החל להעניק פחות הכרה לאחרים, והסולידריות דעכה בהדרגה. בדיעבד התברר שההכרה שאפיינה את חודשי המלחמה הראשונים הייתה שטחית ולא מספקת, והתחדד הצורך בהכרה עמוקה יותר, שתשלב חמלה, הבנה וחסד כלפי האחר.

(6) סולידריות של חמלה וחסד

היעדר הסובלנות כלפי המאפיינים הייחודיים של קבוצות שונות מנע את שימור הסולידריות לאורך זמן. כדי לבסס זאת, ניעזר בתיאוריה של מרתה נוסבאום על רעיון הסובלנות. נוסבאום טוענת שסובלנות עמוקה אינה יכולה להתבסס רק על הכרה פורמלית, אלא מחייבת חמלה וחסד. אלו, נובעות מהיכולת לזהות את הפגיעות המשותפת לכל בני האדם, ולחבר בין מצוקת האחר לנסיבות חייו. חמלה היא ההבנה שבנסיבות חיים אחרות יכולנו לסבול מאותן מצוקות של האחר. מתוך כך, הפרט החומל בוחן את פעולותיו של האחר מתוך התחשבות בנסיבות חייו, ובקשר שלהן לפועלו (נוסבאום, 2005, עמ' 166). החסד, כתכונה המשלימה לחמלה, מבוסס על ההכרה באוניברסליות של המידות האנושיות, וכתוצאה מכך מאפשר לפרט לזהות את המכניזם

הבסיסי המשותף לכל בני האדם. על בסיס עקרונות אלו, נבנית סובלנות הפרט לפעולות האחר, מתוך היותו חבר בקבוצת שווים הרוצה לזכות בסובלנות דומה (נוסבאום, 2005, עמ' 171-172). נוסבאום מציעה את הדמיון ככלי עזר להשגת החמלה והחסד, ועוסקת במאמרה גם בדרכים לפתח אותו (נוסבאום, 2005, עמ' 164-165).

לדעתנו, רכיבים אלו נעדרו מיחסי החברה הישראלית לאחר פרוץ המלחמה. ההכרה על בסיס המשותף בחברה הישראלית, הייתה נטולת חמלה ונעדרת חסד. מלבד החמלה המשותפת כלפי נפגעי המלחמה, לא התגלתה חמלה הדדית כלפי בעלי הדעות המנוגדות במחלוקת שקרעה את ישראל לפני המלחמה, וכן בסוגיות מחלוקת עקרוניות אחרות בדיון הציבורי בישראל, ששבו ועלו לסדר היום עם התארכות המלחמה. הצורך הקיומי בפעולה למען מטרה משותפת הוביל לדחיקתם הצידה של נושאים אלו. ברגע בו הישראלים בעלי הדעות השונות התקרבו זה לזה, הם נמנעו מהנושאים שבמחלוקת, ולכן לא התפתחה הכרה הדדית ביחס לנושאים הללו. כפועל יוצא, כשהרכיבים הזהותיים הללו שבו וצפו אל פני השטח, הסולידריות שהתעצמה בתחילת המלחמה, לא הייתה כזו שתוביל את הישראלים לחמלה הדדית ולהזדהות, לכל הפחות עם המוטיבציות של הצד השני, לגבי נושאי המחלוקת.

גם בנוגע לחסד, החלשת עוצמת הדיון לא הובילה לכך שחברי הקבוצות השונות יעניקו חסד זה לזה, בהתחשב בנסיבות חייהם של האחרים. בשבעים ושש שנות קיומה צברה החברה הישראלית משקעים חברתיים-רגשיים שמהווים מוטיבים מרכזיים בקיטוב הרגשי והמחנאות בוויכוח הציבורי בישראל. בסולידריות

מבוססת גישת נוסבאום, תחושת שותפות הגורל יכלה להוות קרקע פורייה להבנה עמוקה של נסיבות המחלוקת טרם שבעה באוקטובר. הבנה זו, לפי נוסבאום, לא מחייבת הסכמה עם כל מעשה ועם כל דעה, אלא רק הפנמה מספקת של העובדה כי בנסיבות חיים דומות לשל האחר, ייתכן והייתי חושב ופועל באותה הצורה. רעיון זה, אותו נוסבאום מביאה בשם הפילוסוף הרומאי לוקיוס סנקה, אמור להיות גורם ממתן (נוסבאום, 2005, עמ' 172-173). כששותפות הגורל לא התבססה ביחסי הישראלים זה לזה, הרכיב הסולידרי הלך ונחלש, בעוד שהרכיבים הזהותיים האחרים התחזקו. כך, בהיעדר חמלה וחסד, לא התפתחה סובלנות עמוקה בחברה הישראלית, והיעדרה הוביל להיחלשות הדרגתית של תחושת הסולידריות.

(7) להיבנות מתוך ויכוח

בנקודה זו, ברצוננו לחבר את התובנה של נוסבאום לרעיון של בל הוקס. הוקס, המאופיינת בכתיבתה הפמיניסטית, מדגישה את הצורך בהכרה באחרת ובנסיבות חייה, על ידי ניתוח של סולידריות נשית ובפרט דרישות פמיניסטיות לאֶחֻיות (sisterhood). לטענתה, בהיעדר אחיות לא ניתן להגיע לסולידריות עמוקה לאורך זמן. אולם, דרישת האחיות הפמיניסטית בפועל מתורגמת במקרים רבים לתפיסה של נשים לבנות בורגניות את עצמן כקורבנות, כמו נשים ממעגלים מוחלשים מהן בהרבה. בהתאם, אותן נשים מצפות מנשים במעגלים החברתיים החלשים להצטרף למאבק "שלהן". לטענת הוקס, אֶחֻיות מסוג זה מתעלמת מההכרה באחרת ובנסיבות חייה, לטובת ניסיון לבטא חווית קורבנות משותפת. כך, יוצא שהפמיניזם הבורגני לא משקף סולידריות אמיתית, ומשתמרים

בו מעמדות כלכליים, גזעניים ואחרים בין נשים. הוקס מדגישה את הצורך להבין את התרבות ממנה האחרת מגיעה ולתת לה כבוד, ומתוך כך לא להירתע גם מוויכוח נוקב, שבתנאים המתאימים יכול לבסוף להביא לאחדות והבנה הדדית עמוקה יותר (בל, 2006/1984).

בניתוחה של הוקס אפשר למצוא תובנה חשובה ביחס לדינמיקה בחברה הישראלית. אומנם החברה הישראלית נחלקת לשני מחנות שלדעתנו אינם באופן ברור מדכא ומדוכא; אך במסגרת מאבק הכוחות הפוליטי, אנו מזהים בדפוס הפעולה של כל מחנה רכיבי עליונות כלפי האחר, וניסיון לרתום את הצד השני לפעולה "משותפת" המבוססת רק על בסיס ערכי צד אחד, שבה האחר הוא אורח.² הוקס נוגעת בדיוק בנקודה שאליה חתרנו - סולידריות לא מחזיקה לאורך זמן על בסיס קורבנות משותפת, כמו זו שחוונו ב-7 באוקטובר (בל, 2006/1984, עמ' 225). הבסיס לפעילות משותפת לאורך זמן, כזו שתאפשר את קיומו של הוויכוח באופן שעשוי להוביל לאיחוד ולא לפירוד - חייב לעבור דרך הכרת עומק באחר, כולל במאפיינים שלו שלא נוחים לי. אנו לומדים מהוקס שעלינו להכיר בעוולות שעשינו זה לזה בעבר, ולא להתעלם מהן במסגרת המאבק המשותף.

בנוסף, הוקס מלמדת אותנו שאל לנו להירתע מהוויכוח, משום שטמון בו פוטנציאל להביא לבסוף לקרבה בין צדדים בעלי דעות מנוגדות. מהוקס ונוסבאום אנו למדים כי עלינו להתווכח ויכוח אמיתי, שיש בו נכונות להקשיב ולנסות להבין את האחר, על מנת

² הטענה הזו חוטאת לרעיון ההכרה של הוקס משום שהיא מתעלמת מקבוצות קטנות ושוליות יותר בחברה הישראלית. לצערנו קוצר היריעה מביא אותנו לעבוד עם ניתוח פשטני כזה.

ללבן את עמדותינו. עלינו להימנע מ"בריחה" אל אזורי ההסכמה תוך התעלמות מהפערים, ולהשתמש בוויכוח ככלי עזר להבין לעומק את האחר. רק לאחר שנבין, נוכל להעניק זו לזה חמלה וחסד, ולחוש סולידריות עמוקה כלפי השונים מאיתנו בתוך החברה הישראלית.

(8) מסקנות

קריאה לאחוה ולסולידריות, לעיתים קרובות ובמידה מסוימת של צדק, עלולה להצטייר כדרישה נאיבית, המנסה לטאטא בעיות אמיתיות מתחת לשטיח וליצור אשליה של עולם אוטופי. לטענתנו סולידריות חזקה ובעלת עומק, הכוללת חמלה, חסד וויכוח, היא בדיוק ההפך - היא דורשת עימות מורכב עם השונה והנבדל, וכרוכים בה הקרבה ומאמץ. אולם, כשם שסולידריות אינה לחש קסם נאיבי, היא גם איננה חלום רחוק - היא אתגר מורכב אך אפשרי, שדורש ראייה רחבה ומעמיקה של המגוון בחברה הישראלית. היא דורשת תשומת לב אמיתית לשונה ולמי שחושב אחרת, לצד הבנה מעמיקה של העושר הטמון באוכלוסייה הישראלית המגוונת.

בתקופה כאוטית זו, ובמיוחד בצל ההתמודדות עם המלחמה שפרצה לחיינו, עלינו להיאחז בכוחות האחוה והסולידריות שנבטו בחברה, כקרקע פורייה לחשיבה מחודשת ומעמיקה. חשיבה מתוך שותפות גורל ורצון אמיתי להיטיב עם האחר, עשויה להפוך לכלי משמעותי לפתרון בעיות בוערות שהיו חלק בלתי נפרד מסדר היום הציבורי בשישה באוקטובר, וכן להתמודדות עם סוגיות חדשות שצצו בעקבות שבעה באוקטובר, ונקודת מוצא טובה יותר לצאת ממנה לקראת בעיותינו העתידיות. לאורך השנים, חרף השוני והפערים שרק הלכו ונפערו

בחברה הישראלית, התהוותה חברה בעלת פוטנציאל ליחסי אחווה וערבות הדדית - לא רק בתגובה לאיומים חיצוניים ומצבי קיצון, אלא גם על בסיס יציבות וסולם ערכים משותף, הן ברמה הלאומית והן ביחסים הבינאישיים היומיומיים.

חתירה לסולידריות עמוקה תדרוש מישראלים רבים ללכת כברת דרך לא מבוטלת. עם זאת, אנו מאמינים כי רק מפגש כזה - אמיתי, ער ומשמעותי, המבקש להצמיח סולידריות מתוך חיי היום-יום - יאפשר לנו ליצור סביבה משותפת שבה נוכל להתקיים כקהילה פתוחה ומקבלת, ולא רק כקבוצות מבודדות ומנותקות. כדי לצמוח יחד, אנו חייבים להתווכח, וחייבים לא פחות לחמול.

(9) סיכום

לסיכום, במאמר זה ניתחנו את ההכרה שהעניקו הישראלים זה לזו כבסיס לסולידריות פוסט שבעה באוקטובר. לאור הניתוח, הצענו מאפייני עומק שחסרו בהכרה ההדדית - חמלה וחסד - וטענו שהיעדרם הוביל לדעיכת הסולידריות, ככל שהתארכה המלחמה. טענו על בסיס רעיונה של בל הוקס על חשיבות מתן המקום לסוגים שונים של חברים בקבוצה, וכן לזיכרון משמעותי כבסיס לסולידריות ארוכת טווח. מאמר זה, והעיסוק בסולידריות, לא צמח בחלל הריק. בחרנו לעסוק בנושא זה, ועשינו זאת יחדיו, מתוך רצון עמוק לחזק את הסולידריות הישראלית. ממוקם עומדנו הצנוע, נרצה לקרוא לאחדות השורות, ולהציע לקוראינו לאמץ הכרה אמיתית כלפי האחר שלהם - לא מתוך ביטול העצמי, אלא מתוך יכולת ורצון לקבל את השונה. לבסוף, נרצה לסיים בתקווה ותפילה לסיום המלחמה,

לשובם המהיר של כל החטופים, לחיזוק הסולידריות העמוקה
בחברה הישראלית וליותר חמלה וחסד בעולם.³

³ תפילתנו האמיתית היא שעד שירד הגיליון לדפוס תקוותנו לשובם של החטופים תהפוך מחלום למציאות, והמילים הללו כבר לא יהיו אקטואליות.

רשימת מקורות

- הוקס, ב' (2006). אחיות (sisterhood): סולידריות פוליטית בין נשים. בתוך ד' באום, ד' אמיר, ר' רונה ברייר-גארב, י' ברלוביץ', ד' גריינימן, ש' הלוי, ד' חרובי וס' פוגל-ביז'ואוי (עורכות). **ללמוד פמיניזם: מקראה** (עמ' 223-244). הקיבוץ המאוחד. (המקור פורסם בשנת 1984).
- טיילור, צ'. (1994). הפוליטיקה של ההכרה. בתוך א. נחתומי (עורך), **רב תרבותיות במבחן הישראלי** (עמ' 21-52). הוצאת מאגנס.
- מור, ש' (2022). כולנו רקמה אנושית אחת חיה? מוגבלות, סולידריות ומחסור בזמן קורונה. **משפט וממשל**, 24, 430.
- מערכת ישראל היום. (2023, 16 באוקטובר). רוטמן על הרפורמה: "לא איפסנו את המחשבות שלנו". **ישראל היום**.
<https://www.israelhayom.co.il/news/politics/article/1471660>
- נוסבאום, מ' (2005). סובלנות, חמלה וחסד. בתוך י' מנוחין וי' ירמיהו (עורכים), **האם הסובלנות תנצח?** (עמ' 175-161). הוצאת מאגנס.

רורטי, ר' (2006). **קונטינגנטיות, אירוניה וסולידריות**. הוצאת

רסלינג (המקור פורסם בשנת 1989).

שטרן, י' ופורת, ב' (2014). **מסע אל האחוה: סולידריות: יישוב,**

מדינה - ומה הלאה? המכון הישראלי לדמוקרטיה.

Rousseau, J.J. (1972). Considerations on the Government of

Poland. Trans. W. Kendall. Bobbs-Merrill (Original

work published 1782).

כוח העובדים: בחינה מחודשת של חשיבות איגודי העובדים לאור משבר הדמוקרטיה

איתי דייגי

סטודנט שנה ב' באוניברסיטה העברית

תקציר: מאמר זה מבקש להציג מבט עדכני על איגודי עובדים, וטוען כי מלבד תפקידם המקובל כארגון השומר על זכויות עובדים, יש להם גם חשיבות בשמירה על הדמוקרטיה. דרך בחינה של הספרות המחקרית בנושא וניתוח של אירועים אקטואליים בישראל, המאמר יציג מספר דרכים באמצעותן איגודים מרסנים תהליכי נסיגה דמוקרטית ומחזקים את המוסדות ואת התרבות הדמוקרטית.

(1) רקע תאורטי: איגודי עובדים ונסיגה דמוקרטית

הרבה נידון בעבר לגבי חשיבות איגודי עובדים בהגנה על זכויות עובדים, אך לטענתי, מלבד החשיבות האינטרינזית של ייצוג העובדים, יש להם חשיבות אף בהגנה על הדמוקרטיה בכללותה. במאמר זה אבקש לדון בחשיבות של איגודי עובדים לשמירה על דמוקרטיה יציבה ומתפקדת. לשם כך, אציג מספר דרכים בהן בא לידי ביטוי תפקידם הדמוקרטי של איגודי העובדים: ריסון לתהליכי נסיגה דמוקרטית, פיתוח תרבות דמוקרטית וחיזוק היכולת האפיסטמית של המוסדות הדמוקרטיים. דרך כך אבקש להציע תפיסה חדשה של איגודי העובדים, לא ככלי שמטרתו

היחידה היא הגנה על זכויות עובדים, אלא כאמצעי המסייע בשמירה על דמוקרטיה מתפקדת.

איגוד עובדים הוא ארגון מוסדר של עובדים המשתפים פעולה על מנת לקדם את האינטרסים המשותפים שלהם. לטובת זאת הם מתאגדים כדי להתמקח מול המעסיק שלהם, ארגוני-גג ולעתים אף מול הממשלה. ההיסטוריה של איגודי העובדים מתחילה במאה ה-18 ביחד עם פריצת המהפכה התעשייתית; בין ההישגים המרכזיים של איגודי העובדים מאז ועד היום ניתן למנות את קיצור יום העבודה, קביעת שכר מינימום, מניעת העסקת ילדים ועוד. (Sandroff, 2024) במקרים רבים, איגודי עובדים שונים באותו תחום העיסוק מתאגדים יחדיו לטובת ארגון משותף שהופך להיות בעל כוח מיקוח משמעותי יותר במשק. דוגמה לכך בישראל, היא ארגון "ההסתדרות".

איגודי עובדים הם גורם משמעותי בכלכלה הישראלית וברוב הכלכלות במדינות המתפתחות. הם כלי המאפשר לארגן עובדים בצורה יעילה תוך הגדלה של כוח המיקוח מול המעסיקים. אחד הכלים שעוזרים לייצר את כוח המיקוח הוא היכולת להפעיל עיצומים, כאשר העיצום המרכזי אליו מתייחסים בספרות הוא השביתה. היחס החוקי לשביתה משתנה בין מדינה למדינה.

מחקר של סמואל קמרון (Cameron, 1985) מראה מתאם חיובי וחזק בין אחוז העובדים המאוגדים לבין כמות השביתות שמתקיימות. במחקר אחר, אדיסון וטשיירה בוחנים במקרים רבים של שביתות, במקומות שונים, את ההתאמה בין מספר החברים באיגוד לבין ההצלחה של השביתה בהשגת מטרותיה (Addison & Teixeira, 2023). ממחקרים אלה עולה כי יש קשר הדוק בין הקיום של איגודי עובדים לבין היכולת של עובדים

להגיע להישגים אל מול המעסיקים שלהם. הסיבה העיקרית שהמחקר מוצא להשפעה של איגודי העובדים היא היכולת שלהם לארגן כמות גדולה של עובדים וליצור פעולה משותפת. במאמר זה לא אטען בעד או נגד השביתה, אלא רק אטען שהיא כלי אפקטיבי להשגת מטרות, בעיקר כאשר היא מובלת על ידי איגוד עובדים.

אם ברצוננו לבחון את תרומת איגודי העובדים לשמירה על הדמוקרטיה, מתבקש להסתכל על האיום הדומיננטי בשנים האחרונות - נסיגה דמוקרטית. תופעה זו מוגדרת כשחיקה מצטברת של נורמות, חוקים ומוסדות דמוקרטיים שנעשית על ידי ממשלה נבחרת במטרה לחזק את השלטון. כלומר, בניגוד לדרך בה אנחנו רגילים לחשוב על התמוטטות של דמוקרטיה, בצורת השתלטות צבאית או ביטול מהיר של המוסדות הדמוקרטיים, נסיגה דמוקרטית מתרחשת בצורה הדרגתית ועל ידי שלטון נבחר (Haggard & Kaufman, 2021). בשנים האחרונות אנחנו עדים לתהליך של נסיגה דמוקרטית במדינות רבות, בהן פולין והונגריה.

הגרד וקאופמן מציגים במחקרם את תהליך הנסיגה הדמוקרטית והנסיבות שמובילות אליו. החוקרים טוענים כי הסיבה העיקרית היא קיטוב בין קבוצות שונות באוכלוסייה, המאפשר עלייה של כוחות אוטוקרטיים ומנהיגים עם נטיות אוטוקרטיות. התהליכים שנכללים בתוך נסיגה דמוקרטית ומתרחשים במקביל הם החלשה של הפקידות המקצועית ומערכת המשפט; פגיעה בחירויות פוליטיות ואזרחיות; הגבלות על התקשורת; והטיה של שיטת הבחירות בצורה שתיטיב עם השלטון הנוכחי. יש לציין שלא כל התהליכים חייבים להתרחש על מנת לייצר נסיגה דמוקרטית.

(2) איגודי עובדים ככוח מרסן לתהליכי נסיגה דמוקרטית

לטענתי, איגודי עובדים יכולים להוות כוח מרסן לתהליכים של נסיגה דמוקרטית. בפרק זה אבחן שני ביטויים לכוח מרסן זה הטמון בהם: השימוש של איגודי עובדים בכלי השביתה הפוליטית, והחשיבות של איגודי עובדים בתוך מוסדות המהווים שומרי סף.

הביטוי הראשון לכוח המרסן של איגודי עובדים הוא יכולתם להשתמש בכלי השביתה הפוליטית כנגד מדיניות ממשלתית. ההגדרה לשביתה פוליטית¹ לפי ריצ'רד היימן היא "הפסקת עבודה ארעית כלל-ארצית של עובדים מתחומים רבים, המכוונת נגד הרשויות המבצעות או המחקקות במטרה לכפות דרישה כלשהי או להביע מחאה (Hyman, 1989). שביתה פוליטית היא כלי שנמצא במחלוקת חוקית רחבה, כשבישראל פעולה כזו היא אינה חוקית מלבד למטרות הנוגעות באופן ישיר לתנאי העבודה של עובדים.

הכלי של שביתה פוליטית הוא אכן חריג, אך גם יעיל מאוד לטובת השפעה על מדיניות הממשלה. מחקר משנת 2013 בחן אירועי שביתה פוליטית בשנים 1980-2009, והראה את מידת האפקטיביות שלהם. מחקר זה מצא שמעל 40% מהשביתות הפוליטיות בשנים אלו הגיעו להישגים אל מול הממשלה לפי מחקר זה, השביתות היו יעילות במיוחד כשהיו לעומת ממשלות

¹ בספרות המקצועית נפוץ השימוש במונחים "שביתה פוליטית" ו"שביתה כללית" כמונחים נרדפים. במאמר זה אשתמש במונח שביתה פוליטית.

ימין, אם כי פחות יעילות כשהשלטון כלל רק מפלגות ימין בלי מפלגות מרכז (Hamann et al., 2013).²

ניתן לראות דוגמה לאפקטיביות של השביתות בהגנה על הדמוקרטיה במקרה של האירוע המכונה "ליל גלנט הראשון". בעקבות ההתנגדות של שר הביטחון דאז יואב גלנט לקידום חוקי הרפורמה המשפטית, ראש הממשלה בנימין נתניהו הודיע על פיטורו. פיטורים אלה הובילו לגל של מחאות נרחבות בכל רחבי הארץ. כחלק מהמחאה החליט יושב ראש ההסתדרות, ארנון בר דוד, על שביתה מלאה של המשק עד שפיטורים אלו יבוטלו וחוקי הרפורמה יושחו (מוסטקי ושדה, 2023). דרישות אלו אכן קוימו על ידי נתניהו, ומקובל לטעון שאותה שביתה הייתה אחת הסיבות המרכזיות להשגחה של הרפורמה המשפטית על ידי הממשלה.

הביטוי השני, הוא הכוח של איגודי עובדים בארגונים אשר משמשים כשומרי סף לדמוקרטיה, למשל פקידות מקצועית, תקשורת ומערכת המשפט. ארגונים אלה מתפקדים כחלק ממהותם כשומרי סף למערכת הדמוקרטית. בגלל היכולת שהצגתי בחלק הקודם, של איגודי העובדים להשפיע על דרך הפעילות של מקום העבודה, איגודי עובדים בארגונים אלה יכולים למנוע מהלכים שמטרתם החלשה של אותם ארגונים (בין אם הם נעשים על ידי הממשלה או על ידי ההנהלה של אותם ארגונים). בגלל תפקידם המשמעותי של ארגונים אלה בשמירה על הדמוקרטיה, מניעת החלשתם תמנע החלשה של הדמוקרטיה.

² בישראל החלוקה למפלגות שמאל וימין שונה מעט מאשר באירופה, ויש טעם לבדוק אם ניתן להחיל את התוצאות על ישראל.

עוד ניתן להבחין כי ההנהלה והדירקטוריון פועלים תוך ממשקים עם גורמים שונים בעלי אינטרסים, כמו גורמי ממשל, מפרסמים וארגונים אחרים. משום כך נוספים להם שיקולים אחרים מלבד השיקול המקצועי. זאת בניגוד לעובדים, המייצגים בצורה נאמנה יותר את האינטרס המקצועי גרידא. לכן, לעובדים יש פוטנציאל גבוה יותר להפעלת כוח לשמירה על האינטרס המקצועי של הארגון, וכך הם מהווים כלי אפקטיבי לריסון מהלכים שיפגעו בשומרי סף ויהוו שלב בדרך לנסיגה דמוקרטית.

ניתן לראות מספר דוגמאות בישראל מהתקופה האחרונה שממחישות את היכולת הזו של האיגודים לעצור פגיעה במוסדותיהם. לדוגמה, שביתות הפרקליטים בשנים 2016-2022, שנועדו למנוע את שינוי שיטת המכרז למינוי פרקליטים בכירים בצורה שלטענת ארגון הפרקליטים נועדה להכניס מינויים פוליטיים (שפיר, 2021). דוגמה נוספת היא סיכול המינוי של יוליה שמאלוב-ברקוביץ' לתפקיד מנכ"לית ערוץ 13, עליה ארחיב במאמר זה.

ביוני 2024 החליט דירקטוריון ערוץ 13 למנות את שמאלוב-ברקוביץ' לתפקיד מנכ"לית הערוץ. מהלך זה היה שנוי במחלוקת בגלל חוסר הניסיון שלה בתקשורת, הקשרים שלה עם גורמים בשלטון והמאבק שניהלה בתפקידה הקודם כיו"ר ראשות השידור השנייה נגד חדשות 13 ונגד אחד מכתביה הבכירים, רביב דרוקר. מינויה נתפס כמהלך שנועד להחליש את ערוץ 13, הביקורתית לממשלה. בעקבות המינוי החל מאבק עובדים משמעותי, שהובל על ידי ועד עובדי חברת החדשות של ערוץ 13. הוועד הכריז על סכסוך עבודה, בטענה ששמאלוב-ברקוביץ' אינה עומדת בתנאים המינימליים לפי המכרז. בנוסף, ארגון העובדים של העיתונאים

והעיתונאיות השתתף גם הוא במאבק ופנה אל הרשות השנייה בדרישה לבטל את המינוי. לאחר שאלה עתרו לבג"ץ, הנהלת ערוץ 13 הגיעה להסכם עם עובדי החברה שכולל את ביטול מינויה של שמאלוב-ברקוביץ' (מוסטקי 2024). נכון לכתבת שורות אלו היא עדיין עובדת בערוץ 13, אך בתפקיד בעל פחות סמכויות, בעוד הנהלת הערוץ מינתה מנכ"לית זמנית אחרת, טלי בן עובדיה. דוגמה זו של מחאת עובדי ערוץ החדשות ממחישה כיצד איגוד עובדים הצליח למנוע מינוי אשר לכאורה היה פוגע בתפקודו כשומר סף. שתי הדרכים שהצגתי בפרק זה, השביתה הפוליטית ואיגודי עובדים בארגונים שומרי סף, יכולות לרסן כוח של שלטון שמנסה לגרום לנסיגה דמוקרטית.

(3) איגודי עובדים ותרומתם לקידום תרבות דמוקרטית

אלמנט חשוב במיוחד לקיומה של דמוקרטיה יציבה הוא התרבות הפוליטית הדמוקרטית במדינה. תרבות כזו כוללת השתתפות פעילה של האזרחים במשחק הפוליטי, לצד קבלה של ערכים דמוקרטיים כמו פלורליזם, קבלה של שלטון החוק ורכישת אמון כלפי המוסדות הדמוקרטיים (Muller & Seligson, 1994). יש קשר ישיר בין תרבות פוליטית חלשה במדינה לבין תהליכי נסיגה דמוקרטית ואי-יציבות של הדמוקרטיה במדינה. לכן, קיימת חשיבות גדולה בחיזוק התרבות הדמוקרטית כדי להגן על הדמוקרטיה.

הוגים רבים דנו בחשיבות ההשתתפות במסגרות דמוקרטיות חברתיות נוספות מחוץ למסגרת המדינתית כדי לייצר אזרחים בעלי אופי דמוקרטי (Dahl, 1956; Eckstein, 1961). היכולת של אדם להשפיע ולעצב את המסגרות בהן הוא נמצא, מקדמת את

תחושת המסוגלות וההשפעה שלו גם על החברה בכללותה. מחקרים אכן מראים קשר הדוק בין השתתפות במסגרות דמוקרטיות לבין תחושה של אמון במסגרת ובתהליך הדמוקרטיים.

קרול פייטמן מציגה את רעיון ההשתתפות במסגרות דמוקרטיות ומסבירה למה מקום העבודה הוא אחד המקומות העיקריים בהם תרגול כזה יכול להתרחש באופן אפקטיבי (Pateman, 1970). מה האזרח מבלה את מרבית שעות הערות שלו במקום העבודה, מה שהופך את מקום העבודה לחלק מרכזי בחייו. יכולתו של עובד להשפיע על עיצוב מקום עבודתו מפתחת את האופי הדמוקרטי של העובד. על כן, ניתן להניח שקיומם של מקומות עבודה בהן לעובדים יש כוח, מחזקת את התרבות הדמוקרטית ככלל. איגודי עובדים, בהיותם מעודדים דמוקרטיזציה במקום העבודה, תורמים באופן משמעותי לעיצוב האופי הדמוקרטי של חבריהם וחיזוק התרבות הפוליטית בחברה.

על כל זאת, בהיעדר תרבות פוליטית מספקת, עלול להיווצר ניכור פוליטי. תופעה זו קשורה לתרבות פוליטית נמוכה ומקושרת לתהליכי נסיגה דמוקרטית. ניכור פוליטי מוגדר כתחושת זרות וריחוק של אדם מהמערכת הפוליטית. מרווין אולסן מגדיר שני סוגים של ניכור פוליטי: יחס של חוסר יכולת ויחס של ניתוק (Olsen, 1969). ארצה להתמקד בסוג הראשון. יחס של חוסר יכולת הוא התחושה של האזרח שאינו מסוגל להשפיע על המערכת הפוליטית ולהשתתף בה.

מחקרים רבים עוסקים בשנים האחרונות בקשר בין ניכור פוליטי של אזרחים לבין עלייה של כוחות אנטי-דמוקרטיים. גידרון והול בוחנים קשר זה ומראים כי אזרחים שמרגישים שאין להם יכולת

להשפיע על המערכת הפוליטית נוטים להצביע למפלגות קיצוניות ולמפלגות עם נטיות אוטוקרטיות (Gidron & Hall, 2019). הניכור הפוליטי הופך לטינה של ממש לפוליטיקאים הממסדיים, שנתפסים כמרוחקים מהעולם של האזרחים וכדואגים רק לעצמם. הטינה הזו היא אחת הסיבות שגורמות לאזרחים להצביע לקולות פופוליסטים שנתפסים כניגוד המוחלט של אותה מערכת פוליטית מנוכרת. פוליטיקאים פופוליסטים הם בעלי נטייה גבוהה לקידום חקיקה ולפעילות אנטי-דמוקרטית ולכן חיזוק הקולות הפופוליסטים מאיצים תהליכים של נסיגה דמוקרטית (Bauer & Becker, 2020).

איגודי עובדים הם גורם שמעודד את ציבור העובדים לפעילות פוליטית. הקיום של איגודי עובדים מאפשר פעילות פוליטית "בקנה מידה קטן", סביבה בה העובד יכול לעצב את חייו וסביבתו באופן יחסית בלתי אמצעי לעומת המרחק של המערכת הפוליטית המדינתית. מחקרים מראים על עלייה משמעותית של מעורבות פוליטית במקומות בהם אחוז העובדים המאוגדים גדול (Kerrisey & Schofer, 2013; Wang, 2020).

אזרחים מעורבים פוליטית הם אזרחים מנוכרים פחות למערכת הפוליטית, וכך גם שומרים יותר על היציבות של הדמוקרטיה ומתנגדים למדיניות אנטי-דמוקרטית. אפשר לראות על כן את איגודי העובדים ככלי שמייצר אופי פוליטי של האזרחים ומגדיל את המעורבות שלהם במשחק הפוליטי, וכך מגדיל את התמיכה שלהם במוסדות הדמוקרטיים ומקטין את הרצון שלהם לתמוך במי שרוצה לפגוע בהם.

(4) איגודי עובדים והכוח האפיסטמי של הדמוקרטיה

אלמנט חשוב נוסף במערכת הפוליטית, שאיגוד עובדים יכול לחזק, הוא הכוח האפיסטמי של המוסדות הדמוקרטיים. הכוח האפיסטמי של מוסדות דמוקרטיים היא היכולת של המוסדות לקבל מידע מהאוכלוסייה במדינה כדי לפתור בעיות. אליזבת' אנדרסון מציגה מספר תנאים ליכולת אפיסטמית של מוסדות, כאשר אחד מהם הוא מגוון של חלקים בציבור שקולם נשמע (Anderson, 2006). אנדרסון מסבירה שהידע המקצועי בנושאים שונים מפוזר בצורה א-סימטרית בקבוצות שונות באוכלוסייה, וכדי שהמוסדות יוכלו לקבל את כל המידע שהם צריכים על מנת להבין את הסוגיות ולמצוא להן פתרונות, הם צריכים לקבל את המידע מכלל הקבוצות.

ציבור העובדים נמצא לרוב רחוק ממוקדי ההחלטות, והיכולת שלהם להשמיע את קולם באופן עצמאי בשיח הציבורי הוא מוגבל. לעומת זאת, כאשר העובדים מאוגדים ומיוצגים על ידי איגודים אלה, יש להם יכולת להשמיע את קולם בגלל הכוח והחשיבות שנוצר לאיגוד והיכולת שלו להשפיע על מקבלי ההחלטות.

קולם של העובדים חשוב במיוחד מכיוון שהוא מספק עוד מבט מקצועי שמחובר לבעיות "בשטח". בהחלטות מדיניות מקצועיות שמתקבלות יש חשיבות רבה לכך שקולם של העובדים ישמע, מכיוון שהם אלה שיתמודדו עם ההשלכות של ההחלטות שיתקבלו, ויכולים לספק מידע על המתרחש כרגע למקבלי המדיניות, מידע שלא בהכרח הם או היועצים המקצועיים שלהם מחזיקים. לכן, לאיגודים המקצועיים יש תרומה משמעותית

לכוח האפיסטמי של המוסדות הדמוקרטיים, ולכן לרלוונטיות והיכולת שלהם.

(5) סיכום

איגודי עובדים הם כלי ותיק וחשוב להגנה על זכויות עובדים, אבל לדעתי צריך להתייחס אליהם גם ככלי דמוקרטי. כפי שהראיתי בנייר זה, איגודי עובדים מהווים חלק מהותי בשמירה על דמוקרטיה פעילה ויציבה. איגודי העובדים יכולים להוות כוח משמעותי שמרסן שלטון שמוביל לנסיגה דמוקרטית, על ידי עצירת תהליכים של פגיעה במוסדות שומרי סף, ועצירת מהלכים אנטי-דמוקרטיים בעזרת כלים של שביטה פוליטית. איגודי העובדים יכולים לתרום ליצירת תרבות דמוקרטית ומניעת ניכור פוליטי, שחשובים לקיומה של דמוקרטיה יציבה. בנוסף, איגודי עובדים תורמים ליכולת האפיסטמית של המוסדות הדמוקרטיים ובכך מחזקים את תפקודם. על כן, עלינו להרחיב את האופן בו אנו תופסים איגודי עובדים, ולראות בהם חלק מהותי בדמוקרטיה יציבה ומשגשגת.

רשימת מקורות

מוסטקי, עדיאל איתן. (7 באוגוסט, 2024). ניצחון לעובדים: יוליה שמאלוב ברקוביץ' עוזבת את תפקיד מנכ"לית חדשות 13. **כלכליסט**.

<https://www.calcalist.co.il/shopping/article/rjdbdjz5a>

מוסטקי, עדיאל איתן ושדה, ויובל. (27 במרץ, 2023). יו"ר ההסתדרות: "מרגע זה - שביטה כללית במשק"; אין המראות מנתב"ג. **כלכליסט**.

https://www.calcalist.co.il/local_news/article/sybd-dhalh

שפיר, ניצן. (6 ביולי, 2021). החל ממחר: הפרקליטים הודיעו על שביטה כללית. **גלובס**.

<https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001377216>

Addison, J. T., & Teixeira, P. (2023). Strike incidence and outcomes: New evidence from the 2019 ECS. *European Journal of Industrial Relations*, 30(2), 123-149. <https://doi.org/10.1177/09596801231206979>

Anderson, E. (2006). The Epistemology of Democracy. *Episteme: A Journal of Social Epistemology*, 3(1), 8-22. <https://doi.org/10.1353/epi.0.0000>

Bauer, M. W., & Becker, S. (2020). Democratic backsliding, populism, and public administration. *Perspectives on Public Management and Governance*, 3(1), 19-31. <https://doi.org/10.1093/ppmgov/gvz026>

Cameron, S. (1985). Historical Variations in the Impact of Union Density on Strike Frequency: Some U.K. Evidence. *Relations Industrielles*, 40(2), 367-370. <https://doi.org/10.7202/050139ar>

Dahl, R. A. (1956). *A preface to democratic theory*. The University Of Chicago Press.

Eckstein, H. (1961). *A theory of stable democracy*. S.L. Center Of International Studies, Woodrow Wilson School Of Public And International Affairs, Princeton University.

Gidron, N., & Hall, P. A. (2019). Populism as a Problem of Social Integration. *Comparative Political Studies*, 53(7), 001041401987994. <https://doi.org/10.1177/0010414019879947>

- Haggard, S., & Kaufman, R. R. (2021). *Backsliding: Democratic Regress in the Contemporary World*. Cambridge University Press.
- Hamann, K., Johnston, A., & Kelly, J. (2013). Striking Concessions from Governments: The Success of General Strikes in Western Europe, 1980–2009. *Comparative Politics*, 46(1), 23–41.
<https://doi.org/10.5129/001041513807709356>
- Hyman, R. (1989). *Strikes*. Palgrave Macmillan UK.
<https://doi.org/10.1007/978-1-349-19819-1>
- Kerrissey, J., & Schofer, E. (2013). Union Membership and Political Participation in the United States. *Social Forces*, 91(3), 895–928.
<https://doi.org/10.1093/sf/sos187>
- Muller, E. N., & Seligson, M. A. (1994). Civic Culture and Democracy: The Question of Causal Relationships. *American Political Science Review*, 88(3), 635–652.
<https://doi.org/10.2307/2944800>

OECD. (2023, November 29). *Trade union density*. Retrieved from [https://data-explorer.oecd.org/vis?df\[ds\]=DisseminateFinalDMZ&df\[id\]=DSD_TUD_CBC%40DF_TUD&df\[ag\]=OECD.EL.S.SAE&dq=..&pd=2000%2C&to\[TIME_PERIOD\]=false](https://data-explorer.oecd.org/vis?df[ds]=DisseminateFinalDMZ&df[id]=DSD_TUD_CBC%40DF_TUD&df[ag]=OECD.EL.S.SAE&dq=..&pd=2000%2C&to[TIME_PERIOD]=false).

Olsen, M. E. (1969). Two Categories of Political Alienation. *Social Forces*, 47(3), 288–299.
<https://doi.org/10.2307/2575027>

Pateman, C. (1970). The sense of political efficacy and participation in the workplace. *Cambridge University Press EBooks*, 45–66.
<https://doi.org/10.1017/cbo9780511720444.003>

Sandroff, R. (2024, March 12). *The history of unions in the united states*. Investopedia.
<https://www.investopedia.com/financial-edge/0113/the-history-of-unions-in-the-united-states.aspx>

Wang, T. (2020). *Union Impact on Voter Participation-And How to Expand It*. <https://ash.harvard.edu/wp->

[content/uploads/2024/02/300871_hvd_ash_union_i
mpact_v2.pdf](#)

ריאיון | להבין את סין, בעבר ובהווה: ריאיון עם פרופ' יורי פינס

נועה לאה מאיר
סטודנטית שנה ב' באוניברסיטה העברית

הלל אביגדור בן-טל
סטודנט שנה א' באוניברסיטה העברית

פרופ' יורי פינס הוא פרופסור מן המניין וראש הקתדרה בלימודי סין על שם מייקל וו. ליפסון בחוג ללימודי אסיה באוניברסיטה העברית. פרופ' פינס הוא היסטוריון בהכשרתו, ומתמחה בהגות פוליטית ותרבות פוליטית בסין הקדומה. בין פרסומיו הבולטים ניתן לציין את הספרים *The Everlasting Empire: The Political Culture of Ancient China and Its Imperial Legacy* (Princeton University Press) ואת *The Book of Lord Shang: Apologetics of State Power in Early China* (Columbia University Press) ואת שלושת הכרכים של הספר "כל אשר מתחת לשמיים": **תולדות הקיסרות הסינית** (הוצאת האוניברסיטה הפתוחה) שנכתבו יחד עם פרופ' גדעון שלח ופרופ' מיכל בירן.

גיליון זה רואה אור ערב כניסתו לתפקיד של נשיא ארה"ב החדש-ישן, דונלד טראמפ. בתקופה האחרונה החזיר טראמפ לסדר היום את רצונו לרכוש מדנמרק את גרינלנד, האי הגדול בעולם, ולהחזיר לשליטת ארצות הברית את תעלת פנמה. נשיא ארצות הברית המיועד הציג בין שלל נימוקיו השונים לצעדי מדיניות החוץ האלו את ההשפעה ההולכת וגוברת של סין, בראייתו, על אזורים אלו. בניסיון להבין טוב יותר את הפוליטיקה ומדיניות

החוץ של סין בימינו, ואת היחסים המתוחים לא פעם של המערב עימה, התיישבנו לריאיון עם פרופ' יורי פינס. בתור היסטוריון המתמחה בהיסטוריה הפוליטית וההגות הפוליטית של סין המסורתית, לצד ידיעותיו הרחבות גם אודות סין בת זמננו, אנחנו מקווים שריאיון זה מעניק הצצה קצרה אך מעמיקה להבנת ההיסטוריה והפוליטיקה של סין - בעבר, בהווה ובעתיד.

פרופ' פינס, מה הוביל אותך לתחום עיסוקך כיום?

זה סיפור מצחיק. אני הייתי בכלא 6 ב-1983 בזמן מלחמת לבנון הראשונה. מבין האסירים היה סטודנט מאוניברסיטת תל אביב שלמד פילוסופיה סינית. בתור היותי יליד ברית המועצות, באתי לישראל בהנחה שאני יודע הרבה יותר טוב מ"הילידים", מפאת התחנכותי בחינוך הסובייטי. ואז פתאום ישראלי אמר לי משהו על סין, ולא ידעתי שום דבר על הפילוסופיה הסינית כי בברית המועצות לא לימדו אותנו על כך שום דבר. נהייתי ממש נבוך. כשיצאתי מהכלא, לא הלכתי הביתה, אלא לספריה הלאומית בגבעת רם ואספתי את כל הספרים ברוסית שהיה כתוב בהם משהו על סין. לאחר מכן, חזרתי שוב לכלא, רק שהפעם כבר הייתי עם ידע ששאבתי מתוך אותם ספרים על סין שאותם קראתי בהתלהבות. ראיתי שהתחום הזה נתן לי את תשובות שאף פעם לא חשבתי עליהן, ולכן אני ממשיך לעסוק בזה כבר ארבעים ושתיים שנים מאז.

מהו מקור העניין שלך בסין ובהיסטוריה של סין?

מה שעניין אותי בסין ובהיסטוריה שלה היה בעיקר ההגות הפוליטית. אני לא פילוסוף ואני לא מתיימר לעסוק בסוגיות של מהות החיים. אבל שאלות כמו איך לנהל את החברה? איך לבנות

יחסי מדינה-חברה? כיצד על אדם לנהוג במסגרת המדינה? כיצד על אדם לנהוג במדינה שהוא לא כל כך מתלהב ממנה? או מה האדם צריך לעשות כדי שהמדינה תהיה כך שהוא יוכל להתלהב ממנה קצת יותר? מה האחריות של האדם כלפי סביבתו המיידית וכלפי סביבתו הרחוקה? אני חושב שאלו שאלות שתקפות תמיד בכל החברות ובכל הנסיבות. הסינים עסקו בזה רבות כי ההגות הסינית במקורה נועדה לפתור משבר, משום שהיא נולדה בתקופה של משבר פוליטי-חברתי גדול מאוד במאות החמישית עד השלישית לפני הספירה, וההוגים הסינים חשבו רבות כיצד לפתור אותו, ולכן התשובות שלהם מאוד מעניינות אותי עד עצם היום הזה.

בהתאם, התקופה שאני חוקר מאוד רלוונטית מבחינת המסורת ההגותית. ממש בימים אלו אני כותב מאמר יחד עם עמית סיני לאסופת מאמרים העוסקת ברלוונטיות של ההגות הסינית המסורתית לימינו. גם בשנים האחרונות המפלגה הקומוניסטית של סין מגלה מחדש שיש לה את מאגר הרעיונות העצום הזה, היא מגלה שכדאי לכבד אותו ולא לזלזל בו.

בעיקר ביחס לרעיונותיו של קונפוציוס¹?

לא רק קונפוציוס, הרבה מאוד הוגים אחרים. אני דווקא עוסק בהוגים שקונפוציוס מאוד לא אהב, אבל היופי הוא במגוון הדעות

¹ קונפוציוס (479-551 לפני הספירה) הוא הוגה הדעות הסיני המשפיע ביותר בהיסטוריה של סין. הגותו מציבה במרכז את ההקפדה על טקסים ומסורות, החשיבות של פיתוח סגולות אופי, בעיקר בשביל האזרחים המלומדים ובעלי התפקידים בחצר הקיסרית, והמוסריות והתועלת בהיררכיה שבמוסד המדינה ובמוסד המשפחה.

הגדול, כך שאין דעה אחת נכונה. זה ההיפך מהרצון של האדם המערבי עוד מהדיבר הראשון, "לא יהיה לך אלוהים אחרים על פניי", ועד למפלגה הקומוניסטית - לא תהיה אידיאולוגיה אחרת מלבדנו. זה מאוד טובע במערב שצריכה להיות אמת אחת. בפילוסופיה הסינית המילה "אמת" כמעט ולא בשימוש. כי מהי אמת? אין דבר מוחלט שכזה, המילה "אמת" היא מפחידה. מהי האמת? זאת שאלה שהסינים לא כל כך מבינים. יש אמת ושקר במובן של "קרה או לא קרה", אבל האמת האולטימטיבית, המטאפיזית, האלוהית - זה מאוד לא סיני. האמת היא לא הנושא המרכזי בהגות הסינית, אלא איך אנחנו מקיימים חברה תקינה. אפשר להגיד האם זה אמת או שקר על גביית מיסים? אין אמת ושקר כאן. בגלל שההוגות הסינית נועדה לפתור את הבעיות המהותיות והמעשיות, יש לה הרבה פחות מרכיבים מטאפיזיים.

סין קיימת במונחי זמן היסטוריים שהם מעבר לכל דמיון ביחס למדינות הרווחות כיום. כיצד הרעיונות הגדולים שדרכם התאגדה האומה הסינית באים לידי ביטוי בתפיסה הפוליטית בסין כיום, מה הקשר בין השניים?

זה נושא שמעסיק אותי רבות. בכלל לא מובן מאליו שאימפריה שהוקמה במאה השלישית לפני הספירה, תתקיים עד לראשית המאה ה-20. אין לכך אח ורע בעולם, מלבד מצרים העתיקה, שיש אלפיים שנים רצופות של אותו מבנה פוליטי, עם שינויים כאלה ואחרים, אבל אותו מבנה פוליטי.

מכך עולה השאלה - למה? מדוע האימפריה הסינית הייתה יציבה יותר מרומא? יותר מהאימפריה המוסלמית של ימי הביניים? ויותר מכל האימפריות הגדולות של העבר? התשובה היא בעיקר

בגלל שכשההוגים של התקופה שאני חוקר חשבו איך לפתור את בעיית המלחמות, הם גילו שהסכמים בינלאומיים לא עובדים, כי כשיש הסכמים בינלאומיים, החלשים עדיין כנועים והחזקים מרגישים בנוח לזלזל במחויבויות שלהם, ככה שתמיד מתחת לפני השטח מבעבע חוסר הביטחון. אז מה הפתרון מבחינתם? הפתרון הוא אחדות, היציבות היא באחדות.

מכאן עולה השאלה - איך ניתן להשיג את האחדות הזאת? רוב ההוגים לא כל כך הצליחו להגיע לתשובה, כי הם היו אנשי מוסר, והם לא רצו להגיד את המובן מאליו, שפשוט מדינה אחת תכבוש את האחרות. יש גם הוגה, שעסקתי בו רבות, אדם מאוד מעניין אינטלקטואלית, אך באותה נשימה גם מאוד לא חביב, שאמר באופן מובהק - אתם מקשקשים, הדרך היחידה להגיע לאחדות היא לבנות צבא ולכבוש את כל המדינות האחרות - וזה מה שהוא עשה. קוראים לו שאנג יאנג.² בגלל שהוא היה שר בכיר במדינה בשם צ'ין, סין נקראת היום בשמה בעקבותיו. "צ'ין", "צ'ינה", "סינה", הפכה ל"סין" בזכותו. אומנם לא בחייו, אלא מאה שנה אחרי מותו, אבל בזכות הרפורמות שהוא עשה, הוא בנה מדינה מאוד קשוחה, מאוד אכזרית, אבל גם מאוד יעילה, והיא זו שאיחדה את סין. אחרי שזו אוחדה, התברר שהשיטות ליצירת

² שְׁאָנְג יָאֲנְג היה הוגה סיני בן המאה הרביעית לפני הספירה, שנחשב לאחת מאבות האסכולה הלגליסטית בפילוסופיה הסינית הקלאסית. הגותו של שְׁאָנְג יָאֲנְג התאפיינה, בין השאר, בטענה שהמוסר לא צריך לכוון את הפוליטיקה, שאת התנהגות כלל בני האדם ניתן להכפיף למדינה בעזרת העונשים והתגמולים המתאימים ושעל המדינה לשאוף לכבוש ולאחד תחתיה את כל המדינות העוינות לה תוך הישענות על צבא עוצמתי וסקטור חקלאי מפותח. פרופ' פינס עסק רבות במחקריו בהגותו של שאנג יאנג, והיה הראשון לתרגם לאנגלית את כתביו במלואם. תרגומו ראה אור תחת השם *The Book of Lord Shang: Apologetics of State Power in Early China*. Columbia University Press בהוצאת

השלטון ולשמירה על השלטון, הן לא אותן שיטות. צריך לגייס את כולם למטרה האחת של ניצחון האויבים, אבל אחרי הניצחון, ממשיכים לגייס אותם, המדינה מתמוטטת, כי אף אחד לא מבין בשביל מה הוא מתגייס.

מה שמשמעותי מאוד בסין זה שלאחר שבכוח אוחדה האימפריה, היא הצליח להחזיק מעמד כ-2,000 שנים, למרות הפיצולים והבעיות שהיא נתקלה בהם. זאת אך ורק הודות לאידיאולוגים שלה שטענו באופן מובהק וגורף כי אחרי משימת האיחוד המפרכת, לעולם צריך לשמור עליה מפני הפירוק. שמירה מפני הפירוק משמעה שמירה על האימפריה מאוחדת בכל מחיר, מה שהצליח להביא לכך שהאימפריה הפכה את כל התושבים לנתינים שווים של הקיסר, מתוך המחשבה כי כולם צריכים להיות חלק מהאימפריה. תתי קבוצות שונות לא הופלו על ידי המשטר וכולם יכולים להתקדם בסולם החברתי ולהגיע לתפקידים בכירים. במאמר מוסגר יש לציין שזה לא שוויון כמו שאנחנו מכירים כיום, נשים כן היו ממודרות, כך שברור לגמרי שהחברה לא הייתה מיוצגת כמעט במחציתה. אבל לא הייתה קבוצה שעל בסיס אתני או רקע תרבותי כלשהו, נמנעה התקדמותה. השונות התרבותית לא הרתיעה את סין. המחשבה הייתה כי אם אתה שונה מאוד תרבותית, אתה צריך ללמוד את התרבות שלנו, אך לא להדחיק את התרבות שלך.

זהו בסיסה המרכזי של הוויית סין עד עצם היום הזה - האינטגרציה טובה מפירוק. יש הבדל דרמטי שחייב להבין בין ההגות הסינית להגות היוונית. ביוון, היכולת לחקיקה עצמית של הפוליס, של העיר-מדינה, הייתה ערך. אריסטו, למשל, לא

חשב על אימפריה בכלל. כל הפילוסופיה הפוליטית של אריסטו מבוססת כך שהעולם צריך להיות מורכב מערי-מדינה, אבל לא ממדינות גדולות. עיר מדינה שבה ולפי חוקיה אתה תהיה אזרח. עבור סין, כל הגותה, ובגלל זה העניין המחודש של ההנהגה הסינית כיום באותה הגות - היא איך לבנות אימפריה, איך לבנות מקום שבו כל הקבוצות השונות יתאחדו ויהיו שותפות לאותם ערכים בסיסיים, בלי ליצור זהות ביניהם. בסין, אתה יכול להאמין באיזה דת שאתה רוצה, או לא להאמין בכלל, זה לא משנה להם. הדבר היחיד שאתה חייב לקבל הם "כללי המשחק" של האימפריה. אם אתה מאמין באסלאם, אסור לך לשאול את השאלה האם אללה מעל הקיסר או לא. ברגע שתשאל את השאלה הזאת, אתה תהפוך לחותר, ואם אתה מתכוון לדון בשאלה הזאת, תדון בה בערבית ולא בסינית. אלו הם כללי המשחק.

כללי המשחק המשותפים האלה ורעיון המדינה הגדולה, האימפריה, הם המורשת של התקופה שחקרתי והם הבסיס לאחדות של סין, לעצמאותה וללכידותה, במידה מסוימת עד עצם היום הזה. זה לא שאין מחיר שיש לשלם בעקבות כך, יש מחיר. אבל המחיר של מדינה גדולה, הוא מחיר הנמוך מהמחיר של מדינות שלוחמות אחת בשנייה.

ואת זה הסינים חוו על בשרם.

בוודאי. כמה וכמה פעמים, כולל במאה העשרים, היו תקופות של פיצול מחודש, ופיצול משמעו תמיד מלחמה, אין שום סיכוי לדו קיום ושלוש בין משטרים מתחרים. זוהי מלחמת השמד בין כמה צדדים, שמכולן יוצא אחד. בגלל שכולם יודעים זאת, אז כולם נלחמים בכל הכוח. לכן ההרס בתקופות מלחמות הפנים בסין

הוא נוראי. מלחמות האזרחים במאה ה-19 גבו בין עשרים עד מאה מיליון הרוגים על פי הערכות שונות, אלו מלחמות כה טוטאליות, מלחמות שכללו השמדה של האוכלוסייה, אפילו לא הריגה פיזית. היו משמידים אחד לשני את מקורות המזון, ואז אנשים פשוט היו מתים מרעב.

והכול בשם האחדות?

הכול בשם מי ישלוט. כולם מסכימים שתהיה אחדות, אבל לא כולם מסכימים מי יהיה המאחד. במצב רצוי, שושלת צריכה להחזיק 200-300 שנה בלי מלחמות, אבל אין ניסים. זאת אומרת, מתישהו השלטון ידרדר. היו הוגים שהציעו פתרונות שונים לאיך למנוע הידרדרות. אבל למנוע הידרדרות זה למנוע הסתאבות, וזה מאוד קשה. המפלגה הקומוניסטית בסין כרגע מאוד אוהבת לדבר על כמה אנחנו מתקנים את עצמנו כל הזמן, כדי שאחרים לא יבואו לתקן. זה בולט מאוד בהצהרותיו של שי ג'ינפינג.³ לא מחבב אותו במיוחד, אבל יש לו כמה אמירות טובות. האמירה הטובה ביותר היא שאם אנחנו לא נדע לתקן את עצמנו, ולא נדע לעשות מהפכה פנימית בתוך המפלגה שלנו, אנחנו נאבד זכות קיום.

בהמשך לאזכורך את נשיא סין הנוכחי, שי ג'ינפינג, העיתון ההונג קונגי *South China Morning Post* תיאר בכתבה שהתפרסמה בחודש נובמבר האחרון כיצד הנשיא שי העצים את "שיקום"

³ שי ג'ינפינג הוא הנשיא המכהן של הרפובליקה העממית של סין, מאז שנת 2013. בשנים האחרונות ביצע שי מספר צעדים לבצר את שלטונו ולהבטיח את מקומו כאחד מהמנהיגים המשפיעים ביותר בהיסטוריה של סין המודרנית, בין השאר על ידי הסרת המגבלה על לכלל היותר שתי כהונות לנשיא סין ועל ידי הכללת השקפתו הפוליטית, המכונה לעיתים מחוץ לסין "מחשבתו של שי ג'ינפינג" (Xi Jinping Thought), לחוקה הסינית.

ההגות של קונפוציוס ורתם אותה להצדקת שלטונו.⁴ כיצד אתה רואה את השימוש הזה בפילוסופיה הסינית המסורתית על ידי השלטון הסיני?

המפלגה הקומוניסטית הוקמה בראשית המאה ה-20, בדיוק לפני 103 שנה, מ-1921, כשסין הייתה במצב נוראי לגמרי, והתחושה בקרב חברי המפלגה הייתה שהמסורת הסינית שלהם לא שווה שום דבר, כי המערב הרבה יותר טוב, הרבה יותר חזק, אחרת המערב לא היה מנצח ועוקף את סין. התחושה הייתה - לעזאזל המסורת, לעזאזל קונפוציוס, לעזאזל כל ההוגים האחרים, בואו נלמד מהמערב. הקומוניסטים רצו ללמוד ממארקס, האחרים רצו ללמוד מהמערב הליברלי, אבל כולם רצו ללמוד מהמערב.

מעט מאוד סינים אמרו - רגע, בואו נסתכל מה לנו יש להציע. מאז עברו יותר ממאה שנה והרבה דברים השתנו. אחד הדברים שהשתנו הוא שסין הפכה שוב לחזקה ובטוחה בעצמה, מה שמתיר לה להסתכל בשוויון נפש על העבר שלה, ולא לפחד ממנו. בנוסף, הם גילו מחדש את העבר שלהם כבעל ערך, משום שהוא מאגד בתוכו היסטוריה שלמה של ניסיון חשוב אל מול סוגיות מדיניות שונות, שרלוונטיות רק למדינה כמו סין. למשל, הניסיון בהחזקת מדינה ענקית. סין היא מדינה ענקית, היא תמיד הייתה מדינה ענקית. יש המון בעיות מדיניות ידועות, שבאימפריה גדולה כמו סין להיות עוד יותר חשובות וקריטיות - עד כמה אתה רוצה ריכוז

⁴ Liang, X. (2024, November 23). *How xi jinping is going back to confucius to define China's future*. South China Morning Post. <https://www.scmp.com/news/china/politics/article/3287846/how-xi-jinping-going-back-confucius-define-chinas-future>.

ועד כמה אתה רוצה ביזור, עד כמה אתה רוצה אחידות ועד כמה אתה רוצה גיוון. בשאלות האלה אין תשובה משמעות של כן ולא. יותר מדי ריכוז, אתה מחניק את הכלכלה. יותר מדי ביזור, אתה ממוטט את האחדות הפוליטית. יותר מדי אחידות, אנשים לא אוהבים שאתה "שוטף להם את המוח", פחות מדי אחידות, אתה מאבד את המדינה, כולם מתפרקים ליחידות קטנות. השאלות האלה, הם שאלות שכל ההוגים והמדינאים הסינים עסקו בהן במשך אלפיים עד שלושת אלפים שנים. אלו דברים שבפוליטיקה המערבית הרבה פחות חשובים, משום שהיא הייתה בנויה מלכתחילה על מדינות קטנות יותר. אפילו כשארצות הברית הוקמה, היא התמסרה לרעיון פדרלי, כך שהיא פדרציה של מדינות קטנות ולא מדינת על ענקית. מהבחינה הזו נפלה על הסינים הארה - למה לנו ללכת ללמוד את רעיונות האזרחות של אריסטו ואפלטון? הם רעיונות נפלאים, אבל הם מתאימים לעיר מדינה, הם אינם מתאימים למדינה של מיליארד אנשים. עבור מדינה כזו, של מיליארד אנשים, אזרחות במובן היווני הקלאסי היא דבר מגוחך. אתה צריך כללים אחרים, אתה צריך הגות אחרת, אתה צריך לחפש, לא בעבר הסיני, אבל בעיקר בעבר הסיני, את התשובות שניתנו וללמוד מהטעויות של הקודמים, ללמוד מהבעיות וללכת קדימה.

בהמשך להשפעות היצרניות מהמערב, כאמור היה ניסיון אימוץ של המודל המרקסיסטי, אבל בסוף הצמיחה הגדולה של סין נבעה

משורה של רפורמות כלכליות של ליברליזציה,⁵ וגם במקרה הזה סין שאבה השראה מהמערב.

קפיטליזם זו הצלחה מערבית, וזה בדיוק מה שהיה חסר לסין. בקיסרות הסינית הייתה התפתחות קפיטליסטית בכמה מהתקופות, אבל תמיד היה חשש מכך מצד השלטונות. הפחד היה שכלכלת השוק תהיה לא מרוסנת, והמרדף אחרי הרווח ימוטט את הקולקטיב החברתי, בעקבות פערים כלכליים ומאבקים. לכן באופן די מודע השלטונות ניסו לצמצם זאת. המחיר היה שהמערב התפתח, וסין קפאה על שמריה במאות השנים האחרונות של הקיסרות. אז כן, את הקפיטליזם סין למדה מהמערב, והיא לרגע לא מתכחשת לזה. אבל קודם כל סין אימצה מהמערב את המרקסיזם כמובן, ובשני המקרים, הרעיון היה לאמץ משהו שעובד הכי טוב. בראשית המאה ה-20, כשכבר גילו שהמערב הרבה יותר מתקדם, למשל בטכנולוגיה הצבאית, אז כולם רצו לקנות נשק מערבי, כי אם אתה רוצה להילחם, אתה נלחם בתותחים הטובים ביותר שיש. אחרי המגמה הזו עקבו גם האינטלקטואלים הסינים. אחד מהם, אבי הרפובליקה הסינית, סון יאט-סן,⁶ טען שאם כבר מאמצים את הטכנולוגיה של המערב, צריכים גם לאמץ את המבנה הפוליטי של המערב, כי כנראה שהוא

⁵ החל מסוף שנות ה-70 חוותה סין את הצמיחה הכלכלית המהירה ביותר המתועדת בהיסטוריה האנושית. משנת 1978 ועד תחילת העשור השני של המאה ה-21, התוצר הריאלי לנפש בסין גדל בכל שנה בקצב העולה על 8%. שינויים אלו מיוחסים לליברליזציה הכלכלית שבה נקט דנג שיאופינג, מנהיגה בפועל של סין בשנים אלו. להרחבה ראו X, Zhu, (2012). *Understanding China's growth: Past, present, and future. Journal of Economic Perspectives*, 26(4), 103-124.

⁶ סון יאט-סן (1886-1925) היה נשיאה הראשון של הרפובליקה של סין, הישות המדינית שקדמה לסין של ימינו, הרפובליקה העממית של סין. בניסוח השקפותיו הפילוסופיות, הפוליטיות והכלכליות של שאב סון השראה רבה מן המערב. בין השאר, תמך סון ברפובליקניזם ובדמוקרטיה.

יותר טוב, יותר מתאים, ויותר מתקדם. כך בוטלה הקיסרות, והוקמה הרפובליקה הסינית, ואחר כך הרפובליקה העממית, והמפלגה הקומוניסטית אימצה מבנה פוליטי אחר, אבל בעקבות המערב. כשסין אימצה את המרקסיזם, היא עברה ממש המרה דתית למרקסיזם, נוצרה אמונה כמעט עיוורת ברעיונותיו של מרקס. ניסו ליישם אותם, חלקם בהצלחה בלתי רגילה, וחלקם לא עבדו. הם ביצעו ניסוי וראו שהוא לא עובד בטווח הארוך. בתחילת שנות ה-70 הסינים הסתכלו סביב על מדינות מזרח אסיה כמו יפן, דרום-קוריאה וטאיוואן ותהו - למה הן רצות קדימה ואנחנו תקועים?

המסקנה הייתה שמה שעושה את ההבדל הם כוחות השוק החופשי והקניין הפרטי, המנוגדים כמובן למרקסיזם. על כך אמר דנג שיאופינג, המנהיג החשוב אחרי מאו דזה-דונג,⁷ ש"לא משנה אם החתול לבן או שחור, אם הוא לוכד עכברים הוא חתול טוב". דהיינו לא סוציאליזם וקפיטליזם, העיקר מה שעובד. מה שעובד אנחנו מאמצים. זוהי אמנות הפרגמטיות, אמנות של חוסר ביהירות - כשאנחנו מבינים שיש משהו טוב בעולם, אנחנו מאמצים אותו.

הסכנה הגדולה כיום היא שאם סין תהיה חזקה מדי, היא דווקא תפתח יהירות. סין סבלה מהיהירות שלה במאה ה-19, כשהמערב

⁷ מאו דְּזֶה-דוֹנְג (1893-1976) היה יושב ראש המפלגה הקומוניסטית הסינית משנת 1943 ומנהיגה של הרפובליקה העממית של סין מהקמתה בשנת 1949 ועד מותו בשנת 1976.

הביס אותה.⁸ האזרחים חיו בהכחשה כי הם לא הבינו איך יכול להיות שהברברים מהמערב, שלא ידעו שום דבר על קונפוציוס, מביסים אותם. היה לסינים קשה מאוד להודות בפני עצמם שיש להם בעיה בפעילות ובמבנה המדיני. כך נוהגת ארצות הברית כיום. קשה מאוד לאמריקאים להודות שיש בעיות מבניות, ועוד יותר קשה להם להודות שייתכן והסינים מתנהלים יותר טוב מהם, למשל בכך שהם עברו את ארצות הברית בסקטורים טכנולוגיים מסוימים. העניין הוא שמדע לא קשור בדמוקרטיה, נכון שבאוניברסיטה עוסקים המון בדמוקרטיה ומדע, אבל מדע קשור בהשקעות במדענים. הסינים מתפתחים בשיטה משלהם ובכסף שהם למדו מהמערב איך לעשות אותו - והצליחו. וכעת הגיע הזמן שהמערב יתחיל ללמוד מסין כדי לא לקפוא על שמריו, כי המערב כרגע סובל בדיוק מאותן הבעיות שסין סבלה במאה ה-19.

מאלו בעיות סובל המערב?

עודף בביטחון עצמי, אמונה שהמשטר הפוליטי שלנו הוא הנכון, והערכים שאנו רואים כאוניברסליים הם האמת המוחלטת. הרי שבמבט היסטורי, הערכים האוניברסליים לכאורה, הם פשוט ערכים מערביים עכשוויים. זה אפילו די מצחיק להגיד "ערכים אוניברסליים" - אם הערכים היו אוניברסליים, הם היו תקפים בכל ההיסטוריה האנושית. לצורך העניין, המערב לא חשב על שוויון האישה לפני 200 שנה, אף אחד לא חשב בכלל על דבר כזה. אז איך זה ערך אוניברסלי? זה לא ערך אוניברסלי, זהו תוצר של

⁸ החל משנות ה-40 של המאה ה-19 ועד הקמת הרפובליקה העממית של סין, הייתה נתונה סין לשורה של מלחמות, עימותים צבאיים והתערבות אימפריאלית של מעצמות המערב ויפן. תקופה זו מכונה לעיתים "מאה שנות ההשפלה".

נסיבות מסוימות. אין בעיה שנגיד שזה ערך נהדר, אבל אל תגידו שזה ערך אוניברסלי. גם חופש הביטוי, זה לא ערך אוניברסלי, זה תוצר של נסיבות פוליטיות מסוימות. אי אפשר להתחיל לכפות את זה על כולם בשם ערכים אוניברסליים. אם ערך הוא אוניברסלי, לא צריך להגן עליו. למשל איסור על גילוי עריות קיים בכל החברות האנושיות שאני מכיר, ומשום שהוא ערך אוניברסלי, לא צריך להילחם עליו. כמו כן, איסור לאכול בשר אדם. כמעט 99.9% מהחברות האנושיות לא עושות זאת, ודאי לא באופן שוטף. וזה מספיק להפוך אותו לערך אוניברסלי ואין צורך להילחם עליו. אני בעיקר רואה את המגמה הזו של הגדרת "ערכים אוניברסליים", כביטוי של חוסר ביטחון עצמי. כשאתה בטוח בעצמך, אתה יכול לטעון שלדעתך ערך הוא אוניברסלי, ומתאים לך באופן ספציפי. אם הוא לא מתאים לאחרים, אז שלא יאמצו אותו. אבל במערב נוקטים בגישה שהיא נגזרת של אגידות דתיות - יש את האמת האחת שכולם צריכים להאמין בה, ובעזרתה "לגלות את האור לגויים". בעיניי, זה לא נצרך. הסינים ילכו בדרכם. ארצות הברית בדרכה. אבל רצוי שיבינו אחת את השנייה וילמדו אחת מן השנייה.

סין היא כבר במובנים רבים מעצמה ונראה שהיא מעוניינת להפוך למעצמת-על. במקביל, ארצות הברית היא כבר מעצמת-על, ונראה שהיא מפתחת עוינות כלפי סין. מחקר שפורסם לאחרונה על ידי מכון המחקר האמריקאי Chicago Council on Global Affairs מצא שבשנתיים האחרונות הגיעה הדעה השלילית בקרב

אמריקאים כלפי סין לשיא של כל הזמנים.⁹ מה אתה חושב שעומד בבסיס החשש האמריקאי מסין? והאם קיים חשש דומה בצד השני, בקרב השלטון הסיני ובקרב האזרחים הסיניים?

שאלה נהדרת ומהותית מאוד. הבעיה של ארצות הברית, היא הפרשנות הדתית שהיא נתנה לתפקידה ההיסטורי, ל"ייעוד הגלוי" (manifest destiny),¹⁰ הגורל המובהק שלה. מבחינתה, היא היהודים האמיתיים, היא העם הנבחר, היא המשטר האולטימטיבי והטוב ביותר בעולם. מעין תפיסה שאומרת - ישו נצלב בישראל רק בשביל שארצות הברית תשגשג. מצב זה גרם לה לבעיה פסיכולוגית. היא רוצה להיות מספר אחת בכל העולם. העניין הוא שבמציאות פוליטית חברתית לא בהכרח אמור להיות מדרג. ארצות הברית חושבת על הכול כספורט הישגי, כמו שצריך להגיע למקום ראשון באולימפיאדה. אשווה את זה לאדם נורמלי שמעוניין להשתפר בריצה. העניין בריצה הוא בשביל עצמו, לרוץ טוב כדי להיות אדם בריא ולגבור על עצמו, אבל האם אני רץ יותר טוב ממך או פחות טוב ממך זה לא כל כך משנה לי, מה שחשוב לי זה שארוץ יותר טוב ממה שרצתי בחודש שעבר. זה מה שמשרד החוץ הסיני ענה פעם לארה"ב - אנחנו לא רוצים לעבור אתכם, אנחנו רק רוצים לעבור את מה שאנחנו היינו קודם.

⁹ Kafura, C. (2024). *American views of China hit all-time low*. Globalaffairs.org. <https://globalaffairs.org/research/public-opinion-survey/american-views-china-hit-all-time-low>.

¹⁰ "הייעוד הגלוי" (באנגלית: manifest destiny) הוא כינוי להשקפת עולם שהייתה נפוצה בארצות הברית במאה ה-19 ועל פיה תפקידה של ארצות הברית היא להפיץ את משטרה וערכיה מערבה, לשטחים שבתקופה זו לא היו בריבונות אמריקאית. זהו אחד מן הביטויים המוקדמים ביותר של אימפריאליזם אמריקאי.

מטבע הדברים, וזה משהו שסין לא יכולה להתכחש לו, סין תעבור את ארצות הברית, אפילו עברה כבר בתחומים רבים ותעבור בתחומים אחרים, כי זה טבעי. האוכלוסייה בסין גדולה פי ארבע מאוכלוסיית ארצות הברית. בהנחה שכל אזרח סיני שווה ביכולותיו האינטלקטואלית לאזרח אמריקאי או לכל אזרח אפריקאי או לכל אזרח אירופאי, מי שיש לו יותר אנשים בסופו של דבר יהיה יותר עשיר ממי שיש לו פחות. העניין הוא זה שזה לא משנה. כי למי מאיתנו אכפת מהו התמ"ג של ישראל? אכפת לנו מהתמ"ג לנפש. אכפת לנו שאנחנו כאינדיבידואלים נחיה טוב יותר. ארצות הברית זו המדינה היחידה בעולם כרגע שתקועה בהשוואות האינסופיות הללו. מתוך הפחד הזה וכדי לא לתת לסין להצליח, היא מחניקה אותה טכנולוגית. למשל בתחום השבבים - ארה"ב אסרה על חברות שבבים למכור שבבים לסין. העניין הוא שברור לכולם, ואני מקווה לטובתם שברור לכולם בארצות הברית, שזה לא ימנע מסין להתקדם, זה פשוט יעכב אותה. ארצות הברית ב-1990 מנעה מסין להשתתף בתוכנית החלל הבינלאומית. סין כעסה מאוד, אך השלימה עם זה, ופיתחה תוכנית חלל עצמאית שכעת מתחרה עם ארצות הברית. אפשר להגיד שנסתפק במציאות כפי שהיא, שארה"ב לא תעביר שום המצאות לסין, וסין לא תעביר שום המצאות לארה"ב. אבל זה פוגע בכולנו, זה יפגע בכל האנושות. ארצות הברית נפגעת כבר עכשיו. היא כבר איבדה עשרות מיליארדי דולרים בעקבות האיסורים שלה והיא נמצאת במאזן מסחרי שלילי. ארצות הברית יכולה לשפר את המאזן המסחרי ברגע, אם היא הייתה מוכרת שבבים לסין. אבל היא לא רוצה. ניתן היה להצדיק זאת אם הסיבה הייתה מניעת שימוש לצרכים צבאיים, אבל אפילו ברפואה עכשיו יש הגבלות רחבות על שיתופי פעולה. ארצות

הברית כל כך מפחדת משיתופי פעולה מדעיים וטכנולוגיים עם סין, שהיא פוגעת בעצמה. היא העדיפה שהאוניברסיטאות שלה יאבדו את הסטודנטים הסינים, שהיו התלמידים הטובים ביותר. נאבד אותם, ומלבד שסין לא תרוויח יותר.

האם יכול להיות שארצות הברית עושה זאת לא מתוך רצון להיות במקום הראשון אלא מתוך יריבות אידיאולוגית עם סין? חשש שהמבנה המשטרי של סין הוא זה שיוביל את העולם?

סין לא תוביל את העולם. אין לסין את הערכים להנחיל לעולם. סין אף פעם לא חשבה על עצמה בתור המחליפה של ארצות הברית, בתור "השוטר העולמי". יש לה עמדות משלה. כמה בסיסים צבאיים יש לסין בעולם? לסין יותר אכפת מהעניין הכלכלי. עד למאה ה-18 סין הייתה הכלכלה המובילה בתבל, וברור שהיא ניצלה את זה. כן, אם אתה מכעיס את סין, אז בעבר היא לא מכרה לך משי, והיום היא לא תמכור לך מכוניות חשמליות. אבל בגדול אין סכנה שסין תנסה להפוך את העולם לסיני. אני תמיד אומר, הדוגמה הנהדרת ביותר לתפיסת יחסי החוץ הסינים זאת הידידה הגדולה ביותר של סין - פקיסטן. בפקיסטן המפלגה הקומוניסטית נמצאת מחוץ לחוק, ובסין התנועה האסלאמית נמצאת מחוץ לחוק. מבנה חברתי שונה לגמרי. אבל כל הרעיון הוא שהם לא צריכים ללמד אחד את השני. לא אכפת לסינים שנשים באיראן לובשות חיג'אב או לא, זו בעיה של איראן. או יותר נכון, בעיה של נשות איראן. כל עוד אתה לא נלחם במדינות אחרות, אלה בעיות פנימיות של מדינה אחרת. מדינה אחת לא אמורה לבוא וללמד מדינה אחרת, אסור להם לעשות זאת. למשל, לפי התפיסה הסינית, העובדה שבארה"ב לכל אחד מותר להחזיק נשק, זה טירוף מוחלט. אבל זה יהיה נורא

מוזר אם סין פתאום תתחיל לדרוש מארה"ב שקודם יבטלו את התיקון השני בחוקה, ורק אז תסחור איתם.

ביוני 2021, פרסמת ביקורת על ספרו של מדען המדינה דניאל בל, "המודל הסיני", בעיתון הארץ. בביקורת שיבחת את בל על כך שזיהה נכונה שסין העכשווית מציעה מודל שלטוני חלופי לדמוקרטיה אלקטורלית, שלטון מריטוקרטי המבוסס כישורים ולא על הכרעת הרוב.¹¹ כיום מדעני מדינה רבים מצביעים על תהליכים של כמעט שני עשורים של נסיגה דמוקרטית, רצינו לדעת האם אתה חושב שיש איזשהו קשר סיבתי בין השניים?

זו סוגיה מעניינת. אני לא חושב שהמבנה השלטון הסיני משפיע על הדמוקרטיה במערב. אני לא מומחה בנושא הזה, אני מדבר ממש כאחד העם. אבל לדעתי הדמוקרטיה היא ניסוי שעדיין בראשיתו, ואני לא בטוח שהוא ניסוי מוצלח. לדעתי, הרעיון הבסיסי של דמוקרטיה שאומר שיש שוויון פוליטי בין בני אדם, הוא מנוגד להיגיון הבסיסי. אנו יודעים שהיכולת של כל אדם לנתח מידע, לנתח את המציאות, להבין דברים, היא שונה לגמרי. אבל עדיין בדמוקרטיה לכל קול יש את אותו ערך וכל אחד יכול להצביע. אני חושב שכאשר הומצאה הדמוקרטיה מחדש על ידי המערב, לאחר המהפכה הצרפתית, היה ניסיון להגביל את השימוש בה לרעה, ולשמור על מידה של אליטיזם. אבל האליטיזם הזה הוא בעייתי מלכתחילה, כי הוא מבוסס על הכנסות כלכליות, ולא על כישורים אינטלקטואליים.

¹¹ י, פינס (17 ביוני, 2021). "המודל הסיני" מציג תפישה פורצת דרך, המעצבת שיח חדש על טיבם של מנהיגים. הארץ. <https://www.haaretz.co.il/literature/study/2021-06-17/ty-article-review/.premium/0000017f-eafa-d4cd-af7f-ebfa90100000>

התפקיד של מדעני מדינה הוא להבין איך לבנות חברה שתוכל לתת יותר זכויות לאנשים שיודעים יותר, ולהפך. לי אין שום פתרון, אם היה לי פתרון, הייתי מוכר אותו כבר מזמן לכולם, אני גם לא חושב שסין היא פתרון מושלם. הוא מתאים מאוד לסין ולכללי המשחק המיוחדים שלה, לא מתאים למשל למדינה כמו ישראל. אין להן שום דבר משותף. אני חושב שהסיבה לחולשתה של הדמוקרטיה נובעת מזה שאחרי הרבה מאוד שנים שבהם האליטות שלטו בתקשורת ובשיח בכללי, היום זה לא קורה. האליטות איבדו את הביטחון העצמי שלהם. הן התפצלו לקבוצות שונות, בשילוב עם הטכנולוגיות החדשות, נוצר מצב שבו כל הדיוט הוא בעל אותה פלטפורמה בדיוק כמו כל אדם אחר. זה דבר מפחיד. בעבר ההדיוטות דיברו, אמרו דברים נוראים, אבל הם לא כתבו את זה. עכשיו זה נכתב, וזה עובר בתפוצה גדולה. זה יוצא בתפוצה הרבה יותר גדולה ממה שכל פרופסור יאמר. בגלל זה אני חושב שדמוקרטיה זה ניסוי שלדעתי מתקרב לקיצו.

אי אפשר שלא להתייחס לשנה החולפת. האם סין הביע דעה ביחס למלחמה? מה היה היחס של סין לישראל בשנים האחרונות?

לסין יש עמדה עקבית בעד שתי מדינות לשני עמים, וגם עכשיו היא שמרה על הקו הזה. מאז תחילת המלחמה, סין אימצה עמדה הרבה יותר פרו-פלסטינית, בשל התחזקות הקשר של ישראל עם ארצות הברית. לפני חמש שנים, כשטראמפ החל לצמצם את יחסי ארצות הברית עם סין, ישראל הלכה בעקבותיו וגם ביטלה את יחסיה ברמה מסוימת. אפשר לראות דוגמה לזה ממש כאן בירושלים, הבנייה של הרכבת הקלה לוקחת כל כך הרבה זמן - כי הסינים לא בונים אותה. הבעיה המרכזית היא ששבעה באוקטובר

הוא אינו התאריך של תחילת הסכסוך. אם אתה מתחיל את הדיון בשישה באוקטובר, בשבעה באוקטובר או בשמונה באוקטובר, אתה מקבל שלוש תמונות שונות לחלוטין. אתה יכול לבחור את הנרטיב שלך בהתאם להיכן שאתה בוחר להתחיל. הנרטיב בסין כלפי ישראל מתאפיין בעיקר באדישות. לא כל כך אכפת להם למען האמת, אבל הם בהחלט לא שמחים שכרגע נראה שארצות הברית מצליחה במשימתה. אין ספק שהיחס לישראל השתנה לרעה מאוד בשנה הזאת. סיבה נוספת לכך הן התמונות מעזה. בסין התקשורת הרשמית לא כל כך משדרת אותן, אבל מצליחים להתעדכן בתמונות האלו דרך ה-WeChat.¹² זו אפליקציה מצונזרת, אבל פחות מהתקשורת הרשמית. לכן יש הרבה יותר מידע. גם המידע שישראל לפעמים מנדבת, לא בא לטובתה. כשהייתי בסין לא מזמן, לראשונה חוויתי שהיחס לישראל הפך להיות הרבה יותר שלילי. עד 2020 לערך, כשישראל התייצבה לטובת ארה"ב נגד סין, היחס החל להיות צונן. וכרגע הוא בהחלט שלילי. אני חייב לומר שישראל הרוויחה את היחס השלילי קצת ביורש. אני לא מתבייש להגיד את זה.

האם זה מתבטא בעיקר בפי הכלכלי?

ישראל צמצמה את שיתוף הפעולה הכלכלי עם סין. אפשר לראות למשל שכבר לא מקבלים לאוניברסיטה סטודנטים ודוקטורנטים סינים כמו אז. לפני כן, בתחום מדעי הטבע, אם היית נכנס למעבדה, היית מדבר סינית. אני ראיתי שכל הפוסט-דוקים

¹² WeChat היא אפליקציה סינית שהחלה כאפליקציה להעברת מסרים, אבל הפכה בשנים האחרונות לאפליקציה דרכה מרבית האזרחים סינים מבצעים את רוב פעילותם האינטרנטית. האפליקציה משמשת כסוג של רשת חברתית, כאמצעי תשלום לבתי עסק, כאמצעי להעברת כסף, לניווט ועוד פעולות רבות אחרות.

המצטיינים היו סינים. במבט לאחור מבינים שהאנשים האלה שהיו כאן, היו שגרירי הרצון הטוב של ישראל. זאת אומרת, אם לישראל הייתה תדמית נהדרת, היא לא הייתה בגלל הממשלה, היא הייתה בגלל האנשים שעבדו כאן, וראו את ישראל כמדינה חיובית.

איך הסינים תופסים את היהדות?

למען האמת, מעט מאוד סינים מבדילים בין יהדות, נצרות ואסלאם. מבחינתם - כולם מאמינים באותו האל ששולט בכל, וכולם מאמינים שהעולם נברא בשישה ימים. ההבדלים ביניהם כמו כמה פעמים האל התגלה, הם כבר ברמה מסובכת מדי בשביל הסינים. ההבדלים בין שלוש הדתות הם הרבה יותר קטנים מאשר ההבדלים בין כל הזרמים השונים בבודהיזם. בסין, יש מקדש שאני תמיד הולך אליו, ויש שם 46 אלים מכל הדתות. אפשר להתפלל לאיזה אלים שרוצים. וכאן בהר הבית, שלוש הדתות מאמינות באותו האל, אבל לא יכולים להתפלל יחד.

כתב העת **איתותים** הינו כתב העת הסטודנטיאלי הישראלי הראשון לפילוסופיה, לכלכלה ולמדע המדינה (פכ"מ). **איתותים** מבקש לייצר במה לכתיבה רעיונית צעירה ופורצת דרך בתחומים אלו תוך עידוד שיח מבוסס ומעמיק בקרב קהילת התכנית. בגיליון זה, מופיעים מאמרים של סטודנטים לתכנית פכ"מ באוניברסיטה העברית. מאמרים אלו נכתבו תוך שימוש בכלים האינטרדיסציפלינרים הייחודיים שנרכשו במסגרת הלימודים האקדמיים, ומתייחסים למגוון רחב של נושאים עכשוויים.

תכנית פכ"מ שואפת להצמיח מנהיגות ציבורית מצטיינת ומחקר אינטלקטואלי בין-תחומי. התכנית מציעה זווית ראייה ייחודית, המדגישה את הקשר המושגי והענייני בין פילוסופיה, כלכלה ופוליטיקה, במטרה לטפח חשיבה אנליטית וביקורתית בקרב תלמידיה.

גיליון זה רואה אור בתמיכתם הנדיבה של חוג פכ"מ באוניברסיטה העברית, יחד עם מרכז ש"ה ברגמן לעיון פילוסופי.

עיצוב ואיור: מיתר לובוצקי-אביאור

www.ititim.com

האוניברסיטה העברית בירושלים
THE HEBREW UNIVERSITY OF JERUSALEM

